

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Κ. ΚΥΡΚΟΣ

**ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ *TRACTATUS* ΤΟΥ L. WITTGENSTEIN**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ *TRACTATUS* ΤΟΥ L. WITTGENSTEIN

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Κ. ΚΥΡΚΟΣ

**ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ *TRACTATUS* ΤΟΥ L. WITTGENSTEIN**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2019

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. **Σακελλαριάδης Αθανάσιος**, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων)
2. **Ράντης Κωνσταντίνος**, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)
3. **Λάζου Άννα**, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (μέλος)

Ἡ ἔγκρισις τῆς παρούσης μεταπτυχιακῆς διπλωματικῆς ἐργασίας ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
-----------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ *ΚΡΑΤΥΛΟ* ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

I. Οι απόψεις για τη γλώσσα στον <i>Κρατύλο</i>	18
II. Η κριτική στη συμβασιοκρατική άποψη για τη γλώσσα	21
III. Ετυμολογία και αναγωγή στα πρώτα ονόματα	25
IV. Η κριτική στη φυσιοκρατική θεωρία για τη γλώσσα	28
V. Η θέση του Πλάτωνα για τη γλώσσα και για τη γνώση	34

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟ *TRACTATUS* ΤΟΥ WITTGENSTEIN

I. Γλώσσα και κόσμος στο <i>Tractatus</i>	38
II. Η θεμελίωση της απεικονιστικής θεωρίας	43
III. Η Απεικονιστική Θεωρία του νοήματος	46
IV. Το ρητό και το άρρητο	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

WITTGENSTEIN ΚΑΙ ΠΛΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ	58
--	----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	73
---------------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77
---------------------------	----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πλάτων

Ἐπιστ. Ζ' *Ἐβδόμη Ἐπιστολή*

Θεαίτ. *Θεαίτητος*

Κρατ. *Κρατύλος*

Πολιτ. *Πολιτεία*

Ludwig Wittgenstein

BB *The Blue and Brown Books*

BLF *Letters to Ludwig Ficker*

CV *Culture and Value*

NB *Notebooks 1914-1916*

PG *Philosophical Grammar*

PI *Philosophical Investigations*

TLP *Tractatus Logico-Philosophicus*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Πλάτων στο διάλογο *Κρατύλος* ισχυρίζεται ότι το όνομα είναι μίμηση, όπως η ζωγραφική εικόνα, εκφράζοντας, έτσι, για πρώτη φορά στην ιστορία της δυτικής σκέψης την αντίληψη ότι η γλώσσα είναι ουσιαστικά μία εικόνα της πραγματικότητας. Παρόμοιο είναι το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε, πολλούς αιώνες αργότερα, και ο νεαρός Wittgenstein, όταν έγραφε στο *Tractatus* ότι η πρόταση είναι μία εικόνα, ένα μοντέλο της πραγματικότητας. Έτσι, φαίνεται να παρουσιάζει ενδιαφέρον η σύγκριση των δύο αυτών θεωριών για τη γλώσσα ως εικόνα, με έμφαση στα δύο αντίστοιχα έργα των φιλοσόφων, καθώς αμφότερα ασχολούνται με τη φύση της γλώσσας. Σκοπός αυτής της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας είναι η ανάδειξη όψεων της πλατωνικής φιλοσοφίας στο έργο του Ludwig Wittgenstein (1889-1951) κατά την πρώιμη φιλοσοφική του περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από την ανάγνωση των θέσεων του *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921), έργου που συγκεφαλαιώνει και αναδεικνύει τις φιλοσοφικές αναζητήσεις του πρώιμου Wittgenstein, θα επιχειρηθεί η ανίχνευση πτυχών της σκέψης του Πλάτωνα (427-347 π.Χ.) στο έργο του Βιεννέζου φιλοσόφου. Παράλληλα, εξετάζονται στοιχεία της φιλοσοφίας του Wittgenstein που απηχούν γνωσιολογικές και μεταφυσικές αρχές του πλατωνικού έργου και μαρτυρούν την ύπαρξη κοινής προβληματικής μεταξύ των δύο φιλοσόφων.¹

Στον Πρόλογο του *Tractatus* ο Wittgenstein κατονομάζει τις δύο προσωπικότητες που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωση του φιλοσοφικού του στοχασμού, τον Gottlob Frege (1848-1925) και τον Bertrand Russell (1872-1970). Παράλληλα, κρίνει άσκοπο να κάνει αναφορά σε άλλους φιλοσόφους οι οποίοι είχαν καταπιαστεί με τα ίδια προβλήματα που απασχολούσαν τον ίδιο κατά τη

¹ Όταν ο Wittgenstein διάβαζε τον *Θεαίτητο*, θεωρούσε ότι είχαν κοινή προβληματική με τον Πλάτωνα, όπως ο ίδιος ο Βιεννέζος φιλόσοφος εξομολογήθηκε σε επιστολή που έστειλε στον Maurice O'Connor Drury, "Conversations with Wittgenstein", στο: David Berman, Michael Fitzgerald and John Hayes (eds.), *The Danger of Words and Writings on Wittgenstein*, Bristol: Thoemmes, 1996, 97-171, σ. 149.

συγγραφή του *Tractatus* και των οποίων το έργο είχε μελετήσει και γνώριζε σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.² Το ερώτημα που προκύπτει είναι σε ποιους άλλους φιλοσόφους μπορεί να αναφέρεται και, συνακόλουθα, αν ο Πλάτων συμπεριλαμβάνεται σε αυτούς.

Στη λίστα που συνέταξε ο Wittgenstein το 1931 με εκείνους που άσκησαν τη βαθύτερη επιρροή στη φιλοσοφική του συγκρότηση δεν καταγράφεται το όνομα του Πλάτωνα. Ωστόσο, ο Wittgenstein παρέπεμπε σε έργα του Πλάτωνα περισσότερο από ότι σε οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο.³ Η εξοικείωσή του με τις βασικές αρχές της πλατωνικής φιλοσοφίας και η γοητεία που δέχτηκε από αυτήν, φαίνεται από τη συχνότητα των αναφορών του σε έργα του Αθηναίου φιλόσοφου, μεταξύ των οποίων οι διάλογοι *Λάχης*, *Χαρμίδης*, *Πρωταγόρας*, *Κρατύλος*, *Ευθύδημος*, *Συμπόσιον*, *Μένων*, *Πολιτεία*, *Παρμενίδης*, *Θεαίτητος*, *Φαῖδρος* και *Φίληβος*.⁴

Το σύνολο, σχεδόν, των άμεσων αναφορών στο πλατωνικό έργο εντοπίζεται σε κείμενα και διαλέξεις της ύστερης βιτγκενσταϊνικής περιόδου. Στα έργα του πρώιμου Wittgenstein, οι παραπομπές στον Πλάτωνα είναι σπάνιες. Στο *Tractatus* σε ελάχιστα σημεία αναφέρεται το όνομα του Σωκράτη, ενώ στα *Notebooks* (1914-1916) δεν υπάρχει καμία αναφορά στο πλατωνικό έργο,⁵ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο Βιεννέζος φιλόσοφος αγνοούσε την πλατωνική σκέψη κατά την πρώτη περίοδο των φιλοσοφικών του αναζητήσεων.

² Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Μτφρ.: Θανάσης Κιτσόπουλος, Παρουσίαση: Ζήσιμος Λορεντζάτος, Εισαγ.: Bertrand Russel, Αθήνα: Έκδ. Παπαζήση, 1978, σ. 43. Αυτή είναι και η ελληνική μετάφραση του *Tractatus* που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

³ Wolfgang Kienzler, “Wittgenstein Reads Plato”, στο: Luigi Perissinotto and Begoña Ramón Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, 25-47, σ. 25.

⁴ Ο Wittgenstein μελέτησε την φιλοσοφία του Πλάτωνα μέσα από μεταφρασμένα κείμενα, καθώς δεν γνώριζε αρχαία Ελληνικά, γεγονός που καθιστούσε δυσχερή την πρόσληψη της πλατωνικής σκέψης, όπως ο ίδιος εξομολογήθηκε στον George Edward Moore (“Wittgenstein’s Lectures in 1930-1933”, στο: G. E. Moore, *Philosophical Papers*, London: George Allen & Unwin, 1959, 252-324, σ. 323).

⁵ Mark William Rowe, “Knowing Where to Turn: Analogy, Method and Literary Form”, στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 100-125, σ. 100.

Δεν είναι ξεκάθαρο πότε ο Wittgenstein ήρθε σε επαφή για πρώτη φορά με την πλατωνική φιλοσοφία.⁶ Το περιεχόμενο της κατ' οίκον εγκυκλίου εκπαίδευσής του είναι άγνωστο. Σε νεαρή ηλικία γνώρισε πτυχές της πλατωνικής σκέψης μέσα από έργα του Arthur Schopenhauer (1788-1860)⁷, του Søren Kierkegaard (1813-1855) και του Friedrich Nietzsche (1844-1900)⁸. Βαθύτερη, ωστόσο, επίδραση στο νεαρό Βιεννέζο άσκησαν έργα του Frege και του Russell, τα οποία καθόρισαν έκτοτε το πεδίο των πνευματικών του αναζητήσεων. Μέσα από την ενασχόληση με τα μαθηματικά ο Wittgenstein μυήθηκε στη φιλοσοφία. Τόσο οι θέσεις του Frege για τη φύση των φυσικών αριθμών ως αφηρημένων «πλατωνικών» οντοτήτων, όσο και η απόπειρα ανάδειξης των έσχατων δομών της γλώσσας και του κόσμου μέσα από τη λογική ανάλυση των προτάσεων από τον Russell συντέλεσαν πιθανόν στην εξοικείωση του Wittgenstein με σημαντικές οντολογικές και γνωσιολογικές αρχές της πλατωνικής φιλοσοφίας. Επιπροσθέτως, η πλατωνική παράδοση στο Πανεπιστήμιο του Cambridge κατά τη διάρκεια της φοίτησής του ενδέχεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πνευματική και φιλοσοφική συγκρότησή του.

Ο Wittgenstein αναμφισβήτητα αναγνώριζε το μεγαλείο της πλατωνικής σκέψης, καθώς και το γεγονός ότι ο Πλάτων έφτασε σε μία ανυπέρβλητη αντίληψη για την «πραγματικότητα».⁹ Αυτό, όμως, κατά τη γνώμη του Βιεννέζου φιλόσοφου αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην εξέλιξη των φιλοσοφικών ιδεών. Γιατί θεωρούσε λανθασμένη την κατεύθυνση της «παραδοσιακής», όπως τη χαρακτήριζε, φιλοσοφίας και επιδίωξε έτσι να απεγκλωβιστεί από τη φιλοσοφική παράδοση του πλατωνισμού.¹⁰ Αν το κατόρθωσε αυτό και σε ποιο βαθμό, δεν είναι ξεκάθαρο. Χαρακτηριστική είναι η ένσταση του G. E. Moore ότι ο Wittgenstein «προφανώς, μπορεί να έχει κάνει λάθος, και η φιλοσοφία του μπορεί να είναι

⁶ Βέβαιο είναι, ωστόσο, ότι ο Wittgenstein αγνοούσε την αριστοτελική σκέψη. Βλ. M. O'Connor Drury, "Conversations with Wittgenstein", σ. 158.

⁷ Begoña Ramón Cámara, "The World Seen Sub Specie Aeternitatis: Wittgenstein's Platonism Wittgenstein and Plato", στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 160-182.

⁸ Luigi Perissinotto, "The Socratic Method!": Wittgenstein and Plato", στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 48-71.

⁹ Ludwig Wittgenstein, *Πολιτισμός και αξίες*, Μτφρ.: Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Κωστής Μ. Κωβαίος, Σχόλ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, 2000² (1986¹), σ. 36.

¹⁰ Πβ. G. E. Moore, "Wittgenstein's Lectures in 1930-1933", σ. 305.

λιγότερο νέα και, στην πραγματικότητα, πιο κοντά στην φιλοσοφική παράδοση από ότι αυτός ισχυριζόταν».¹¹

Ο ίδιος ο Wittgenstein, πάντως, πίστευε ότι είχε κατορθώσει να αναπροσανατολίσει τη φιλοσοφική έρευνα και να διαχωρίσει τη δική του φιλοσοφία από την πλατωνική φιλοσοφική παράδοση. Θεωρούσε ότι η «σωκρατική» μέθοδος αναζήτησης του νοήματος οδηγεί σε φιλοσοφικές συγχύσεις και κάθε προσπάθεια ανακάλυψης της ουσίας των εννοιών μέσω αλληπάλληλων ερωτημάτων του τύπου «τι είναι X» είναι μάταιη και παραπλανητική.¹²

Με το έργο του ο Βιεννέζος φιλόσοφος ισχυριζόταν ότι επιχειρούσε να κάνει το αντίθετο από αυτό που κάνει ο Σωκράτης στους Πλατωνικούς διαλόγους.¹³ Παράδειγμα αυτής της στάσης είναι η αντι-πλατωνική (ή αντι-σωκρατική) θέση του στο δίλημμα του Schlick για την ουσία του καλού,¹⁴ το περιεχόμενο του οποίου παραπέμπει άμεσα στον πλατωνικό διάλογο *Εὐθύφρων*, όπου ο Σωκράτης αναζητά μέσα από συζήτηση με το μάντη Ευθύφρονα τον ορισμό του οσίου, δηλαδή της ευσέβειας.¹⁵ Με την τοποθέτησή του στο ερώτημα του Schlick, ο Wittgenstein στρέφεται κατά της ουσιοκρατίας, δηλαδή της αντίληψης ότι σε μια πολλαπλότητα περιστάσεων όπου εμφανίζεται η ίδια έννοια, υπάρχει κάτι το κοινό, το οποίο συνιστά την ουσία τους και υπάγει αυτές τις περιστάσεις στην έννοια.¹⁶ Έτσι,

¹¹ Ο.π., σ. 323.

¹² Ludwig Wittgenstein, *Τό μπλέ καί Τό καφέ βιβλίο: Προεισαγωγικές μελέτες για τις «Φιλοσοφικές Έρευνες»*, Εισαγ. – Μτφρ. – Πίνακες: Κωστής Κωβαῖος, Ἀθήνα: Ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1984, σ. 25: «Τά ἐρωτήματα “τί εἶναι μῆκος;”, “τί εἶναι νόημα;”, “τί εἶναι ὁ ἀριθμός ἓνα;» κλπ. μᾶς δημιουργοῦν ἓνα εἶδος νοητικῆς ἀγκύλωσης».

¹³ Gordon Baker (ed.), *The Voices of Wittgenstein, The Vienna Circle: Ludwig Wittgenstein and Friedrich Weismann*, trans. by Gordon Baker, Michael Mackert, John Connolly and Vasilis Politis, London: Routledge, 2003, σ. 302.

¹⁴ Ο Schlick ισχυρίζεται ότι στη θεολογική ηθική υπήρχαν δύο αντιλήψεις για την ουσία του καλού: σύμφωνα με την πιο επιφανειακή ερμηνεία το καλό είναι καλό γιατί είναι αυτό που θέλει ο Θεός· σύμφωνα με τη βαθύτερη ερμηνεία ο Θεός επιθυμεί το καλό επειδή είναι καλό. Θεωρώ ότι η πρώτη ερμηνεία είναι η βαθύτερη: ὅ,τι ο Θεός προστάζει, αυτό είναι καλό. Διότι κλείνει το δρόμο σε κάθε εξήγηση ‘γιατί’ είναι καλό, ενώ η δεύτερη ερμηνεία είναι η επιφανειακή, ορθολογική, η οποία λειτουργεί ‘σαν να’ μπορούσε να δώσει εξηγήσεις για το τι είναι καλό. Βλ. Brian McGuinness (ed.), *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann*, trans. by Joachim Schulte and Brian McGuinness, Oxford: Blackwell, 1979, σ. 115.

¹⁵ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το περιεχόμενο του διαλόγου αυτού, βλ. Πλάτωνος *Εὐθύφρων*, Μτφρ. – Σχόλ. – Εἰσαγ.: Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα: Ἰνστιτούτο τοῦ Βιβλίου – Καρδαμίτσα, 1982· Jan H. Blits, “The Holy and the Human: An Interpretation of Plato’s *Euthyphro*”, *Apeiron*, 14/1 (1980), 19-40.

¹⁶ Θανάσης Γ. Σακελλαριάδης, *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η Φιλοσοφική Διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα, 2006, σ. 19.

αντιτίθεται σε μία φιλοσοφική παράδοση που έχει τις καταβολές της στο έργο του Πλάτωνα.

Η επιχειρηματολογία κατά της ουσιοκρατίας δεν εμφανίζεται στο ξεκίνημα της φιλοσοφικής δραστηριότητας του Wittgenstein, αλλά χαρακτηρίζει την ύστερη περίοδο της φιλοσοφίας του. Στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* (1953), το σημαντικότερο έργο της ύστερης βιτγκενσταϊνικής περιόδου, ο Βιεννέζος φιλόσοφος στρέφεται κατά της επιδίωξης για γενικότητα, δηλαδή της τάσης για υπαγωγή σε ένα γενικό όρο της γλώσσας όντων που έχουν ένα κοινό γνώρισμα.¹⁷ Στην αναφορά που γίνεται στον *Θεαίτητο* του Πλάτωνα (PI 46)¹⁸, ο Wittgenstein απορρίπτει το περιεχόμενο της πρώιμης φιλοσοφικής περιόδου του, όπως αυτό αποτυπώνεται στις θέσεις του *Tractatus*.

Δεν είναι, ωστόσο, υπερβολικός ο ισχυρισμός ότι το *Tractatus*, παρά τον «αντι-πλατωνισμό» του σε λογικό και οντικό επίπεδο, απηχεί πλατωνικές ουσιοκρατικές δοξασίες.¹⁹ Το γεγονός αυτό οδήγησε, μάλιστα, κάποιους μελετητές να χαρακτηρίσουν την πρώιμη φιλοσοφική περίοδο του Wittgenstein ως «πλατωνική» ή «σωκρατική» φάση.²⁰ Για τον λόγο αυτό, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον η διερεύνηση των απηχήσεων της πλατωνικής σκέψης στο έργο του Wittgenstein και η ανάδειξη όψεών της. Η προσπάθεια αυτή θα βασιστεί μεθοδολογικά τόσο στη μελέτη των πηγών όσο και στην αξιοποίηση της δευτερεύουσας βιβλιογραφίας, ώστε να οδηγήσει σε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα και να συμβάλει, έτσι, ερευνητικά στην αναζήτηση της σύγκλισης του στοχασμού του πρώιμου Wittgenstein με την πλατωνική σκέψη.²¹

¹⁷ Κωνσταντίνος Ι. Βουδούρης, «Πλάτων και Wittgenstein: Ίδιαίτερη αναφορά στο πρόβλημα περί τῶν καθόλου ὄντων», *Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση*, 1 (1984), 27-38, σ. 34.

¹⁸ Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Παῦλος Χριστοδουλίδης, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Παπαζήση, 1977.

¹⁹ L. Perissinotto, “The Socratic Method!”, σ. 57.

²⁰ Βλ. David Sedley, *The Midwife of Platonism: Text and Subtext in Plato's Theaetetus*, Oxford: Clarendon Press, 2004, σ. 15.

²¹ Ὅπως επισημαίνει ο Κ. Ι. Βουδούρης («Πλάτων και Wittgenstein: Ίδιαίτερη αναφορά στο πρόβλημα περί τῶν καθόλου ὄντων», σ. 28), η σχέση του Πλάτωνα με τον Wittgenstein «δέν περιορίζεται στίς ἄμεσες καί ἔμμεσες ἀναφορές τοῦ δευτέρου στό ἔργο τοῦ πρώτου, ἀλλά συνάπτεται με τό ὅλο πνεῦμα πού διέπει τή φιλοσοφία τους καί μέ τόν τρόπο πού ἄσκησαν τή φιλοσοφική τους δραστηριότητα ἤ τήν τέχνη τοῦ φιλοσοφεῖν». Το γεγονός ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των δύο φιλοσόφων είχε ήδη επισημάνει ο Μανώλης Ανδρόνικος (*Παιδεία ἢ ὑπνοπαιδεία*, Ἀθήναι: Ἐκδ. Ἰκαρος, 1975, σ. 240).

Πιο συγκεκριμένα, η εργασία αυτή εστιάζει στις απόψεις του Πλάτωνα και του Wittgenstein για τη γλώσσα, μέσα από την ανάλυση των χωρίων του *Κρατύλου* και του *Tractatus* που περιγράφουν με χαρακτηριστικό τρόπο την απεικονιστική θεωρία της γλώσσας, δηλαδή τη συζήτηση για την ορθότητα των ονομάτων και την αντίληψη για την πρόταση ως μοντέλο της πραγματικότητας αντίστοιχα. Το ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί στη σύγκριση των κειμένων, με έμφαση στη δομή των στοιχείων και τη μορφή τους, καθώς και στην αντιστοιχία μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρείται να καταδειχθεί η ομοιότητα ανάμεσα στην πρόωπη σκέψη του Wittgenstein και τη φιλοσοφία του Πλάτωνα στα εν λόγω ζητήματα.

Το πρώτο Κεφάλαιο της εργασίας, που έχει τίτλο «Η ορθότητα των ονομάτων στον Πλάτωνα», αποτελείται από πέντε ενότητες. Η πρώτη ενότητα πραγματεύεται τις απόψεις του Πλάτωνα για τη γλώσσα, όπως εκφράζονται στον διάλογο *Κρατύλος*. Αρχικά τίθεται το ερώτημα εάν η σύνδεση ανάμεσα στα ονόματα και στα πράγματα τα οποία κατονομάζουν είναι «φυσική» ή «συμβατική». Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η κριτική του Πλάτωνα στη συμβασιοκρατική θεωρία, σύμφωνα με την οποία το όνομα ενός αντικειμένου είναι προϊόν σύμβασης ή συνήθειας και καθορίζεται από τη χρήση του. Στην τρίτη ενότητα εξετάζεται η απόρριψη εκ μέρους του Πλάτωνα της προσέγγισης της φυσικής ορθότητας των ονομάτων μέσω της ετυμολογίας τους. Στη συνέχεια, στην τέταρτη ενότητα εκτίθενται οι φυσιοκρατικές αντιλήψεις για τη γλώσσα. Ο Πλάτων αντιπαραθέτει τις δύο απόψεις, τη συμβασιοκρατική και τη φυσιοκρατική, και στο τέλος του διαλόγου δίνει τη δική του άποψη, η οποία είναι διακριτή και από τις δύο προηγούμενες, καθώς δεν είναι ούτε αυστηρά συμβασιοκρατική ούτε αυστηρά φυσιοκρατική. Η άποψη αυτή αποτιμάται στην πέμπτη ενότητα του Κεφαλαίου, σε συνδυασμό με τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος της συζήτησης από τα ζητήματα της γλώσσας σε αυτά της γνώσης.

Το δεύτερο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η απεικονιστική θεωρία της γλώσσας στο *Tractatus* του Wittgenstein», περιλαμβάνει τέσσερις ενότητες. Κατά τον Wittgenstein, τα όρια της γλώσσας είναι τα όρια του κόσμου και «όλη ή φιλοσοφία είναι “κριτική της γλώσσας”» (*TLP* 4.0031). Θεμελιώδης θέση στη θεωρία του Wittgenstein για τη γλώσσα είναι η ύπαρξη ενός κοινού στοιχείου ανάμεσα στο

όνομα και το αντικείμενο, τη δομή της πρότασης και τη δομή του γεγονότος, η οποία παρουσιάζεται στην πρώτη ενότητα αυτού του Κεφαλαίου, στο πλαίσιο της σχέσης γλώσσας και κόσμου. Η δεύτερη ενότητα εξετάζει τα θεμέλια της απεικονιστικής θεωρίας της πρότασης στο *Tractatus*, η οποία βασίζεται, μεταξύ άλλων, στο δόγμα του λογικού ατομισμού, όπως αυτό παρουσιάζεται στην αρχή του έργου. Επίσης, αναλύεται ο ρόλος του αντικειμένου, έννοια που αποτελεί τον πυρήνα της τρακταριανής οντολογικής θεωρίας και γίνεται αναφορά σε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά των αντικειμένων, της ουσίας του κόσμου κατά τον Wittgenstein. Λεπτομερής εξέταση της απεικονιστικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία «η εικόνα είναι ένα μοντέλο της πραγματικότητας», αλλά και των προϋποθέσεων της, πραγματοποιείται στην επόμενη, τρίτη, ενότητα. Το Κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την εξέταση του ζητήματος των ορίων της γλώσσας και του κόσμου. Εκτός από όσα είναι δυνατόν να λεχθούν και να περιγραφούν, υπάρχει η ηθική, η αισθητική και η λογική, που έχουν υπερβατολογικό περιεχόμενο και ανήκουν στην περιοχή του αρρήτου, δηλαδή μπορούν μόνο να δειχθούν.

Στο τρίτο Κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «Wittgenstein και Πλάτων για τη γλώσσα», προκειμένου να εντοπιστούν οι απηχήσεις της φιλοσοφίας του τελευταίου στο πρώιμο έργο του πρώτου, επιχειρείται η σύγκριση των θεωριών τους για τη γλώσσα ως εικόνα. Έμφαση δίνεται στις αντιλήψεις των δύο φιλοσόφων για τη φύση της γλώσσας σε συνάφεια με τη δομή του κόσμου, η οποία αποτελεί το οντολογικό πλαίσιο εντός του οποίου είναι δυνατό να γίνει κατανοητή η σχέση μεταξύ της γλώσσας και της πραγματικότητας. Η εργασία κλείνει με τα Συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η πραγμάτευση του θέματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ *ΚΡΑΤΥΛΟ* ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

I. Οι απόψεις για τη γλώσσα στον *Κρατύλο*

Αν και δεν είναι ξεκάθαρο ότι ο Wittgenstein είχε μελετήσει σε βάθος τις απόψεις του Πλάτωνα σχετικά με το γλωσσικό φαινόμενο που εκτίθενται στον *Κρατύλο*, εντούτοις στο έργο του (πρώιμο, μεταβατικό και ύστερο) διακρίνονται κάποια θέματα τα οποία παρουσιάζουν ομοιότητες με την πλατωνική φιλοσοφία. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής, ορθής ή εσφαλμένης, από διάφορους μελετητές, καθώς είναι φυσικό να κάνουν την εμφάνισή τους ζητήματα που προσφέρονται για φιλοσοφική κριτική και στις δύο θεωρίες για τη γλώσσα. Η προέλευση, το περιεχόμενο, η λειτουργία, η χρήση και οι δυνατότητες της γλώσσας, αλλά και η ονοματοθεσία, οι έννοιες και η αναπαράσταση των πραγμάτων, αποτελούν θέματα που αναλύονται τόσο στους πλατωνικούς διαλόγους όσο και στο βιτγκενσταϊνικό έργο.

Στον πλατωνικό *Κρατύλο* εξετάζονται η γλώσσα ως δημιούργημα, η φιλοσοφική πλευρά της ονοματολογίας, η σχέση παλαιότερων και νεότερων γλωσσικών μορφών και η σύνδεση της γνώσης των ονομάτων με τη γνώση της πραγματικότητας. Επειδή ο *Κρατύλος* είναι ο μοναδικός διάλογος του Πλάτωνα που έχει ως κύριο θέμα τη γλώσσα, κάποιοι σχολιαστές εξέφρασαν την άποψη ότι ο Πλάτων παρεκκλίνει από τα βασικά του ενδιαφέροντα. Άλλοι πιστεύουν ότι ο *Κρατύλος* δεν είναι ένα μεμονωμένο έργο του Πλάτωνα που πραγματεύεται τη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά εξετάζει ζητήματα που αφορούν τη γλώσσα και προκύπτουν από τα βασικά θέματα της πλατωνικής γνωσιοθεωρίας και μεταφυσικής.

Οι ερμηνείες, λοιπόν, του *Κρατύλου* είναι διαφορετικές έως και αντιφατικές σε τέτοιο βαθμό, ώστε να έχει χαρακτηριστεί ως το δυσκολότερο έργο ή ως ένας

από τους «πιο προβληματικούς διαλόγους»²² του Πλάτωνα. Η δυσκολία αυτή έγκειται στο γεγονός ότι «εάν εξεταστεί μεμονωμένα, ο *Κρατύλος* μπορεί εύκολα να παρερμηνευτεί»²³, ενώ οι ριζικές διαφορές στις ερμηνείες μεταξύ των σχολιαστών οφείλονται στο γεγονός ότι «το βασικό θέμα του *Κρατύλου* συνδέεται με κάποιες από τις κύριες ενασχολήσεις του Πλάτωνα»²⁴.

Ο *Κρατύλος*, διάλογος ο οποίος δεν παρέχει κάποια ένδειξη για το χρόνο ή τον τόπο στον οποίο έλαβε χώρα, είναι μια συζήτηση ανάμεσα στον Σωκράτη, τον Ερμογένη και τον Κρατύλο. Ο Ερμογένης ήταν αδελφός του Καλλία και φίλος του Σωκράτη, ενώ ο Κρατύλος, κοντά στον οποίο μαθήτευσε ο Πλάτων πριν γνωρίσει τον Σωκράτη, ήταν οπαδός της ηρακλείτειας θεωρίας ότι όλα τα αισθητά πράγματα βρίσκονται σε συνεχή ροή.

Με μία πρώτη ματιά, το θέμα του διαλόγου φαίνεται να είναι η προέλευση της γλώσσας. Αρχικά τίθεται το ερώτημα εάν τα ονόματα έχουν σημασία σύμφωνα με μια εσωτερική αντιστοιχία ανάμεσα στο λεκτικό σύμβολο και το σημαινόμενο ή εάν η σημασία αυτή έχει επιβληθεί αυθαίρετα. Με άλλα λόγια, εξετάζεται αν η σύνδεση ανάμεσα στα *όνόματα* και στα πράγματα που κατονομάζουν είναι φυσική ή συμβατική.

Ο Ερμογένης συντάσσεται με τη συμβασιοκρατική άποψη και ισχυρίζεται ότι υπάρχει μία εξαρτημένη σχέση ανάμεσα στο όνομα και το αντικείμενο, η οποία αποτελεί συμβατική ή αυθαίρετη επιβολή, καθώς ο χαρακτηρισμός ενός πράγματος αποτελεί το όνομά του, επειδή ακριβώς έτσι έχουμε συνηθίσει ή συμφωνήσει. Αντίθετα, ο Κρατύλος υποστηρίζει τη φυσιοκρατική άποψη ότι υπάρχει μια φυσική ορθότητα των ονομάτων και ισχυρίζεται ότι η σχέση ανάμεσα στο όνομα και το αντικείμενο δεν είναι εξαρτημένη. Γιατί η ορθή ονομασία ενός πράγματος απαιτεί τη χρήση αποκλειστικά του δικού του, εσωτερικά σωστού, ονόματος, διαφορετικά

²² Albin Lesky, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Μτφρ.: Αγαπητός Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κυριακίδη, 1981, σ. 492.

²³ Nicholas P. White, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, Επιμ.: Γιώργος Καραμανώλης, Μτφρ.: Χρυσούλα Γραμμένου, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2012, σ. 193.

²⁴ Ο Ν. Ρ. White (ό.π., σ. 193) θεωρεί ότι διάφοροι μελετητές, όπως ο Α. Ε. Taylor οδηγήθηκαν εσφαλμένα σε πρώιμη χρονολόγηση του διαλόγου, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, μεταξύ των οποίων ο Kahn και ο Luce, ακόμα κι αν ελήφθησαν υπόψη οι συνδέσεις ανάμεσα στον *Κρατύλο* και σε άλλους διαλόγους του Πλάτωνα, η πρώιμη χρονολόγηση υποβαθμίζει την αξία του έργου. Αντίθετα, ο White τοποθετεί τον διάλογο μετά τον *Φαῖδρο* και λίγο πριν από τον *Θεαίτητο*.

η ονομασία δεν έχει νόημα, ακόμα και αν χρησιμοποιηθεί η ίδια λέξη από όλο τον κόσμο. Ο Πλάτων αντιπαραθέτει αυτές τις δύο απόψεις και στο τέλος εκθέτει τη δική του, η οποία δεν είναι ούτε αυστηρά συμβασιοκρατική ούτε ξεκάθαρα φυσιοκρατική, όπως οι δύο προηγούμενες.

Ο Πλάτων αντικρούει τη συμβασιοκρατική άποψη του Ερμογένη ως σχετικιστική και αρχικά φαίνεται να υποστηρίζει τη φυσιοκρατική που πρεσβεύει ο Κρατύλος. Όταν, όμως, ο Κρατύλος επισημαίνει ότι ο Σωκράτης προβάλλει επιχειρήματά υπέρ της άποψής του για τη φυσική ορθότητα των ονομάτων, ο τελευταίος παραδόξως ζητά να επανεξεταστεί το ζήτημα και επιχειρηματολογεί υπέρ της συμβατικής ορθότητας των ονομάτων και ενάντια στη φυσιοκρατική άποψη.

Η επιχειρηματολογία του Πλάτωνα φαίνεται να διχάζει τους μελετητές σχετικά με το αν συντάσσεται με τη φυσιοκρατική²⁵ ή με τη συμβασιοκρατική²⁶ άποψη. Άλλοι, τέλος, θεωρούν πως η άποψή του εμπεριέχει στοιχεία και των δύο αντικρουόμενων απόψεων, υποστηρίζοντας πως ο διάλογος είναι μια διαμεσολάβηση ή «συμφιλίωση»²⁷ μεταξύ της συμβασιοκρατίας και της φυσιοκρατίας ως προς το ζήτημα της ορθότητας των ονομάτων. Σε κάθε περίπτωση, «όταν [...] ο Πλάτων ρωτά εάν τα ονόματα είναι “φύσει” ή “θέσει”, κατά βάση ρωτά εάν, όταν λέμε ότι ένας όρος είναι το όνομα ενός αντικειμένου, υπονοούμε ότι υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στο όνομα και το αντικείμενο, ανεξάρτητα από το πώς το όνομα χρησιμοποιείται σε μια συγκεκριμένη γλώσσα, ή από συγκεκριμένους ανθρώπους, ή εάν έχουμε να κάνουμε με μια σχέση που εξαρτάται από συγκεκριμένες γλωσσικές πρακτικές, συνήθειες, ή συμπεριφορά»²⁸.

²⁵ Ο John Niemeyer Findlay (*Plato: The Written and Unwritten Doctrines*, London: Routledge & Kegan Paul; New York: Humanities Press, 1974, σ. 218) θεωρεί τον διάλογο ως κριτική της συμβασιοκρατικής προσέγγισης της ορθότητας των ονομάτων.

²⁶ Ο Francesco Ademollo (*The Cratylus of Plato: A Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, σ. 421) ισχυρίζεται ότι ο Σωκράτης στο τέλος του διαλόγου παρουσιάζεται ως συμβασιοκράτης και, ως εκ τούτου, ο διάλογος πρέπει να θεωρηθεί ότι υποστηρίζει μια συμβασιοκρατικής θεώρησης του θέματος.

²⁷ Norman Kretzmann, “Plato on the Correctness of Names,” *American Philosophical Quarterly*, 8/2 (1971), 126-138, σ. 137.

²⁸ N. P. White, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, σ. 195.

II. Η κριτική στη συμβασιοκρατική άποψη για τη γλώσσα

Αφετηρία του διαλόγου αποτελεί η διαφωνία ανάμεσα στον Κρατύλο και τον Ερμογένη αναφορικά με την *ὀρθότητα τῶν ὀνομάτων*. Σύμφωνα με τον Κρατύλο, η ορθότητα του ονόματος, τουτέστιν η σωστή σημασία του κάθε ονόματος «ὕπάρχει ἐκ φύσεως μέσα σὲ κάθε ὄν»²⁹. Συνεπώς «τόσο γὰρ τοὺς Ἑλληνας ὅσο καὶ γὰρ τοὺς Βαρβάρους ὑφίσταται ἐκ φύσεως κάποιος βαθμὸς ὀρθότητος ὀνομάτων, καὶ δὴ ὁ ἴδιος βαθμὸς ἀκριβῶς καὶ γὰρ τοὺς μὲν καὶ γὰρ τοὺς δέ» (*Κρατ.* 383 a). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι για τον Πλάτωνα η λέξη *ὄνομα* ἔχει πολύ ευρύτερη σημασία από τη σύγχρονή έννοια και, έτσι, η ανάγνωση του διαλόγου δεν περιορίζεται απλώς στην ορθότητα των ονομάτων, αλλά μπορεί να συμπεριλάβει και τη γλωσσική ορθότητα ευρύτερα.³⁰

Ο Σωκράτης επισημαίνει ότι η γνώση της φύσης των ονομάτων είναι δύσκολή. Ο Ερμογένης εκφράζει την άποψη ότι η γλώσσα είναι αυθαίρετη και ότι «σὲ κανέναν καὶ σὲ τίποτα δὲν ἐδόθηκε ποτὲ ἐκ φύσεως κάποιο συγκεκριμένο ὄνομα — τὰ ὀνόματα τὰ καθιέρωσαν ἢ σύμβαση καὶ ἢ συνήθεια αὐτῶν ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦν γὰρ ν’ ἀποκαλέσουν, γὰρ νὰ ὀνομάσουν κάτι... αὐτῶν ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ, χρησιμοποιώντας τα, τὰ ἔχουν πιά συνηθίσει» (*Κρατ.* 384 d). Κατά συνέπεια, για τον Ερμογένη η ορθότητα του ονόματος δεν είναι άλλο παρά κοινή συμφωνία ή γενική συναίνεση.

Ο Σωκράτης θέτει υπό έλεγχο την άποψη αυτή, χαρακτηρίζοντάς την ως μάλλον ακραία μορφή συμβασιοκρατίας, η οποία δηλώνει ότι όλα τα ονόματα, είτε παρέχονται από κάποιο άτομο (*ἰδίᾳ*) είτε από ολόκληρη την πόλη (*δημοσίᾳ*), είναι σωστά. Ο Ερμογένης ισχυρίζεται ότι «ἐγὼ μπορῶ νὰ ὀνομάζω τὰ πράγματα μὲ τὰ ὀνόματα, ποὺ τοὺς ἔδωσα ἐγώ, καὶ ἐσὺ μὲ ἄλλα ὀνόματα... μ’ αὐτὰ ποὺ τοὺς ἔδωσες ἐσύ» (*Κρατ.* 385 d)³¹. Έτσι, κανένα όνομα δεν μπορεί να θεωρηθεί πιο σωστό από οποιοδήποτε άλλο, καθώς τα ονόματα αποκτούν ορθότητα κατά συνθήκη και όλες

²⁹ Η μετάφραση που χρησιμοποιήθηκε για τα χωρία του *Κρατύλου* που παρατίθενται στην εργασία αυτή είναι του Γιώργου Κεντρωτή (Πλάτων, *Κρατύλος ἢ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων, λογικός*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Γιώργος Κεντρωτής, Αθήνα: Έκδόσεις Πόλις, 2001).

³⁰ David Sedley, “The Etymologies in Plato’s *Cratylus*”, *Journal of Hellenic Studies*, 118 (1998), 140-154, σ. 140.

³¹ Βλ. σχετικά Mary Margaret MacKenzie, “Putting the *Cratylus* in Its Place”, *The Classical Quarterly*, 36/1 (1986), 124-150, σ. 129.

οι συμβάσεις είναι εξίσου ορθές. Ο Πλάτων, ασφαλώς, δεν αναφέρεται σε συμβάσεις με τη σύγχρονη έννοια του όρου, δηλαδή ως ρητές συνθήκες ή συμφωνίες, αλλά τις εννοεί ως γλωσσικές συνήθειες.

Αξίζει να επισημανθεί ότι ο Πλάτων δεν παρέχει επαρκείς εξηγήσεις «πώς ένα και μόνο άτομο θα μπορούσε να εδραιώσει μια σύμβαση ή μια γλώσσα, ανεξάρτητα από τα γλωσσικά ήθη των συμπολιτών του, και έτσι δεν προβάλλει τις αντιρρήσεις που ορισμένοι σύγχρονοι φιλόσοφοι θα μπορούσαν να επικαλεστούν ενάντια σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο»³². Ωστόσο, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι σκοπός του Αθηναίου φιλοσόφου είναι να αποδείξει ότι «ή γλώσσα αποτελεί κοινωνική δραστηριότητα και ότι, πρωταρχικά, είναι ὄργανο ἐπικοινωνίας»³³.

Από την άλλη μεριά, ο Ερμογένης αποδέχεται το επιχείρημα του Σωκράτη ότι «ἐὰν ὑπάρχουν ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς λόγοι —ἀληθεῖς καὶ ψευδεῖς προτάσεις— ὥς πρὸς τὰ ὄντα καὶ ὥς πρὸς τὸ πῶς εἶναι ἢ δὲν εἶναι τὰ ὄντα, ὑπάρχουν καὶ ἀληθὴ καὶ ψευδῆ ὀνόματα, διότι καὶ τὰ ὀνόματα αποτελοῦν μέρη τοῦ λόγου»³⁴. Με άλλα λόγια, αν δεχθούμε ότι μια ολόκληρη πρόταση μπορεί να είναι αληθής ή ψευδής,³⁵ το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και για τα μέρη του λόγου που την αποτελούν. Ως εκ τούτου, τα αληθῆ ὀνόματα δεν είναι συμβατικά ὀνόματα, τα οποία καθορίστηκαν κατόπιν συμφωνίας των ανθρώπων.

Άλλωστε, αν κάποιος ξεχωριστά αποδώσει ένα ὄνομα σε κάτι που ὅλοι οι ἄλλοι ονομάζουν κάπως αλλιώς, προκαλεί σύγχυση και δεν εξυπηρετεί το σκοπό για τον οποίο το έδωσε, γιατί πρόκειται για «κίβδηλο ὑποκατάστατο τοῦ γνήσιου ἐκείνου μέσου πὸν θὰ ἔκανε σωστὰ τὴ δουλειά του»³⁶. Γι' αυτό και ο Πλάτων χαρακτηρίζει αυτά τα ὀνόματα ψευδή. «Ἀπορρίπτεται ἔτσι ἡ ἰδέα μιᾶς καθαρὰ “ἰδιωτικῆς” γλώσσας, ἀποκλειστικὰ ατομικῆς».³⁷

³² Όπως εύστοχα σχολιάζει ο N. P. White (*Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, σσ. 197-198), παρέχεται η εντύπωση πως ο Πλάτων εκφράζει τη σκέψη ότι θα μπορούσε να υπάρχει μια «ιδιωτική γλώσσα», με την έννοια που οι ιδιωτικές γλώσσες απορρίφθηκαν από τον Wittgenstein στο ὕστερο ἔργο του (σημ. 7).

³³ Alfred Edward Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, Μτφρ.: Ἰορδάνης Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζίης, 2000³, σ. 111.

³⁴ Γ. Κεντρωτής, «Εισαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 28. Ωστόσο, κάποιοι μελετητές διατηροῦν κριτικὴ στάση και θεωροῦν αὐτὸ τὸ συμπέρασμα προβληματικό.

³⁵ Ἀληθεῖς εἶναι οἱ προτάσεις που αναπαριστοῦν τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας (ὄντα) ὅπως εἶναι πραγματικά, ἐνὼ ψευδεῖς ἐκεῖνες που τὰ αναπαριστοῦν διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι εἶναι.

³⁶ A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, 112.

³⁷ *Αὐτόθι*.

Ο Σωκράτης αρνείται αυτή τη μορφή συμβασιοκρατίας που εκφράζει ο Ερμογένης, αφού πιστεύει ότι είναι φανερό πως τα αντικείμενα, «τὰ πράγματα ἔχουνε δική τους οὐσία»³⁸... τὴ δική τους ἀσφαλῆ οὐσία, πού 'ναι ἄσχετη μ' ἐμᾶς κι εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ μᾶς» (*Κρατ.* 386 e).³⁹ Συνεπῶς και οι πράξεις που αναφέρονται στα πράγματα, αφού αποτελούν μια μορφή αντικειμένου με δική τους διακριτή υπόσταση, εκτελούνται «κατὰ τὴ φύση τῆς οὐσίας τους [...] καὶ ὅχι σύμφωνα μὲ τὸ ποια εἶναι ἡ δική μας γνώμη» (*Κρατ.* 387 a).⁴⁰ Αφού η φύση είναι τελικά αυτή που καθορίζει εἰς μίαν πράξη εἶναι σωστή ἢ λανθασμένη, επιβάλλεται να ακολουθήσουμε τη μέθοδο που υπαγορεύει ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ αντικειμένου, χρησιμοποιώντας το κατάλληλο μέσο και ὄχι ὅποιον τρόπο μας ἀρέσει. Εφόσον ἡ ομιλία αποτελεί μια μορφή πράξης, το να λέμε ἓνα ὄνομα ἔχει ἐπίσης τὴ δική του φύση και καθίσταται ἀναγκαῖο «νὰ ὀνομάζουμε τὰ πράγματα σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο, ὅπου φτιάχτηκαν νὰ ὀνομάζουν καὶ νὰ ὀνομάζονται, κι ὅχι ὅπως θέλουμε ἐμεῖς» (*Κρατ.* 387 d). Ἡ αυθαιρεσία στην ονοματοδοσία πρέπει να περιοριστεί, γιατί δηλώνει αυθαιρεσία στη θέαση τῆς πραγματικότητας. Το γεγονός αὐτό «παραπέμπει στις υποκειμενικές και σχετικιστικές ἀντιλήψεις τῆς σοφιστικῆς»⁴¹.

Ἐνα ἀκόμα ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς συμβασιοκρατικῆς ἀποψῆς εἶναι πως «προκειμένου νὰ ἐντοπίσουμε τὴ διακριτικὴ λειτουργία τοῦ ὀνόματος, ὀφείλουμε νὰ ἀκολουθοῦμε τὸ ὑπόδειγμα τῶν διαφόρων τεχνῶν»⁴². Το ὄνομα εἶναι ἓνα εἶδος εργαλείου,⁴³ δηλαδή το κατάλληλο «μέσο μὲ τὸ ὁποῖο ἀλληλοπληροφορούμαστε

³⁸ Ἡ βέβαιη οὐσία τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ βέβαιη πραγματικότητά τους. Ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κάτι τέλειος πρὸς τὸ ὁποῖο τείνουν τὰ πράγματα.

³⁹ Κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Κρατύλου, ὀρθὸ ὄνομα εἶναι αὐτὸ που συνδέεται με τὴ φυσικὴ ὑπόσταση τοῦ σημεινόμενου πράγματος. Ἐτσι, ὅ,τιδήποτε βασίζεται σε ἄλλα κριτήρια, κρίνεται ὡς λανθασμένο.

⁴⁰ Ἀν δεχτοῦμε πως ὑπάρχουν ἀληθεῖς και ψευδεῖς λόγοι, πρέπει να δεχτοῦμε πως κάτι ἀνάλογο συμβαίνει και με τὰ μέρη τους, δηλαδή ὅτι ὑπάρχουν ἀληθῆ και ψευδῆ ὀνόματα. Στη γλώσσα ὡς ὄργανο ἐπικοινωνίας, τὸ σωστὸ ὄνομα δεν μπορεῖ να εἶναι ἀποτέλεσμα προσωπικῆς ἐπιλογῆς, ἀλλὰ κάθε πράξη που ἀναφέρεται στην πραγματικότητα γίνεται μέρος τῆς και, κατὰ συνέπεια, πρέπει να ἐκτελεῖται σύμφωνα με τὴ φύση τῶν πραγμάτων (*Κρατ.* 386 e 8: *ἐν τῇ εἰδῶς τῶν ὄντων εἰσὶν αἱ πράξεις*).

⁴¹ «Ἀνάμεσα στα ζητήματα που ἤγειρε ὁ Κρατύλος εἶναι τὸ ἀν ὁ διάλογος ἀποτελεῖ πολεμικὴ κατὰ συγκεκριμένης σχολῆς (πολλοὶ διείδαν τὸν Ἀντισθένη ὡς στόχο τῆς ἀσκοῦμένης κριτικῆς) ἢ ἀν, ὅπως φαίνεται πιθανότερο, ἐλέγχεται ευρύτερα ἡ σοφιστικὴ μέθοδος τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία βέβαια εἶχε ἐπηρεαστεῖ και ὁ Σωκρατικὸς Ἀντισθένης.» Βλ. «Εἰσαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος (ἡ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων)*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Φιλολογικὴ οὐμάδα Κάκτου, Ἀθήνα, Ἐκδ. Κάκτος, 1992, σ. 55.

⁴² Γ. Κεντρωτής, «Εἰσαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 29.

⁴³ *Κρατ.* 388 a 8: *ὄργανον ἄρα τί ἐστὶ καὶ τὸ ὄνομα*.

για τὰ στοιχεῖα τῆς πραγματικότητας καὶ κάνουμε διακρίσεις μεταξύ τους»⁴⁴. Ἀλλωστε, τὰ πράγματα διαθέτουν τὴ δική τους σταθερή υπόσταση, ἡ οποία εἶναι «ανεξάρτητη ἀπὸ τὸ νοοῦν υποκείμενο, τὸ οποίο πρέπει νὰ προσαρμοστεῖ στὸν ἀδήριτο τούτο κανόνα καὶ ν' ἀποδίδει τὰ ονόματα με τὴν ἐπίγνωση πὼς αὐτὰ εἶναι κατὰ κύριο λόγο διακριτικὰ τῆς υπόστασης τῶν πραγμάτων καὶ ἐπιπλέον διδασκαλικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας»⁴⁵. Τὰ ονόματα δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στα πράγματα αυθαίρετα, ἀλλὰ ἡ ονοματοθεσία εἶναι τέχνη, ὅμοια με τὴν ξυλουργικὴ καὶ τὴν υφαντικὴ.

Ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ τέχνες διακρίνονται σὲ «ανώτερες» καὶ «κατώτερες» ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ στὸν *Πολιτικό*, ὅπου ἡ πολιτικὴ παραλληλίζεται ἐπίσης με τὴν υφαντικὴ τέχνη⁴⁶. Κριτήριο γι' αὐτὴ τὴ διάκριση ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνώτερη τέχνη χρησιμοποιεῖ ἓνα προϊόν τῆς κατώτερης. Τὸ ἴδιο ἰσχύει κατ' ἀναλογία καὶ στὴν περίπτωση τῆς ονοματοθεσίας, στὴν οποία ὁ νομοθέτης ἢ ὀνοματοουργός εἶναι ὁ τεχνίτης πὺ κατασκευάζει τὰ εργαλεῖα καὶ οφείλει νὰ εργαστεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἐιδικοῦ στὴν ὑψίστη ἐπιστήμη, δηλαδὴ τοῦ διαλεκτικοῦ φιλοσόφου⁴⁷, ὁ οποίος θὰ κρίνει κατὰ πόσο τὰ ονόματα εἶναι ὀρθά, ἀφοῦ εἶναι αὐτός πὺ γνωρίζει νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ονόματα.

Τὸ συμπέρασμα πὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν κριτικὴ στὴ συμβασιοκρατικὴ ἀποψη εἶναι ὅτι τὰ ονόματα δὲν συνδέονται τυχαία με κάτι, ἀλλὰ διαθέτουν κάποια φυσικὴ ὀρθότητα. Ἐτσι, εἶναι ὀρθὴ ἡ ἀποψη τοῦ Κρατύλου ὅτι τὰ ονόματα ἀνήκουν φύσει στα πράγματα· ἐπιπλέον, ἀπαιτεῖται ἡ γνώση τῆς τέχνης τῆς ονοματοθεσίας καὶ τῆς ὀρθῆς χρήσης τοῦ ὀργάνου πὺ κατασκευάζει ὁ νομοθέτης-ὀνοματοουργός (*Κρατ.* 390 d-e). Κατὰ συνέπεια, ἡ συμβασιοκρατικὴ ἀποψη γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ονομάτων πὺ ἐκφράζει ὁ Ἑρμογένης ἀπορρίπτεται, καθὼς «τὰ κριτήρια γιὰ τὴν

⁴⁴ Α. Ε. Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, σ. 113. Πβ. *Κρατ.* 388 b-c.: *Ὅνομα ἄρα διδασκαλικόν τί ἐστὶν ὄργανον καὶ διακριτικὸν τῆς οὐσίας.*

⁴⁵ Φιλολογικὴ ομάδα Κάκτου, «Εἰσαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος (ἡ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων)*, σ. 49.

⁴⁶ Πλάτων, *Πολιτικός*, 277 d – 288 b. Γιὰ τὴν υφαντικὴ τέχνη ὡς παράδειγμα γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς πολιτικῆς, βλ. Στέφανος Δημητρίου, *Ἡ πολιτικὴ στὸν Πλάτωνα*, Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, 2016.

⁴⁷ Γιὰ τὴ σημασία τῆς διαλεκτικῆς, ἡ οποία γιὰ τὸν Πλάτωνα ἀποτελεῖ τὴν διανοητικὴ πορεία πὺ ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος, στηριζόμενος στὸν λόγο, γιὰ νὰ συλλάβει τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, βλ. *Πολιτ.* 532 a κ.ε. Πρόκειται γιὰ τὴν κορυφαία μορφή γνώσης, στὴν οποία ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἀποδίδει τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης.

επάρκεια της γλώσσας δὲν τὰ παρέχει ἡ ἀπλή “συνήθεια” ἀλλὰ ἡ ἱκανότητα της γλώσσας νὰ ἐκφράζει τὴν ὕψιστη ἀλήθεια μὲ πληρότητα καὶ ἀκρίβεια»⁴⁸.

III. Ετυμολογία και αναγωγή στα πρώτα ονόματα

Ο Πλάτων παρενθέτει στο διάλογο μία εκτενή συζήτηση για την προέλευση των ονομάτων, προφανώς με σκοπό να απορρίψει την προσπάθεια προσέγγισης της φυσικής ορθότητας των ονομάτων μέσω της ετυμολογίας τους.⁴⁹ Ο Πλάτων διακωμωδεί καλοπροαίρετα «τὶς εἰκασίαις τῶν “ἐτυμολόγων”, οἱ ὅποιοι ψάχνουν στὰ σκοτεινά, χωρὶς ἐπιστημονικὴ βάση»⁵⁰ και την προσπάθεια να φτάσει κανείς στη μεταφυσική διαμέσου της φιλολογίας. Βέβαια, η φιλοσοφική αξία της συζήτησης για τη φυσική ορθότητα των ονομασιῶν και την ετυμολογία των ονομάτων αμφισβητείται, λόγω της περίφημης σωκρατικής ειρωνείας.⁵¹

Ωστόσο, παρά τη φαιδρότητα αυτού του μέρους του διαλόγου, δεν είναι απαραίτητο να θεωρηθεί ως φιλοσοφικός αστεϊσμός του Πλάτωνα. Πολλοὶ σχολιαστὲς πιστεύουν ὅτι σ’ αὐτὸ τὸ μέρος οἱ ετυμολογίες αντανakλoύν «τις σοβαρές υποθέσεις του ἰδίου του Πλάτωνα για τα ονόματα»⁵² και θεωροῦν ὅτι παρουσιάζει μια εσωτερική πληρότητα ως προς το συστηματικό του χαρακτήρα. Ο Ν. Ρ. White ισχυρίζεται πως ο Πλάτων εκφράζει την αντίληψη ὅτι, εφόσον τα ονόματα μας βοηθοῦν να διακρίνουμε τα πράγματα και να τα διαχωρίσουμε ἀπὸ κάποια ἄλλα, η χρήση ενός ονόματος θα πρέπει να μας κάνει να «σκεφτόμαστε» ἢ «να συλλαμβάνουμε» ἓνα αντικείμενο· αὐτὴ ἡ «σύλληψη» ἢ «σκέψη» δεν γίνεται επαρκῶς με τα ονόματα που χρησιμοποιοῦνται καθημερινά και σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ διαλόγου που δίνει διάφορες ετυμολογίες εἶναι να δείξει «ὅτι

⁴⁸ A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, σ. 115.

⁴⁹ Ο Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (*Πλάτων: Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Μτφρ.: Ξενοφών Αρμυρός, Αθήνα: Εκδ. Κάκτος, 2005, σ. 334) ισχυρίζεται πως ο Πλάτων ἔγραψε τὸν *Κρατύλο* για να σκορπίσει τὴν ψευδαἰσθηση ὅτι «στα γράμματα ἢ στον ἦχο μιας λέξης μπορεί να εντοπιστεῖ ἡ πραγματικὴ τῆς ἔννοια».

⁵⁰ A. E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, σ. 116.

⁵¹ Ο Timothy Baxter (*The Cratylus of Plato: Plato's Critique of Naming*, Leiden: Brill, 1992, σ. 106) χαρακτηρίζει τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς συζήτησης «παρωδία», ἐνῶ ο Α. Ε. Taylor (*Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, σ. 116) τὸ θεωρεῖ «φαιδρολογία» και θεωροῦν ὅτι δεν χρειάζεται να ασχοληθεῖ κανεῖς λεπτομερειακά με αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ διαλόγου.

⁵² David Sedley, *Plato's Cratylus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, σ. 46.

οποιαδήποτε ετυμολογική θεωρία πρέπει να παραδεχθεί ότι οι εκφράσεις έχουν μεταβληθεί [...] με τρόπο τέτοιο ώστε να αποκρύπτουν την προέλευσή τους»⁵³.

Στο μέρος αυτό εξετάζεται η ορθότητα εκείνων των ονομάτων «πού μοιάζουν νά 'ναι σὰν στοιχεῖα ἄλλων προτάσεων καὶ ἄλλων ὀνομάτων» (*Κρατ.* 422 a). Σύμφωνα με την άποψη του Κρατύλου, η ορθότητα κάθε ονόματος, πρώτου ή άλλου, συνίσταται στην έκφραση της ουσίας του πράγματος, δηλαδή της φύσης κάθε όντος. Επισημαίνεται ότι το όνομα είναι ουσιαστικά μίμηση του όντος ή της ουσίας του πράγματος που μιμείται (*Κρατ.* 423 b – 424 a). Ο όρος *μίμησις*⁵⁴ έχει ιδιαίτερη σημασία στην πλατωνική φιλοσοφία γενικά και ο Πλάτων τον χρησιμοποιεί εδώ για να δείξει τόσο μια ουσιαστική ομοιότητα ανάμεσα στο αναπαριστώμενο και το μέσον παραστάσεώς του όσο και μια ουσιώδη οντολογική κατωτερότητα του δεύτερου απέναντι στο πρώτο.

Συμπερασματικά, στα ονόματα που εξετάστηκαν, «ή ὀρθότητα μᾶς ἐφάνερωνε καὶ τὴ φύση τοῦ καθενός... τοῦ κάθε ὄντος» (*Κρατ.* 422 d). Η ανάλυση αποσκοπούσε στην ανακάλυψη της φυσικής ορθότητας που υπάρχει στα ονόματα, όπως της δικαιοσύνης ή της σοφίας. Ωστόσο, ο Πλάτων δεν καταλήγει σε κάποιο συμπέρασμα σχετικά με μια φυσιοκρατική αντίληψη της ορθότητας των ονομάτων, το οποίο να μπορεί να εκληφθεί ως υποστήριξη ή απόρριψη της φυσιοκρατίας, αλλά στην ανάπτυξη μιας διαφορετικής μορφής φυσιοκρατίας, σύμφωνα με την οποία «τὸ ὄνομα εἶναι μίμημα, δηλαδή φωνητικὴ μίμηση ἐκείνου τοῦ πράγματος πὸν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο μιμήσεως, ὁ δὲ μιμούμενος ὀνομάζει τὸ πρᾶγμα, ὅταν μιμηθεῖ μὲ τὴ φωνὴ τοῦ ἐκεῖνο πὸν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς μίμησής του» (*Κρατ.* 423 b). Αυτό που μιμείται ένα όνομα είναι η ουσία κάθε πράγματος. «Ἄν εἴμασταν σὲ θέση νὰ μιμηθοῦμε αὐτὸ πὸν ἔχει τὸ κάθε πρᾶγμα», δηλαδή την ουσία του, η μίμηση «θὰ μᾶς φανέρωνε [...] τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ κάθε πρᾶγμα χωριστά» (*Κρατ.* 423 e). Μία τέτοια μίμηση παρέχεται από αυτόν που δίνει τα ονόματα και κατέχει την τέχνη της ονοματοθεσίας. Μολονότι αυτή η μορφή φυσιοκρατίας κρίνεται ως μη ικανοποιητική, ο Σωκράτης σε αυτό το σημείο του διαλόγου παραδέχεται ότι δεν

⁵³ N. P. White, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, σ. 208.

⁵⁴ Για τη σημασία της *μιμήσεως* ως σχέσης της γλώσσας με τον κόσμο στον *Κρατύλο*, βλ. Sean Driscoll, “Linguistic Mimesis in Plato’s *Cratylus*”, στο: Heather L. Reid, Jeremy C. DeLong (eds.), *The Many Faces of Mimesis*, Selected Essays from the 2017 Symposium on the Hellenic Heritage of Western Greece, Sioux City, IA: Parnassos Press – Fonte Aretusa, 2018, 113-125.

είναι σε θέση να υποστηρίξει κάποια καλύτερη θεωρία σχετικά με την ορθότητα των ονομάτων.

Στη συνέχεια ο Σωκράτης εκφράζει τη θέση ότι «ὅπως στὴν περίπτωση τῆς γλώσσας ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τῶν ὄντων ὀφείλουμε νὰ προβαίνουμε σὲ ἕναν διαχωρισμό (*διαίρεσις*), ὁ ὁποῖος, ἀναγόμενος στὰ πρῶτα, στὰ γενικότερα στοιχεῖα, διαλαμβάνει τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη τῶν στοιχείων αὐτῶν, μὲ τὰ ὁποῖα δομοῦνται οἱ μεγαλύτερες συγκροτήσεις τῆς γλώσσας (οἱ συλλαβές, οἱ λέξεις, οἱ προτάσεις καὶ οἱ λόγοι)»⁵⁵. Αφού γίνουν αυτές οι διακρίσεις, πρέπει να εξεταστεί σωστά και αν ὅλα τα ὄντα που πρέπει να ονομαστούν ανήκουν στις κατηγορίες που υπάγονται ὅλα τα ἄλλα, ὅπως συμβαίνει με τα στοιχεία. Ἐπειτα θα μπορεῖ να εξεταστεί η ομοιότητα κάθε στοιχείου με ἄλλα στοιχεία, «ἀσχέτως τοῦ ἂν πρέπει νὰ πάρουμε ἕνα μόνο στοιχεῖο καὶ νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ ἕνα μόνο ὄν ἢ ἂν πρέπει ν' ἀνακατέψουμε πολλὰ στοιχεῖα σὲ ἕνα καὶ μόνο ὄν» (*Κρατ.* 424 d). Με ἄλλα λόγια, θα πρέπει να συγκριθεῖ η διαρθρωτικὴ δομὴ των ὄντων με τη διαρθρωτικὴ δομὴ της γλώσσας.

Ο Σωκράτης επικρίνει την ἴδια του την ἀποψη αὐτή, λέγοντας ὅτι οἱ προσωπικές του εντυπώσεις για τα πρῶτα ὀνόματα φαίνονται υβριστικές και γελοίες. Ωστόσο, τις δικαιολογεί λέγοντας ὅτι «τὰ πράγματα θὰ μᾶς φανοῦν γελοῖα, ὅταν φανερωθεῖ ξεκάθαρα ὅτι ἔχουν περάσει μὲ μίμηση στὰ γράμματα καὶ στίς συλλαβές· παρὰ ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ κάνουμε. Διότι δὲν ἔχουμε καλύτερον τρόπο ἀπ' αὐτόν, γιὰ νὰ ἐπαναφέρουμε τὴ συζήτησή μας στὴν ἀλήθεια τῶν πρῶτων ὀνομάτων» (*Κρατ.* 425 d). Καὶ εἶναι «ἀνάγκη», ἀφού «δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁποῖος λέει ὅτ' εἶναι εἰδικὸς στὰ παράγωγα, πρέπει νὰ ξέρει τὴν τέχνη νὰ ἐξηγεί μὲ ἄκρα σαφήνεια καὶ μὲ ἀπόλυτη καθαρότητα, διαφορετικὰ ἂς εἶναι βέβαιος ὅτι περὶ τῶν παραγῶγων ὀνομάτων ἀπλῶς φλυαρεῖ καὶ λέει ἀνοησίες»⁵⁶ (*Κρατ.* 426 b).

Το συμπέρασμα που συνάγεται εἶναι ὅτι ἡ ορθότητα των ονομάτων συνίσταται στὴν κατ' ἀπομίμηση σύνθεσή τους, ἀφού ὁ *νομοθέτης-ὀνοματοουργός* δημιουργεῖ για κάθε ὄν ἕνα σημεῖο καὶ ἕνα ὄνομα, καὶ με βάση αὐτά τα δύο συνθέτει ὅλα τα ὑπόλοιπα.

⁵⁵ Γ. Κεντρωτής, «Εἰσαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 34.

⁵⁶ Βλ. Ν. Kretzman, "Plato on the Correctness of Names", σσ. 135, 137.

IV. Η κριτική στη φυσιοκρατική θεωρία για τη γλώσσα

Στη συνέχεια του διαλόγου ελέγχονται κριτικά οι φυσιοκρατικές θέσεις του Κρατύλου για το ζήτημα της γλώσσας. Αρχικά, ο Κρατύλος νιώθει πως με όσα έχουν ειπωθεί μέχρι στιγμής επιβεβαιώνονται οι απόψεις του για τη φυσική ορθότητα των ονομάτων και πως αποτυπώνονται στη δομή της γλώσσας οι απόψεις του δασκάλου του, του Ηρακλείτου. Ωστόσο, κατά παράδοξο τρόπο, ο Σωκράτης εκφράζει ενδοιασμούς, οι οποίοι τους αναγκάζουν να εξετάσουν αυτές τις σκέψεις εκ νέου.⁵⁷ Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τον Κρατύλο, η ορθότητα του ονόματος συνίσταται στο να μας φανερώνει ποια είναι η φύση του πράγματος.

Οι φυσιοκρατικές αντιλήψεις του Κρατύλου μπορούν να συνοψιστούν στα εξής (*Κρατ.* 428 e – 430 a-b): Τα ονόματα δίνονται με σκοπό τη διδασκαλία. Η διδασκαλία αυτή είναι μια τέχνη, με αντίστοιχους τεχνίτες. Οι τεχνίτες αυτοί είναι οι νομοθέτες. Όλοι οι νομοθέτες είναι εξίσου καλοί και όλα τα ονόματα είναι ορθά. Είναι απόλυτα αδύνατο να λέει κανείς ψέματα. Τα ονόματα είναι μιμήσεις πραγμάτων.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την αντίληψη του Κρατύλου, όλα τα ονόματα είναι σωστά βαλμένα και δεν υπάρχουν εσφαλμένες ονομασίες, αλλά εσφαλμένη χρήση τους, παρότι τα ίδια είναι ορθά. Επειδή τα ονόματα είναι φτιαγμένα με σκοπό τη διδασκαλία, ο νομοθέτης-όνοματουργός είναι ο ειδικός που πρέπει να γνωρίζει να αποτυπώνει στους φθόγγους και στις συλλαβές τη μορφή του ονόματος που αρμόζει σε κάθε πράγμα⁵⁸. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την άποψη του Κρατύλου ότι είναι αδύνατη η λογική ύπαρξη ψευδών λόγων, αποκλείει αξιωματικά την πιθανότητα ύπαρξης ψευδών ονομάτων. Άρα είναι απολύτως αδύνατο να ψεύδεται κανείς (*Κρατ.* 429 d).

Οι απόψεις αυτές του Κρατύλου τίθενται υπό τον περίφημο σωκρατικό έλεγχο. Ο Σωκράτης παρατηρεί ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν ψευδείς λόγοι και ότι οι άνθρωποι συχνά εκφράζονται ψευδώς. Από την άλλη πλευρά, εφόσον τα

⁵⁷ A. E. Taylor, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, σ. 116.

⁵⁸ Βλ. σχετικά Nancy Demand, “The Nomothetes of the Cratylus”, *Phronesis* 20 (1975), 106-109.

ονόματα είναι μιμήσεις πραγμάτων, συγκρίνονται με ζωγραφικά έργα· όπως μία ζωγραφιά μπορεί να είναι μία καλή ή κακή μίμηση ενός πράγματος, το ίδιο μπορεί να συμβαίνει και με ένα όνομα. Κατά συνέπεια, είναι δυνατόν τόσο το όνομα όσο και η ζωγραφική εικόνα να αποτελούν ψευδείς μιμήσεις, αφού ούτε όλα τα ονόματα ούτε όλες οι ζωγραφίες είναι ορθές μιμήσεις.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στην πλατωνική πραγμάτευση των λόγων⁵⁹ στον *Κρατύλο*, καθώς ο Πλάτων φαίνεται να δίνει έμφαση στην έννοια της ονοματοθεσίας, χωρίς να καταπιάνεται με τις υπόλοιπες λειτουργίες των εκφράσεων. Σε καμία περίπτωση δεν θεωρεί ότι όλες οι εκφράσεις είναι ονόματα, αντίθετα κάνει λόγο και για «φράσεις» (*ρήματα*) και για προτάσεις (*λόγους*). Ωστόσο δεν εξετάζει το ενδεχόμενο τέτοιες προτάσεις να έχουν διαφορετικό τρόπο λειτουργίας με διαφορετικό τρόπο από τα ονόματα.

Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι ο Αθηναίος φιλόσοφος αναφέρεται στην πρόταση σαν να είναι ένα είδος σύνθετου ονόματος, το οποίο λειτουργεί όπως όλα τα άλλα ονόματα. Ένα τέτοιο σύνθετο όνομα θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε ένα σύνθετο αντικείμενο, όπως, για παράδειγμα, σε μια κατάσταση πραγμάτων⁶⁰. «Αυτό που μας δείχνει ότι ο Πλάτων αρχίζει να μετατοπίζεται στην άποψη ότι υπάρχουν τέτοια πράγματα είναι απλώς το ότι δεν κάνει διαχωρισμό ανάμεσα στο είδος της σύνθεσης από την οποία προκύπτει ένα όνομα και στη σύνθεση που δημιουργεί την πρόταση (*Κρατ.* 431 b-c, 432 d-e)».⁶¹

Η ερμηνεία ότι «μια πρόταση είναι ένα είδος ονόματος ή έστω ένα είδος αναφορικής έκφρασης»⁶² οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτό που κάνει μια πρόταση να έχει νόημα είναι να αναφέρεται σε μια κατάσταση πραγμάτων και ότι αυτό που κάνει μια πρόταση αληθή είναι, ανάλογα, ότι αναφέρεται σε μια κατάσταση

⁵⁹ Ο N. P. White αποδίδει τον όρο «λόγος» ως πρόταση. Η μετάφραση αυτή αμφισβητήθηκε, ωστόσο ο White απαντά πως ο Πλάτων αποδίδει την έννοια της αλήθειας στις προτάσεις κατά τον τρόπο που ισχύει για τα ονόματα, δηλαδή ανάλογα με το αν αληθεύουν για ένα αντικείμενο.

⁶⁰ Ο Πλάτων δεν αναφέρεται εκτενέστερα στις προτάσεις και, ασφαλώς, ο όρος «κατάσταση πραγμάτων» για τα αντικείμενα που οι προτάσεις μάς κάνουν να σκεφτούμε δεν είναι πλατωνικός, αλλά βιτγκενσταϊνικός.

⁶¹ N. P. White, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, σ. 219-220. Πβ. Επίσης *Κρατ.* 385 c και 431 a-c, όπου οι προτάσεις και τα ονόματα θεωρείται ότι έχουν εξίσου τη δυνατότητα να είναι αληθείς ή ψευδείς.

⁶² *Ο.π.*, σ. 220. Βλέπουμε μια μορφή αυτής της άποψης στην άποψη του Frege ότι οι προτάσεις αποτελούν εκφράσεις που αναφέρονται ή δηλώνουν, αν και φυσικά πιστεύει ότι υπάρχουν δύο μονάχα πιθανοί δηλωτικοί προσδιορισμοί γι' αυτές, το Αληθές και το Ψευδές (αλήθεια και ψεύδος).

πραγμάτων. Αυτό, όμως, θα σήμαινε ότι η αλήθεια μιας πρότασης ταυτίζεται με το νόημά της και, ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσε να υπάρξει ψευδής πρόταση με νόημα.

Στο επιχείρημα ότι μια πρόταση μπορεί να είναι ψευδής, ο Κρατύλος απαντά ότι είναι αδύνατον να λέει κανείς ψέματα, γιατί το να ψευδόμεστε ισοδυναμεί με το να μη λέμε εκείνα που και υπάρχουν (*Κρατ.* 429 d). «Η ένσταση εδώ μπορεί να είναι ότι μια ψευδής δήλωση θα έπρεπε να αποτυγχάνει να ονομάσει οποιαδήποτε κατάσταση πραγμάτων και άρα να είναι χωρίς νόημα, αλλά το επιχείρημα δεν αναπτύσσεται επαρκώς ώστε να γίνει σαφές ότι όντως εννοεί κάτι τέτοιο.»⁶³

Σε κάθε περίπτωση, ο Πλάτων δείχνει να αντιμετωπίζει τις προτάσεις ως ονόματα και να τις εξηγεί κατ' αυτόν τον τρόπο, καθώς η θεωρία του για τις προτάσεις βασίζεται στην έννοια της σύνθεσης. «Το γεγονός αυτό θα πρέπει να μας οδηγήσει να συμπεράνουμε ότι ακόμη και αν δεν δέχεται τη θεωρία περί ομοιότητας των ονομάτων, δέχεται ωστόσο την έννοια του σύνθετου που διέπει αυτήν τη θεωρία.»⁶⁴

Ο Πλάτων, λοιπόν, στρέφει το ενδιαφέρον στο ζήτημα των ψευδών ονομάτων (*Κρατ.* 430 a – 434 b) και αποδέχεται την πιθανότητα εσφαλμένης ονομασίας, αφήνοντας έτσι ανοιχτό το ενδεχόμενο ψευδών δηλώσεων. Ο ισχυρισμός ότι ένας όρος μπορεί να αποδοθεί υπό μία έννοια σε κάποιο πράγμα, ακόμη και αν δεν μοιάζει με αυτό τόσο πολύ όσο με κάποιο άλλο, βασίζεται στη διάκριση ανάμεσα στην ομοιότητα ενός όρου με ένα αντικείμενο και στην απόδοση αυτού του όρου σε κάποιο αντικείμενο, «διότι καὶ τὸ ὄνομα εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο, βεβαίως, μίμηση, ὅπως ἀκριβῶς μίμηση εἶναι ἡ ζωγραφικὴ εἰκόνα» (*Κρατ.* 431 a). Έτσι, «εἶναι δυνατόν νὰ μοιράζουμε ὅχι ὀρθὰ τὰ ὀνόματα⁶⁵ καὶ νὰ μὴν ἀποδίδουμε στὸ κάθε πράγμα ἐκεῖνο ποὺ τοῦ πάει καὶ τοῦ ἀρμόζει, ἀλλὰ καμμιά φορὰ νὰ τοῦ ἀποδίδουμε κι ἐκεῖνα ποὺ δὲν τοῦ πάνε καὶ τοῦ ἀρμόζουν» (*Κρατ.* 431 b), ὅπως αν δείξουμε μια εικόνα γυναίκας σε άνδρα και εσφαλμένα του πούμε: «αυτό που σου δείχνω τώρα είναι η εικόνα σου».

⁶³ *Ο.π.*, σ. 221.

⁶⁴ *Αυτόθι.*

⁶⁵ Βλ. Bernard Williams, “Cratylus’ Theory of Names and Its Refutation”, στο: Malcolm Schofield and Martha Craven Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006 (1982¹) 83-93, σ. 86.

Το ίδιο ισχύει και για τα *ρήματα*⁶⁶ και τα ονόματα (*Κρατ.* 431 b-c), δηλαδή θα μπορούσε να ειπωθεί και για τη γλώσσα γενικά. Επομένως, ένα όνομα μπορεί να είναι αληθές ή ψευδές και η αλήθεια ή το ψεύδος του μπορεί να προσδιοριστεί συγκρίνοντάς το με αυτό που απεικονίζεται. Μόνο συγκρίνοντας ένα όνομα και, κατ' επέκταση, τη γλώσσα με την πραγματικότητα μπορούμε να καθορίσουμε την αληθινή του αξία. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο Πλάτων ουσιαστικά παρουσιάζει μια «απεικονιστική» θεωρία της γλώσσας.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα πρώτα ονόματα αποτελούν τη βάση όλων των άλλων ονομάτων, επομένως είναι απαραίτητη μια εξέταση της αντιστοιχίας τους με την πραγματικότητα. Εφόσον ένα πρώτο όνομα αποτελείται από γράμματα, τα βασικά στοιχεία των πρώτων ονομάτων είναι τα γράμματα τους. Αντίστοιχα, το απεικονιζόμενο αντικείμενο θα πρέπει να αναλυθεί στα θεμελιώδη στοιχεία του. Τα στοιχεία του πρώτου ονόματος θα πρέπει να αντιστοιχούν στα βασικά στοιχεία που περιλαμβάνουν το στοιχείο που απεικονίζεται. Η αντιστοιχία αυτή είναι είτε απλή (ένα γράμμα αντιπροσωπεύει ένα στοιχείο) ή σύνθετη (πολλά γράμματα αντιπροσωπεύουν ένα στοιχείο).⁶⁷

Γενικότερα, η θεωρία του Πλάτωνα για την ορθότητα των ονομάτων υποθέτει ότι η γλώσσα (ονόματα, λέξεις και προτάσεις) είναι κατ' ουσίαν ανάλογη με ζωγραφικές εικόνες. Τα βασικά γλωσσικά χαρακτηριστικά, δηλαδή τα πρώτα ονόματα, περιλαμβάνουν βασικά στοιχεία συνδυασμένα σε μια ορισμένη δομή, όπως η ζωγραφική περιλαμβάνει χρώματα και μορφή. Το απεικονιζόμενο πράγμα στην πραγματικότητα περιλαμβάνει βασικά στοιχεία συνδυασμένα σε συγκεκριμένη μορφή. Υπάρχει μια μιμητική ή ισομορφική σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την πραγματικότητα, δηλαδή τα στοιχεία της γλώσσας αντιστοιχούν στα στοιχεία του πράγματος και η μορφή του αντιστοιχεί στη μορφή του πράγματος. Η σχέση αυτή μεταξύ γλώσσας και πραγματικότητας μπορεί να είναι αληθής ή ψευδής, με τον ίδιο τρόπο που μία ζωγραφική εικόνα μπορεί να αντιστοιχεί ή όχι στο πρόσωπο που απεικονίζεται. Η αλήθεια ή το ψεύδος των γλωσσικών

⁶⁶ Ο N. P. White (*ό.π.*, σ. 219) θεωρεί ότι η καλύτερη απόδοση του όρου *ρήματα* είναι «φράσεις» και όχι «κατηγορήση» ή κάτι ανάλογο, δεδομένου ότι στον *Κρατύλο* δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ δήλωσης και περιγραφής.

⁶⁷ Ένα επιχείρημα στο οποίο βασίζεται αυτή η θεωρίας για την ομοιότητα των ονομάτων είναι ότι άλλα ονόματα είναι ατομικά και μοιάζουν σε ατομικά αντικείμενα, ενώ άλλα είναι σύνθετα από ατομικά ονόματα και μοιάζουν σε σύνθετα αντικείμενα. Βλ. N. P. White, *ό.π.*, σ. 217.

εκφράσεων καθορίζεται από τη σύγκρισή τους με την πραγματικότητα και κανένα όνομα δεν είναι αληθές *a priori*.

Ένας ακόμα προβληματισμός που εκθέτει ο Πλάτων είναι ότι αν η εικόνα, λόγου χάρη του Κρατύλου, ήταν μια ακριβής απομίμηση, τότε θα υπήρχαν «δύο Κρατύλοι». Το ίδιο ισχύει και με τα ονόματα: «Έπομένως, Κρατύλε, τὰ πράγματα θὰ πάθαιναν ἀπ' τὰ ὀνόματα ὅτιδήποτε κωμικὸ καὶ γελοῖο μπορεῖς νὰ φανταστεῖς... ἐννοῶ τὰ πράγματα, στὰ ὅποια ἀνήκουν τὰ ὀνόματα, ἂν γίνουν ὅλα ὅμοια μ' αὐτά. Γιατὶ ἔτσι θὰ γίνονταν ὅλα διπλὰ καὶ κανεὶς δὲν θὰ 'ταν σὲ θέση νὰ πεῖ ποιὸ ἀπ' τὰ δύο εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πρᾶγμα καὶ ποιὸ τ' ὄνομα» (*Κρατ.* 432 d).

Έτσι, αν τα ονόματα ήταν πραγματικές απομιμήσεις των πραγμάτων, κανείς δεν θα μπορούσε να διαχωρίσει το όνομα από το πράγμα. Ακριβώς όπως αν η ζωγραφική εικόνα ήταν ακριβές αντίγραφο του ατόμου που απεικόνιζε, θα ήταν αδύνατο να διακριθεί η εικόνα από το απεικονιζόμενο. Ως εκ τούτου, δεν είναι όλες οι απεικονίσεις σωστές, αφού ούτε οι εικόνες ούτε τα ονόματα είναι όμοια με αυτά που απεικονίζουν, αλλά υπάρχουν πρότυπα ορθότητας ως προς τον βαθμό στον οποίο μία εικόνα ή ένα όνομα μοιάζει με ένα πράγμα. Ωστόσο, μπορούν να γίνουν κατανοητά ακόμη και ονόματα που φαίνονται ή είναι λανθασμένες απομιμήσεις.

Ο Σωκράτης χρησιμοποιεί τον ισχυρισμό ότι η δυνατότητα κατανόησης των ονομάτων που φαίνονται να είναι εσφαλμένες απομιμήσεις πραγμάτων ή δεν φαίνονται καθόλου να είναι απομιμήσεις, δηλαδή στερούνται οποιασδήποτε ομοιότητας με πράγματα, ώστε να αναγκάσει τον Κρατύλο να αποδεχθεί ένα ορισμένο βαθμό συμβατικότητας σχετικά με την ορθότητα των ονομάτων. Θέτει ένα κριτήριο κατανόησης η οποία προκύπτει από τη συνήθεια, δεδομένης της δυνατότητας κατανόησης ονομάτων που δεν είναι απομίμηση πραγμάτων και δεν παρουσιάζουν καμία ομοιότητα με αυτά. Έτσι, μέσο έκφρασης δεν αποτελεί η ομοιότητα, αλλά η συνήθεια, καθώς «συνθήκη καὶ συνήθεια συντελοῦν κατὰ κάποιον τρόπο στὸ νὰ δηλώνουμε... στὸ νὰ εκφράζουμε, ὅταν μιλάμε, αὐτὰ ποὺ ἔχουμε στὸ μυαλό μας» (*Κρατ.* 435 a – 435 b).

Η κατανόηση των ονομάτων, τα οποία δεν διαθέτουν φυσική ορθότητα, δηλαδή δεν είναι όμοια με τα πράγματα στα οποία αναφέρονται, καθιστά αναγκαία την προσαρμογή και τη σύναψη συμβάσεων. Αναφορικά με τη λειτουργία των ονομάτων, στον ισχυρισμό του Κρατύλου ότι όποιος γνωρίζει τα ονόματα, αυτός

γνωρίζει και τα πράγματα, η απάντηση είναι ότι πιθανόν αυτός που έβαλε τα ονόματά να μην είχε πραγματική γνώση, καθόσον μάλιστα αν κάποιος στην έρευνά του για τα πράγματα ακολουθεί τα ονόματα και εξετάζει τη σημασία του καθενός χωριστά, διατρέχει τον κίνδυνο να εξαπατηθεί.

Η άποψη του Κρατύλου ότι η γνώση προέρχεται από ονόματα είναι αντιφατική, γιατί υποστηρίζει ότι η ορθή ονοματοθεσία κάθε πράγματος προϋποθέτει την κατοχή γνώσης της αλήθειας για τα πράγματα⁶⁸, ενώ ταυτόχρονα ότι η αλήθεια για τα πράγματα μπορεί να ανακαλυφθεί μόνο με τη μελέτη των ονομάτων. Μπροστά σ' αυτό το πρόβλημα για τη θεωρία του, για να εξηγήσει πώς ανακάλυψαν την αλήθεια οι αρχικοί ονοματοθέτες, ο Κρατύλος καταφεύγει στο επιχείρημα ότι ίσως κάποια υπεράνθρωπη δύναμη ονόμασε τα πράγματα και διασφαλίζει την ορθότητα των πρώτων ονομάτων, δηλαδή παρουσιάζει τη γλώσσα ως θεϊκή αποκάλυψη. Ο Σωκράτης απορρίπτει την άποψη αυτή, καθώς δεν πιστεύει ότι ένας θεός θα αντέφασκε με τον ίδιο του τον εαυτό, ενώ παράλληλα θεωρεί ότι «εἶναι δυνατόν νὰ μάθουμε τὰ ὄντα χωρίς προηγούμενη καταφυγή μας στὰ ὀνόματα⁶⁹» (*Κρατ.* 438 e). Αφού, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, τα ονόματα είναι απομιμήσεις, είναι φυσικό να προτιμούμε τα πράγματα από τα απομιμήσεις τους. Συνεπώς, σε αντίθεση με τη γνώμη του Κρατύλου, η έρευνα για τα πράγματα πρέπει να ξεκινά από τα ίδια τα πράγματα και όχι απ' τα ονόματα.

Επομένως, το συμπέρασμα της συζήτησης είναι ότι η γνώση πρέπει να βρεθεί στα ίδια τα πράγματα και όχι στα ονόματα που συνδέονται με αυτά, «διότι ὁ νουνεχὴς ἄνθρωπος δὲν ἐγκαταλείπει τὸν ἑαυτὸ καὶ τὴν ψυχὴν του στὰ χέρια τῶν ὀνομάτων, ἔχοντας τυφλὴ ἐμπιστοσύνη καὶ σ' ἐκεῖνα καὶ σ' ἐκεῖνον ποὺ τὰ ἔθεσε» (*Κρατ.* 440 c). Έτσι, ο Πλάτων δίνει στα πράγματα επιστημολογική προτεραιότητα έναντι των ονομάτων. Η πηγή της γνώσης δεν βρίσκεται στη γλώσσα, όπως υποστήριξε ο Κρατύλος, αλλά στα ίδια τα πράγματα, καθόσον μάλιστα τα ονόματα δεν αποτελούν ασφαλή βάση για τη γνώση των όντων και της ουσίας.

⁶⁸ *Κρατ.* 438 b: «Κι ἀπὸ ποιά ὀνόματα [...] ἔμαθε ἢ ἀνακάλυψε [ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὰ ὀνόματα] τὰ πράγματα, ἀφοῦ τὰ πρῶτα ὀνόματα δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα καὶ ἀφοῦ, ὅπως εἴπαμε, δὲν μπορούμε νὰ μάθουμε καὶ νὰ βροῦμε τὰ πράγματα, ἂν προηγουμένως δὲν ἔχουμε μάθει καὶ δὲν ἔχουμε βρεῖ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὴ φύση τῶν ὀνομάτων;»

⁶⁹ Για το θέμα αυτό, βλ. Julia Annas, "Knowledge and Language: The *Theaetetus* and the *Cratylus*," στο: M. Schofield and M. C. Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, 95-114, σ. 106 κ.ε.

V. Η θέση του Πλάτωνα για τη γλώσσα και για τη γνώση

Στο τελευταίο μέρος του διαλόγου, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται από τη γλωσσική ορθότητα και δίνεται έμφαση στη γνώση. Το γεγονός αυτό οδήγησε ορισμένους μελετητές στο συμπέρασμα ότι ο Πλάτων δεν απαντά οριστικά στο ερώτημα τι είναι αυτό που κάνει ένα όνομα ορθό, αλλά δείχνει να ενδιαφέρεται πολύ περισσότερο για την επιστημολογία, δηλαδή για τη γνώση των πραγμάτων καθαυτών.⁷⁰ Ο Πλάτων έχει ανασκευάσει τις απόψεις τόσο του Ερμογένη όσο και του Κρατύλου, χωρίς όμως να αντιπροτείνει κάτι καλύτερο. Σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, επειδή είναι αμφίβολο αν ο Πλάτων διατυπώνει τελικά τη δική του άποψη για το ζήτημα της γλώσσας⁷¹ από το οποίο ξεκίνησε ο διάλογος, κύριο θέμα του θα πρέπει να θεωρηθεί η γνώση και όχι η γλώσσα.

Παρόλο που, πράγματι, το τελευταίο μέρος του *Κρατύλου* αφορά τη γνώση και όχι τη γλώσσα, είναι μάλλον αβάσιμος ο ισχυρισμός ότι ο διάλογος δεν περιέχει στοιχεία σχετικά με τις απόψεις του Πλάτωνα όσον αφορά τη γλωσσική ορθότητα. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ερμογένης και ο Κρατύλος παρέχουν μόνο ορισμένα βασικά στοιχεία των προσεγγίσεών τους για την ορθότητα των λέξεων. Ο Πλάτων είναι αυτός που μετατρέπει ουσιαστικά αυτά τα στοιχεία σε θεωρίες, οι οποίες τίθενται υπό έλεγχο, μέσω της αναλογίας των ονομάτων με όργανα και της σύγκρισης μιας ονομασίας με μία ζωγραφική εικόνα.

Έτσι, παρά τη σημαντική θέση που καταλαμβάνει το ζήτημα της γνώσης στο τέλος του διαλόγου, η γλωσσική ορθότητα παραμένει το κεντρικό θέμα του *Κρατύλου*. Όπως ορθά έχει επισημανθεί, «το κύριο ενδιαφέρον του *Κρατύλου* δεν είναι η φύση της γνώσης αλλά η φύση της γλώσσας.»⁷² Η γνώση απαντάται μόνο στο τελευταίο μέρος του έργου, αλλά σίγουρα δεν βρίσκεται στο επίκεντρο του. Ο ισχυρισμός ότι δεν υπάρχει τελικό συμπέρασμα σχετικά με την ορθότητα των ονομάτων και ότι ο Πλάτων δεν κάνει κάτι άλλο από το να αντικρούει τις απόψεις

⁷⁰ Simon Keller, "An Interpretation of Plato's Cratylus," *Phronesis*, 45/4 (2000), 285-304.

⁷¹ Βλ. F. Ademollo, *The Cratylus of Plato: A Commentary*, 413.

⁷² J. Annas, "Knowledge and Language: The *Theaetetus* and the *Cratylus*", σ. 111.

του Ερμογένη και του Κρατύλου, βασίζεται στην πίστη του Αθηναίου φιλοσόφου στον «κατώτερο χαρακτήρα ακόμη και των πραγματικά μιμητικών ονομάτων του»⁷³. Όμως, έστω και αν ο Πλάτων είχε μόνο την πραγματική γνώση σε μεγάλη εκτίμηση και εξυπηρετούσε επιστημολογικούς σκοπούς, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να εντοπιστούν οι απόψεις του Πλάτωνα σχετικά με την ορθότητα των ονομάτων σ' αυτόν τον διάλογο. Ο Πλάτων θέλει να αντικρούσει την φυσιοκρατική και επιστημολογικά άποψη του Κρατύλου ότι πηγή της γνώσης είναι η μελέτη των ονομάτων, γι' αυτό αναπτύσσει μια εντελώς αντίθετη άποψη.

Ο Πλάτων, προς το τέλος του διαλόγου, φαίνεται να στρέφεται περισσότερο προς τη συμβασιοκρατία, την οποία συνδέει με τη γνώση, αφού έχει παραδεχθεί την αληθοφάνειά της λόγω της αδυναμίας απόκτησης γνώσης μέσω των ονομάτων. Συνεπώς, η άποψη ότι ο Πλάτων δεν πραγματεύεται επαρκώς το αρχικό θέμα της γλωσσικής ορθότητας δεν είναι σύμφωνη με το πραγματικό περιεχόμενο του διαλόγου. Αντίθετα, ο *Κρατύλος* αποκαλύπτει πολλές από τις απόψεις του Πλάτωνα για τη γλώσσα, αφού ο συγγραφέας του διαλόγου είναι ουσιαστικά ενεργός παράγοντας, δηλαδή εκείνος που διά στόματος του Σωκράτη παρουσιάζει θεωρίες, επιβεβαιώνοντας ή απορρίπτοντας τις θέσεις που αναπτύσσει.

Η αναγνώριση ότι, αν και προτιμά ονόματα που είναι απολύτως ορθά από τη φύση τους, η γλωσσική ορθότητα χρειάζεται για την ύπαρξή της σύμβαση και συμφωνία, έχει χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα για να αποδοθεί μια συμβασιοκρατική θέση σχετικά με τη γλωσσική ορθότητα στον Πλάτωνα.⁷⁴ Η γενική ιδέα είναι ότι ο Σωκράτης αρχίζει τον διάλογο ως φυσιοκράτης, αλλά τείνει προς τη συμβασιοκρατία στο τέλος.⁷⁵ Έτσι, ο Πλάτων φέρεται να έχει καταστήσει τον Σωκράτη εκπρόσωπο της συμβασιοκρατίας στον *Κρατύλο*. Η μάλλον έντονη κριτική του Σωκράτη στη φυσιοκρατία και η, έστω και μερική, υποστήριξη του στη συμβασιοκρατία κατά το τελευταίο μέρος του διαλόγου θεωρούνται ως απόδειξη αυτής της ερμηνείας.

⁷³ T. Baxter, *The Cratylus of Plato: Plato's Critique of Naming*, σ. 84.

⁷⁴ Βλ. σχετικά Malcolm Schofield, "The *dénouement* of the *Cratylus*", στο: M. Schofield and M. C. Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, 61-81.

⁷⁵ Richard Robinson, "A Criticism of Plato's *Cratylus*," *The Philosophical Review*, 65/3 (1956), 324-341.

Για να αποκτηθεί γνώση όχι από τα ονόματα, αλλά από τα ίδια τα πράγματα, είναι φυσικό να υπάρχει μια συμβασιοκρατική προσέγγιση για τη γλώσσα. Αυτή είναι και η σύνδεση που γίνεται στον *Κρατύλο*, δηλαδή η συμβασιοκρατική κατανόηση των ονομάτων συνδυάζεται με την απόρριψη της αντίληψης ότι τα ονόματα είναι η προέλευση της γνώσης. Έτσι, η συμβασιοκρατία εξυπηρετεί έναν επιστημολογικό σκοπό.

Συνοψίζοντας, αν και στο τέλος του διαλόγου δείχνει να μετατοπίζεται προς τη συμβασιοκρατία, ο Πλάτων εκφράζει μια μετριοπαθή στάση ως προς τη γλωσσική ορθότητα. Είναι σαφές ότι ο Σωκράτης στην εξέλιξη του διαλόγου παίρνει το μέρος μιας φυσιοκρατικής προσέγγισης στη διαμάχη που έχει με τον Ερμογόνη και παίρνει το μέρος μιας συμβασιοκρατικής προσέγγισης στη συζήτηση που έχει με τον Κρατύλο. Ωστόσο, η θέση του ίδιου του Πλάτωνα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως συμβιβασμός μεταξύ της συμβασιοκρατίας του Ερμογόνη και της φυσιοκρατίας του Κρατύλου. Απορρίπτεται έτσι μια ερμηνεία που πρεσβεύει ότι ο Πλάτων υπερασπίζεται μια μέση οδό μεταξύ των απόψεων του Ερμογόνη και του Κρατύλου. Ο διάλογος δεν περιλαμβάνει χωρία στα οποία οι δύο προσεγγίσεις για τα ονόματα και τη γλώσσα καταλήγουν σε μια σύνθεση.

Εάν η γλώσσα δεν είναι η πηγή της γνώσης, τότε είναι εύλογο να οδηγηθούμε σε μία συμβασιοκρατική αντίληψη για τη γλώσσα. Βέβαια, αυτό από μόνο του δεν φέρνει τον Πλάτωνα κοντά στη συμβασιοκρατία, ωστόσο η γλωσσική ορθότητα δεν υπάρχει από τη φύση ή από τα ίδια τα πράγματα, αλλά η ορθότητα των ονομάτων χρειάζεται συνήθειες και συμβάσεις. Όπως γράφει ο Πλάτων αργότερα, στην *Εβδόμη Επιστολή* του (343 b), «ὄνομά τε αὐτῶν φαμεν οὐδὲν οὐδενὶ βέβαιον εἶναι», κανένα όνομα δεν είναι απολύτως πάγιο για κανένα πράγμα.⁷⁶ Το ίδιο ισχύει και για τον ορισμό, διότι κανένα στοιχείο του δεν είναι αρκετά μόνιμα σταθερό.⁷⁷ Υπάρχουν δύο ξεχωριστά πράγματα, η ουσία των όντων και οι ιδιότητες τους· αυτό που κατά τον Πλάτωνα επιθυμεί η ψυχή να γνωρίσει είναι η ουσία. Η γλωσσική διατύπωση, όμως, αναφέρεται στην αισθητή ύπαρξη και το γεγονός αυτό είναι που οδηγεί σε ασαφή γνώση.

⁷⁶ Πλάτωνος *Επιστολή Ζ'*, Εισαγ. – Μτφρ. – Σημειώσεις: Ήρώ Ε. Κορμπέτη, Αθήνα: Έκδ. Στιγμή, 2007.

⁷⁷ *Επιστ. Ζ'* 343 b: καὶ μὴν περὶ λόγου γε ὁ αὐτὸς λόγος, εἴπερ ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων σύγκειται, μηδὲν ἱκανῶς βεβαίως εἶναι βέβαιον»

Ισχυρή θέση του Πλάτωνα αποτελεί ότι «η χρήση της γλώσσας εμπεριέχει σύμβαση και προκατάληψη και ότι, από μόνη της, δεν αποτελεί οδηγό προς τη φιλοσοφική αλήθεια»⁷⁸. Έτσι για τον Πλάτωνα, τα ονόματα καθίστανται ορθά κατά συνθήκη. Το ιδανικό θα ήταν να μπορούσαμε να αποκτήσουμε τη γνώση με άμεσο τρόπο, χωρίς τη διαμεσολάβηση της γλώσσας. Επειδή όμως αυτό υπερβαίνει τις νοητικές δυνάμεις του ανθρώπου, ο Πλάτων αρκείται στη διαπίστωση ότι στην προσπάθεια να γνωρίσουμε τα πράγματα δεν πρέπει να αρχίσουμε από τα ονόματα, αλλά από τα ίδια τα πράγματα.

Άλλωστε, όπως ισχυρίζεται ο Αθηναίος φιλόσοφος, θα πρέπει να εξεταστεί η εκδοχή μήπως τα ονόματα μάς παραπλανούν και δεν μπορούν να αποτελέσουν πηγή της γνώσης, καθώς υπόκεινται σε αλλαγή, υπενθυμίζοντας ότι υπάρχουν και πράγματα που δεν μεταβάλλονται και δεν αλλοιώνονται, όπως το *καλόν* και το *ἀγαθόν*. Εκφράζει έτσι την αντίθεσή του στην ηρακλείτεια θεωρία της ακατάπαυστης κίνησης και ροής, εκφραστής της οποίας είναι και ο Κρατύλος, γιατί σε τέτοια περίπτωση θα ήταν αδύνατον να υπάρχει σταθερή και ασφαλής γνώση. Κατά τον Πλάτωνα, η πραγματική πηγή της γνώσης δεν αλλάζει ποτέ και μόνο η σταθερότητα των πραγμάτων μπορεί να εξασφαλίσει την επιστημονική γνώση.

Προς το τέλος του διαλόγου, χαρακτηριστική είναι η έκφραση του Σωκράτη ότι «βλέπει σὰν σὲ ὄνειρο τὰ ὄντα ἐκεῖνα ποὺ μένουν πάντα ἀμετάβλητα καὶ ὅμοια (τὰς ἰδέας)»⁷⁹, η οποία οδήγησε κορυφαίους μελετητές του Πλάτωνα στο συμπέρασμα ότι οι τελευταίες σελίδες του *Κρατύλου* «υποστηρίζουν ότι μόνο οι Ιδέες μπορούν να ονομαστούν»⁸⁰ και ότι τελικά μόνο αυτές μπορούν να αποτελέσουν μέρη του λόγου και της γνώσης. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν επιχειρείται σ' αυτόν τον διάλογο να αποδειχθεί ότι «η γνώση, ή η ονοματοθεσία που προϋποθέτει τέτοια αντικείμενα που ονομάζονται όπως οι Ιδέες, είναι δυνατές»⁸¹. Αυτό και συναφή ζητήματα, ο Πλάτων τα πραγματεύεται σε άλλους διαλόγους, όπως ο *Θεαίτητος*, ο *Παρμενίδης*, ο *Σοφιστής*, η *Πολιτεία* και ο *Φίληβος*.

⁷⁸ Julia Annas, *Πλάτων: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Μτφρ.: Ελένη Γ. Λεοντσίνη, Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2006, σ. 107.

⁷⁹ Γ. Κεντρωτής, «Εισαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 38.

⁸⁰ N. P. White, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, σ. 221.

⁸¹ *Ο.π.*, σ. 224.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΟ *TRACTATUS* ΤΟΥ WITTGENSTEIN

Ι. Γλώσσα και κόσμος στο *Tractatus*

Ο Wittgenstein αναδείχθηκε αναμφισβήτητα σε κορυφαία φιλοσοφική μορφή του 20ού αιώνα. Οι θέσεις του όσον αφορά το γλωσσικό φαινόμενο αναπροσανατόλισαν τον φιλοσοφικό στοχασμό, αφού κατέδειξαν την ανάγκη μεταστροφής του ενδιαφέροντος στην έρευνα της γλώσσας. Όπως υποστήριζε ο ίδιος, όλα τα φιλοσοφικά προβλήματα οφείλονται στην αδυναμία κατανόησης του νοήματος της γλώσσας και στην εσφαλμένη χρήση της από τους φιλοσόφους. Πίστευε πως η λύση όλων αυτών των προβλημάτων βρίσκεται στην αποκατάσταση της ορθής χρήσης της γλώσσας και στον καθορισμό του ακριβούς νοήματός της.⁸² Ο Wittgenstein διαμόρφωσε τόσο κατά την πρώιμη όσο και κατά την ύστερη φάση της φιλοσοφικής του πορείας δύο διαφορετικές θεωρίες για την γλώσσα, οι οποίες διατυπώθηκαν αντίστοιχα στα δύο κορυφαία έργα του, το *Tractatus* και τις *Φιλοσοφικές Έρευνες*.

Το *Tractatus* θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα και πιο αινιγματικά φιλοσοφικά κείμενα του 20ού αιώνα. Παρά την αδυναμία των μελετητών του να συμφωνήσουν σε έναν κοινό τρόπο ανάγνωσης και σε μια γενικά αποδεκτή ερμηνεία των θέσεων του, το *Tractatus* αναδείχθηκε από την πρώτη στιγμή της δημοσίευσής του σε κορυφαίο φιλοσοφικό έργο. Αναπροσανατόλισε το φιλοσοφικό στοχασμό πάνω στον κόσμο, τη γλώσσα και τη λογική και άσκησε καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση των φιλοσοφικών τάσεων της εποχής του.

Στο *Tractatus* ο Wittgenstein παρουσίασε την περίφημη απεικονιστική θεωρία του νοήματος της γλώσσας, σύμφωνα με την οποία το νόημα μιας λέξης προσδιορίζεται με ακρίβεια από το αντικείμενο που αναπαριστά, δηλαδή από το πράγμα στο οποίο αναφέρεται. Έτσι, για παράδειγμα, η λέξη «σκύλος» αποκτά

⁸² Για το θέμα αυτό, βλ. Κωνσταντίνος Ι. Βουδούρης, *Η θεωρία του νοήματος εν τη φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein*, Βιβλιοθήκη Σαριπόλου, Έν Αθήναις: 1972.

νόημα, επειδή απεικονίζει κάτι που όλοι ανεξαιρέτως είναι σε θέση να αντιληφθούν. Επειδή ακριβώς, βλέποντας έναν σκύλο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται το ίδιο πράγμα, συνεπάγεται πως το νόημα της λέξης «σκύλος» που αναπαριστά τον σκύλο, είναι κοινό για όλους. Κατ' επέκταση, το νόημα της γλώσσας, ανεξαρτήτως ιδιώματος, είναι το ίδιο για όλους τους ανθρώπους και, ως εκ τούτου, η γλώσσα είναι οικουμενική.

Είναι γνωστό ότι ο Wittgenstein και στις τρεις περιόδους της φιλοσοφικής του δραστηριότητας καταπιάνεται με τα ζητήματα της γλώσσας. Στο πρώιμο έργο του, και πιο συγκεκριμένα στο *Tractatus*, προσπαθεί να δείξει ότι η γλώσσα αποτελεί τη σύνδεση μεταξύ σκέψης και πραγματικότητας. Το πρόβλημα της σύνδεσης αυτής είναι «το απεικονιστικό θέμα, δηλαδή η ικανότητα της γλώσσας να αναπαριστά την πραγματικότητα»⁸³. Μάλιστα έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η θεωρία του *Tractatus* είναι μια κλειστή θεωρία που περιορίζεται στα όρια του βιβλίου, καθόσον μάλιστα ολοκληρώνεται με την έκφραση ότι «γιά όσα δέν μπορεϊ νά μιλάει κανείς, γιά αυτά πρέπει νά σωπαίνει» (*TLP* 7).

Ο Wittgenstein καθιστά σαφές ότι με το *Tractatus*⁸⁴ αποσκοπεί στην ανάδειξη των φιλοσοφικών προβλημάτων, τα οποία μπορούν να επιλυθούν μόνο μέσω της κατανόησης της γλωσσικής λειτουργίας και οι βασικές του θέσεις επικεντρώνονται στις έννοιες του κόσμου, της γλώσσας και των μεταξύ τους σχέσεων. Η σχέση γλώσσας-κόσμου απεικονίζεται στο *Tractatus* με τις εξής μορφές⁸⁵: α) ως λογική δομή του κόσμου σε συνάφεια με το σύνολο των γεγονότων, β) ως γλωσσική απεικόνιση της εμπειρικής πραγματικότητας, γ) ως αποτύπωση της λογικής μορφής της υπερβατολογικής πραγματικότητας σε σχέση με την αντίστοιχη εμπειρική και τη γλώσσα ως μέσο σύνδεσης αυτών, δ) ως γλωσσοαναλυτική μέθοδος, η οποία σχετίζεται με την απτή αποτύπωση των προτάσεων της εμπειρικής πραγματικότητας και ε) ως ένα είδος φιλοσοφικής προτροπής που αποσκοπεί στη διασαφήνιση της σκέψης μέσω της γλώσσας.

⁸³ Αθανάσιος Γ. Σακελλαριάδης, «Μια βιτγκενσταϊνική ανάγνωση των σοφιστικών αντιλήψεων για τη γλώσσα», *Δωδώνη*, 26/Γ (1997), 77-85, σ. 78.

⁸⁴ Στον «Πρόλογο» του *Tractatus* (σ. 43), ο Βιεννέζος φιλόσοφος διευκρινίζει: «τό βιβλίο πραγματεύεται τά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας καί δείχνει — ὅπως πιστεύω — πώς αὐτά τά προβλήματα δημιουργήθηκαν ἀπό τήν παρανόηση τῆς λογικῆς τῆς γλώσσας μας».

⁸⁵ Θ. Γ. Σακελλαριάδης, *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η φιλοσοφική διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, σ. 31.

Στο πρώιμο έργο του Βιεννέζου φιλοσόφου μέσω της λογικής ανάλυσης των προτάσεων επιχειρείται η αντιμετώπιση των απλών στοιχείων, που συνδέονται άμεσα και αναγκαία με τα ονόματα, απεικονίζοντας τα γεγονότα. Έτσι, η φιλοσοφία ορίζεται ως κριτική δραστηριότητα που «έχει διαχρονικά ως μέλημά της να αποκαλύψει τις αναγκαίες αλήθειες για τη φύση της πραγματικότητας και ο ρόλος της είναι αναλυτικός και διασαφητικός. Δεν ανακαλύπτει νέες αλήθειες, μόνο χαράζει τα όρια του νοήματος των προτάσεων, καταδεικνύοντας, ότι οι μεταφυσικές προτάσεις, οι οποίες διατυπώνονται και δεν μένουν άρρητες, παραβιάζουν τους κανόνες της λογικής σύνταξης και συνεπώς είναι “ανόητες”»⁸⁶.

Η πραγματικότητα είναι όλα όσα συμβαίνουν στον κόσμο, δηλαδή τα γεγονότα και όχι τα πράγματα, όπως πολλοί νομίζουν. Στις δύο πρώτες προτάσεις του *Tractatus* ο Wittgenstein αποπειράται να καταδείξει ότι είναι εντελώς άσκοπη η επιχειρηματολογία σχετικά με την ύπαρξη ή μη αντικειμένων και σχέσεων. Ο κόσμος θα πρέπει να θεωρείται χώρος γεγονότων και όχι πραγμάτων. Για τον Βιεννέζο φιλόσοφο τα πράγματα είναι απλά, ενώ τα γεγονότα είναι διαρθρωμένα, αποτελούνται δηλαδή από μέρη, τα οποία αποκαλεί αντικείμενα. Όσον αφορά τα αντικείμενα, μπορούμε να γνωρίζουμε κάτι γι' αυτά μόνο στον βαθμό που συγκροτούν ένα γεγονός. Τα γεγονότα αντιστοιχούν σε προτάσεις που είναι αληθείς, ενώ τα πράγματα αντιστοιχούν σε λέξεις. Οι λέξεις αναφέρονται σε αντικείμενα, ωστόσο αποκτούν νόημα μόνο αν αποτελούν μέρος μιας πρότασης, ενώ μια λέξη από μόνη της δεν σημαίνει κάτι. «Η μικρότερη γλωσσική μονάδα με νόημα δεν είναι η λέξη, αλλά η πρόταση. Υπ' αυτήν την έννοια, η γλώσσα συγκροτείται από προτάσεις και όχι από λέξεις, και ομοίως, ο κόσμος συντίθεται από γεγονότα και όχι από αντικείμενα.»⁸⁷

Ο Wittgenstein, λοιπόν, υποστηρίζει ότι ο κόσμος αποτελείται όχι από αντικείμενα, αλλά από γεγονότα, τα οποία είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αυτά, τεμαχίζονται σε απλούστερα γεγονότα, τις καταστάσεις πραγμάτων, οι οποίες δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνδέσεις πραγμάτων. Ωστόσο, η κατάσταση πραγμάτων,

⁸⁶ Θανάσης Σακελλαριάδης, «Σχόλια στις αναγνώσεις του Βιτγκενσταϊνικού έργου», στο: Άννα Λάζου & Γιώργος Πατιός (επιμ.), *Τέχνη, Φιλοσοφία, Θεραπεία*, Τόμ. Α: *Άρθρα & Εφαρμογές*, Αθήνα, Εκδ. Αρναούτη, 2016, 37-52, σσ. 41-42.

⁸⁷ Ray Monk, *Βιτγκενστάιν*, Μτφρ.: Δημήτρης Φιλιππουπολίτης, Επιμ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2006, σ. 60.

έννοια με την οποία ο Βιεννέζος φιλόσοφος επιχειρεί να εξηγήσει το γεγονός, είναι ακόμα πιο ασαφής. Ως κατάσταση πραγμάτων ορίζεται «αυτό που αντιστοιχεί στις στοιχειώδεις προτάσεις όταν είναι αληθείς»⁸⁸. Συνεπώς, οι στοιχειώδεις προτάσεις αντιστοιχούν στις καταστάσεις πραγμάτων και όχι στα γεγονότα. Όπως ακριβώς κάθε γεγονός δύναται να αναλυθεί στα απλά γεγονότα που το συγκροτούν, έτσι και κάθε πρόταση αναλύεται σε στοιχειώδεις προτάσεις.

Τα γεγονότα, ως σύνθετες καταστάσεις πραγμάτων, αποτελούνται από απλά γεγονότα, τα οποία αναλύονται σε πράγματα. Οι σύνθετες καταστάσεις, τα απλά γεγονότα και τα πράγματα συνιστούν τα τρία επίπεδα της πραγματικότητας, τα οποία σε επίπεδο γλώσσας αντιστοιχούν στις προτάσεις, τις απλές προτάσεις και τα ονόματα. Για να ελέγξουμε αν έχει νόημα μια περιγραφή ή μια θεωρία, πρέπει πρώτα να τη χωρίσουμε σε προτάσεις, στη συνέχεια να διαιρέσουμε τις προτάσεις αυτές σε απλούστερες προτάσεις και τέλος να αναλύσουμε τις προτάσεις στα πράγματα στα οποία αναφέρονται.

Μία περιγραφή ή μία θεωρία, λοιπόν, έχει νόημα αν η προαναφερθείσα διαδοχική της ανάλυση οδηγήσει στη διαπίστωση πραγμάτων των οποίων η ύπαρξη μπορεί να εξακριβωθεί. Κατ' επέκταση, μία πρόταση έχει νόημα εφόσον καθεμία από τις απλές προτάσεις στις οποίες αναλύεται, αποτελείται από ονόματα που αναφέρονται σε πράγματα των οποίων η ύπαρξη μπορεί να γίνει αντιληπτή. Αντίθετα, μια φιλοσοφική περιγραφή στερείται νοήματος, αν οι απλές προτάσεις που την αποτελούν αναφέρονται σε πράγματα που δεν υπάρχουν και για τα οποία δεν μπορεί να σχηματιστεί σαφής εικόνα.

Τα προβλήματα της φιλοσοφίας προκαλούνται από τέτοιες ακριβώς θεωρίες, των οποίων η διαδοχική ανάλυση οδηγεί στη διαπίστωση ότι τα πράγματα στα οποία αναφέρονται είναι ασαφή. Οι φιλόσοφοι, προκειμένου να απαλλαγούν από τη σύγχυση αυτή, οφείλουν να «καθαρίσουν» τη γλώσσα από τέτοιου είδους προτάσεις, των οποίων τα ονόματα αντιστοιχούν σε πράγματα, εφαρμόζοντας τη γλωσσολογική μέθοδο με γνώμονα την πραγματικότητα. «Αποστολή της

⁸⁸ Βασίλης Ραΐσης, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο 'πρώιμος' Βιτγκενστάιν», στο: Αριστείδης Μπαλτάς – Κώστας Στεργιόπουλος (επιμ.), *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, 189-228, σ. 203.

φιλοσοφίας κρίνεται πως είναι η διασάφηση της σκέψης μέσω μιας δραστηριότητας ανάλυσης των προτάσεων της φυσικής γλώσσας»⁸⁹.

Ωστόσο, αυτό αποτελεί μόνο ένα μέρος του προβλήματος. Γενικότερα, πηγή των φιλοσοφικών προβλημάτων αποτελεί, κατά τον Wittgenstein⁹⁰, η σύγχυση που προκύπτει λόγω της μεταμφίεσης της υποκείμενης λογικής μορφής των σκέψεων στον καθημερινό λόγο⁹¹. «Συνεπώς, η αναδιατύπωση της σκέψης στο πλαίσιο των τεχνητών, τυπικών γλωσσών των Frege και Russell μπορεί να βοηθήσει τη φιλοσοφία»⁹², χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η γλώσσα που διαθέτουμε δεν επαρκεί ή ότι έχει ανάγκη βελτιώσεων προκειμένου να εκφράζει τις σκέψεις μας ακριβέστερα.⁹³ Αντίθετα, αυτό που χρειάζεται να κατανοήσουν οι φιλόσοφοι είναι η ότι η λογική μορφή της κοινής γλώσσας δεν είναι πάντοτε φανερή, αλλά κρυμμένη και να αντιληφθούν ότι αυτό που προκαλεί τα ερωτήματά τους είναι η παρανόηση της λογικής της γλώσσας.

Από την άλλη μεριά, στην καθομιλουμένη γλώσσα χρησιμοποιούνται και απλές προτάσεις οι οποίες δεν δηλώνουν πράγματα, χωρίς αυτό να έχει επίπτωση στην επικοινωνία ή να τις καθιστά ακατανόητες. Για παράδειγμα, τα άρθρα, τα μόρια ή οι σύνδεσμοι δεν αναφέρονται πουθενά, αλλά το γεγονός αυτό δεν έχει καμιά αρνητική επίπτωση στο νόημα της πρότασης. Η χρήση τέτοιου είδους λέξεων δεν είναι αναφορική. Δηλαδή δεν τις μεταχειριζόμαστε για να δηλώνουμε πράγματα, αλλά τις χρησιμοποιούμε για να συνδέουμε τα πράγματα μεταξύ τους, να προσδιορίζουμε την σχέση τους, την θέση τους και να συνυφαίνουμε μ' αυτές απλές προτάσεις, προκειμένου να σχηματίζουμε από αυτές σύνθετες προτάσεις.⁹⁴

Υπάρχουν και άλλες λέξεις, οι οποίες ούτε απεικονίζουν πράγματα που υπάρχουν στον κόσμο ούτε έχουν λειτουργικό ρόλο, ωστόσο, οι προτάσεις στις

⁸⁹ Σταυρούλα Τσινόρεμα, *Γλώσσα και κριτική. Ο Wittgenstein για το νόημα, τη γνώση, τις αξίες*, Αθήνα: Liberal Books, 2014, σ. 33.

⁹⁰ TLP 3.324: «Έτσι δημιουργούνται εύκολα οι πιο θεμελιώδεις συγχύσεις (από τις όποιες είναι γεμάτη η φιλοσοφία)».

⁹¹ TLP 3.323: «Στήν κοινή γλώσσα συμβαίνει πολύ συχνά η ίδια λέξη να υποσημαίνει με διαφορετικούς τρόπους [...] ή δυό λέξεις, που υποσημαίνουν με διαφορετικούς τρόπους, να χρησιμοποιούνται επιτόλαια με τόν ίδιο τρόπο στήν πρόταση».

⁹² R. Monk, *Βιτγκενστάιν*, σ. 70.

⁹³ TLP 5.5563: «Στήν πραγματικότητα όλες οι προτάσεις της κοινής γλώσσας μας, έτσι όπως είναι, βρίσκονται βαλμένες σε τέλεια λογική τάξη».

⁹⁴ Βλ. Θεοδόσης Πελεγρίνης, «Λογική σταθερά», στο: *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2004.

οποίες χρησιμοποιούνται συνεχίζουν να έχουν νόημα. Για τον Βιεννέζο φιλόσοφο, αυτού του είδους οι λέξεις ανήκουν στην περιοχή του μυστικού ή του αρρήτου, δηλαδή σε μια ιδιαίτερη κατηγορία λέξεων, οι οποίες εκφράζουν ένα βίωμα για κάτι που θεωρείται σημαντικό, όπως η λέξη Θεός. Οι λέξεις που περιλαμβάνονται στο χώρο του μυστικού ή του άρρητου έχουν αξία, όχι γιατί περιγράφουν κάτι που μπορεί να γίνει αντιληπτό και από τους άλλους, αλλά για να δείξουν κάτι που μόνο να νιώσει μπορεί αυτός που τις χρησιμοποιεί.

Ως εκ τούτου, κατά τον Wittgenstein, η γλώσσα έχει όρια και τα όρια της γλώσσας μας είναι τα όρια του κόσμου μας, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει ότι η γλώσσα περιορίζεται στα όρια της απτής πραγματικότητας. Πέραν από όσα υφίστανται εντός των ορίων του κόσμου και που είναι δυνατόν να λεχθούν και να περιγραφούν υπάρχουν εξίσου σημαντικά πράγματα με υπερβατολογικό περιεχόμενο, όπως η ηθική, η αισθητική και η λογική που ανήκουν στην περιοχή του μυστικού ή του αρρήτου και τα οποία μπορούν μόνο να δειχθούν.

Η αδυναμία διάκρισης εκείνου που μπορεί να λεχθεί από εκείνο που μπορεί να δειχθεί οδηγεί σε εσφαλμένη χρήση της γλώσσας, αφού πρόκειται για προσπάθεια περιγραφής μια άρρητης έννοιας με τη χρήση εργαλείων του καθημερινού λόγου. Η σύγχυση που προκύπτει από την περιγραφή όσων ανήκουν στο χώρο του αρρήτου με λέξεις που εκφράζουν πράγματα εντός των ορίων του κόσμου, οδηγεί σε αυτό που ο Wittgenstein αποκαλεί «α-νοησία». Γι' αυτό, λοιπόν, για όσα δεν μπορεί να μιλά κανείς, γι' αυτά πρέπει να σιωπάει.

II. Η θεμελίωση της απεικονιστικής θεωρίας

Το 1931, ο Wittgenstein δηλώνει στον Waismann: «Έχω κληρονομήσει αυτήν την έννοια μίας εικόνας από δύο περιπτώσεις: πρώτον από μία σχεδιασμένη εικόνα, δεύτερον από την εικόνα ενός μαθηματικού, η οποία είναι μία γενική έννοια. Επειδή ένας μαθηματικός μιλά για τον απεικονισμό σε περιπτώσεις όπου ένας ζωγράφος πλέον δεν θα χρησιμοποιούσε αυτή την έκφραση»⁹⁵.

⁹⁵ B. McGuinness (ed.), *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann*, σ. 185, στο: Ανδρέας Α. Γεωργαλλίδης, *Από τη θεωρία στον*

Ο Wittgenstein χρησιμοποιεί τον όρο «εικόνα» προκειμένου να υποδείξει τόσο μία οπτική εικόνα όσο και ένα αφηρημένο μοντέλο.⁹⁶ Αντίστοιχα, στο *Tractatus* δίνει δύο αιτιολογήσεις για την απεικονιστική θεωρία της πρότασης. Η μία θεωρεί την πρόταση ως οπτική εικόνα: «Γιά νά καταλάβουμε τήν ούσία τῆς πρότασης, ἄς σκεφτούμε τά ἱερογλυφικά πού ἀπεικονίζουν τά γεγονότα πού περιγράφουν. Καί τό ἀλφάβητο προῆλθε ἀπό αὐτά χωρίς ἡ ἀπεικόνιση νά χάσει ἐκεῖνο πού ἔχει οὐσιαστικό» (TLP 4.016). Η άλλη αιτιολόγηση είναι κάπως πιο αφηρημένη, και έχει να κάνει με τη μορφή της πρότασης ως εικόνας. «Ἐδῶ τό σημεῖο εἶναι φανερά ἓνα ὁμοίωμα τοῦ ὑποσημαινόμενου» (TLP 4.012).

Πιο συγκεκριμένα, η απεικονιστική θεωρία της πρότασης στο *Tractatus* βασίζεται στο δόγμα του λογικού ατομισμού, το οποίο ο Wittgenstein παρουσιάζει στην αρχή του έργου. Γενικά, υποστηρίζει ότι «ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁλότητα τῶν γεγονότων, ὄχι τῶν πραγμάτων» (TLP 1.1), «αὐτό πού συμβαίνει, τό γεγονός, εἶναι ἡ ὕπαρξη καταστάσεων πραγμάτων» (TLP 2), και «ἡ κατάσταση πραγμάτων εἶναι μιά σύνδεση ἀντικειμένων (πραγμάτων)» (TLP 2.01), έτσι ώστε «ὁ τρόπος, πῶς συνδέονται τά ἀντικείμενα στήν κατάσταση πραγμάτων εἶναι ἡ δομή τῆς κατάστασης πραγμάτων» (TLP 2.032).

Επιπλέον, «οἱ καταστάσεις πραγμάτων εἶναι ἀνεξάρτητες μεταξύ τους» (TLP 2.061), με τέτοιο τρόπο ώστε «ἀπό τήν ὕπαρξη ἢ τή μή ὕπαρξη μιᾶς κατάστασης πραγμάτων δέν μπορούμε νά συνάγουμε τήν ὕπαρξη ἢ τή μή ὕπαρξη μιᾶς ἄλλης» (TLP 2.062). Τα αντικείμενα, επομένως, είναι τα θεμελιώδη στοιχεία της πραγματικότητας.⁹⁷ «Για τον Wittgenstein, τα αντικείμενα [...] ως ἐσχατα

μυστικισμό. *Η ασάφεια της έννοιας «αντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, Αθήνα: Εκδ. Ταμβος, 2018, σ. 32.

⁹⁶ Με τον όρο «εικόνα» δεν εννοούνται οι δισδιάστατες απεικονιστικές αναπαραστάσεις, αλλά μάλλον εισάγεται η ιδέα ενός μέσου με πιο γενικευμένο τρισδιάστατο αναπαραστατικό χαρακτήρα. Ο ίδιος ο Wittgenstein, άλλωστε, ταυτίζει την έννοια της εικόνας (Bild) με τη λέξη «μοντέλο» (Modell).

⁹⁷ Στο βιτγκενσταϊνικό *corpus* υφίσταται μια μεταβολή της έννοιας του αντικειμένου και της γλώσσας. Στο πρώιμο έργο του φιλοσόφου, όπως ήδη έχει αναφερθεί εκτενέστερα, το αντικείμενο αντικατοπτρίζει την εμπειρική πραγματικότητα και μόνο, ενώ η γλώσσα αποτελεί το συνεκτικό δεσμό εμπειρικής πραγματικότητας και υπερβατολογικής οντότητας. Στο μεταβατικό στάδιο, η υπερβατολογική τάση του φιλοσόφου παύει να υφίσταται και αντικαθίσταται από τους κανόνες της γραμματικής, οι οποίοι αποτελούν αφηρημένη αποτύπωση του εμπειρικού γίνεσθαι. Τέλος, κατά την ύστερη περίοδο, στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ο Wittgenstein τάσσεται υπέρ της αισθητικότητας της γλώσσας, ενώ η υπερβατολογική υφή απουσιάζει ολοκληρωτικά από το έργο.

στοιχεία της ανάλυσης των στοιχειωδών προτάσεων έχουν εγγενώς τη δυνατότητα της σύνδεσης μεταξύ τους για τη δημιουργία των προτάσεων. Τα αντικείμενα απαρτίζονται από τις εσωτερικές ιδιότητες και τη μορφή τους»⁹⁸. Είναι απλά, άχρωμα και αποτελούν την ουσία του κόσμου⁹⁹. Ο Wittgenstein δεν εξηγεί τι ακριβώς είναι ένα αντικείμενο, αλλά δηλώνει μόνο ότι τα απλά αντικείμενα είναι απαραίτητα, γιατί «μόνο αν υπάρχουν αντικείμενα, μπορεί να υπάρξει μία σταθερή μορφή του κόσμου» (TLP 2.026).¹⁰⁰

Ο ισχυρισμός αυτός απαιτεί μία σύλληψη της δομής του κόσμου, επειδή η δυνατότητα να φτιάξουμε εικόνες της πραγματικότητας εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τουλάχιστον έναν κόσμο. Αν ο κόσμος δεν υπήρχε, θα ήταν αδύνατο να μιλήσουμε για εικόνες της πραγματικότητας. Συνεπώς, θα ήταν αδύνατο τα μέρη μίας εικόνας να αντιστοιχούν σε μέρη του κόσμου με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο. «Δεδομένου ότι “η πρόταση είναι μια εικόνα της πραγματικότητας” (TLP 4.01), αν ο κόσμος δεν υπήρχε, τότε δεν θα υπήρχαν ούτε προτάσεις (ή εικόνες) οι οποίες θα αναφέρονταν στον κόσμο. Ουσιαστικά δεν θα υπήρχαν προτάσεις, αφού είναι πολύ δύσκολο να φανταστούμε προτάσεις που να μην αναφέρονται στον κόσμο (TLP 2.022)»¹⁰¹.

Ο λογικός ατομισμός του Wittgenstein μπορεί να περιγραφεί μέσω μιας αναλογίας του τρόπου που ο κόσμος γίνεται αντιληπτός στο *Tractatus* με το σκάκι.¹⁰² Τα αντικείμενα του κόσμου αντιστοιχούν στα πιόνια και στα τετράγωνα της σκακιέρας. Οι καταστάσεις πραγμάτων αναλογούν με τις σχέσεις ανάμεσα στα πιόνια και τα τετράγωνα. Αν ένα συγκεκριμένο πιόνι βρίσκεται ή δεν βρίσκεται σε

⁹⁸ Θ. Γ. Σακελλαριάδης, *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η φιλοσοφική διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, σ. 34.

⁹⁹ Για μία ανάλυση των χαρακτηριστικών των αντικειμένων στο *Tractatus*, βλ. Μαρία Βενιέρη, «Το πρόβλημα των αντικειμένων στο *Tractatus*», στο: Γιάννης Τζαβάρας (επιμ.), *Συμπόσιο Wittgenstein*, Αθήνα-Γιάννινα: Εκδ. Δωδώνη, 1991, 16-26.

¹⁰⁰ Ο Wittgenstein, επιχειρώντας να ανακαλύψει τη φύση της δομής του κόσμου, εισηγείται μια μεταφυσική της εμπειρίας. Το σημαντικότερο μεταφυσικό πρόβλημα που προσπαθεί να λύσει ο συγγραφέας του *Tractatus* είναι ο καθορισμός της φύσης των απλών στοιχείων. Στον τρόπο με τον οποίο η ύπαρξη των απλών αντικειμένων γίνεται αντιληπτή στο έργο του Βιεννέζου φιλόσοφου διαφαίνεται καντιανή θεωρητική κατεύθυνση που εντοπίζεται στην έρευνα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και του κόσμου των φαινομένων. Βλ. David Pears, *The False Prison*, Vol. 1, Oxford: Oxford University Press, 1987, σ. 12.

¹⁰¹ Α. Γεωργαλλίδης, *Από τη θεωρία στον μυστικισμό. Η ασάφεια της έννοιας «αντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, σ. 21.

¹⁰² Βλ. Anthony Kenny, *Wittgenstein*, Revised Edition, Oxford: Blackwell Publishing, 2006 (1973¹), σ. 60.

ένα συγκεκριμένο τετράγωνο, αυτό είναι ένα θετικό ή αρνητικό γεγονός. Ο κόσμος, όλα όσα συμβαίνουν, είναι η θέση στη σκακιέρα σε οποιαδήποτε δεδομένη χρονική στιγμή. Η αναλογία αυτή διευκρινίζει το γεγονός ότι, βασικά, ο «κόσμος» του Wittgenstein περιλαμβάνει θεμελιώδη αδιαίρετα στοιχεία που συνδυάζονται σε μια απροσδιόριστη δομή.

«Τό αντικείμενο είναι τό σταθερό, τό υπάρχον· ό συσχηματισμός είναι τό μεταβλητό, τό άσταθές» (*TLP* 2.0271). Το αντικείμενο στο βιτγκενσταϊνικό έργο λειτουργεί ως αναγκαιότητα, ενώ η αλληλουχία των γεγονότων ως δυνατότητα. Αυτό σημαίνει πως το αντικείμενο ορίζεται ως η βασική και αναγκαία ουσία, πρώτον, για την κατανόηση συλλήβδην του κόσμου και, δεύτερον, ως αναγκαία προϋπόθεση για τη χρονική αλληλουχία των γεγονότων.

Για τον Wittgenstein είναι σημαντικό να τονιστεί η λογική αναγκαιότητα της ύπαρξης των αντικείμενων, ως εσχάτων τμημάτων του κόσμου, προκειμένου κάθε ανάλυση να έχει ένα τέλος και να αποφύγουμε την εις άπειρον αναδρομή. Όπως σημειώνει ο Βιεννέζος φιλόσοφος, είναι «σίγουρο ότι δεν οδηγούμαστε στην ύπαρξη των απλών αντικειμένων από την ύπαρξη συγκεκριμένων απλών αντικειμένων αλλά μάλλον τα γνωρίζουμε —ως από περιγραφή— ως το τελικό προϊόν της ανάλυσης, μέσω της διαδικασίας που οδηγεί σε αυτά».¹⁰³ Στο βαθμό που η γλώσσα αντιστοιχεί στον κόσμο, η ανάλυση θα πρέπει να οδηγεί σε άτμητα αντικείμενα, τα οποία, καθώς τα ίδια δεν απαρτίζονται από άλλα μέρη, είναι ανεξάρτητα από την αλήθεια των περιγραφών μας. Αντικείμενα, δηλαδή, τα οποία γνωρίζουμε ότι υπάρχουν, αλλά δεν μπορούμε να ορίσουμε.

III. Η Απεικονιστική Θεωρία του νοήματος

Κεντρικό δόγμα του *Tractatus*, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί η απεικονιστική θεωρία. Ο Wittgenstein αντιλαμβάνεται την ύπαρξη των θεμελιωδών στοιχείων της πραγματικότητας ως απαραίτητη προϋπόθεση για την απεικονιστική

¹⁰³ Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Second Edition, Revised, New York: Harper & Row, 1965 (1959¹), σ. 29, στο: Β. Ραΐσης, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο 'πρώιμος' Βιτγκενστάιν», σ. 204, σημ. 29.

θεωρία. «Ἄν ὁ κόσμος δέν εἶχε οὐσία, τότε τό ἄν μιά πρόταση ἔχει νόημα θά ἐξαριτόταν ἀπό τό ἄν μιά ἄλλη πρόταση εἶναι ἀληθής» (TLP 2.0211). «Στήν περίπτωση αὐτή θά ἦταν ἀδύνατο νά σχεδιάσουμε μιά εἰκόνα τοῦ κόσμου (ἀληθῆ ἢ ψευδή)» (TLP 2.0212). Το γεγονός αὐτό συνδέει τον λογικό ατομισμό με την απεικονιστική θεωρία.

Μπορεῖ στη διαμόρφωση της απεικονιστικῆς θεωρίας νά συνέβαλε καί ἡ ἀναπαράσταση των φυσικῶν θεωριῶν του Heinrich Hertz, ἀφορμή, ὅμως, στάθηκε ἓνα τυχαῖο γεγονός. Ἡ απεικονιστική θεωρία ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στις σημειώσεις του Wittgenstein, στις 29 Σεπτεμβρίου του 1914 (NB 7)¹⁰⁴. «Μέσα στην πρόταση ἓνας κόσμος συντίθεται, τρόπον τινά, πειραματικά. (Ὅπως τότε στο δικαστήριό στο Παρίσι που ἔκαναν τήν ἀναπαράσταση ἐνός αὐτοκινητιστικοῦ δυστυχήματος με κούκλες, κλπ.)». ¹⁰⁵ Ὅπως περιέγραψε στον φίλο του G. H. von Wright, συνέλαβε τήν ιδέα ἀπό ἓνα ἀρθρο το ὁποῖο περιέγραφε τήν ἀναπαράσταση ἐνός τροχαίου δυστυχήματος σε μιά δίκη στο Παρίσι τῆς ἐποχῆς. ¹⁰⁶ Ἡ ικανότητα των προπλάσμάτων που χρησιμοποιήθηκαν στη δίκη νά ἀναπαριστοῦν το γεγονός, λόγω τῆς ἀντιστοιχίας των μερῶν του με τήν πραγματικότητα, ἐνέπνευσαν στον Wittgenstein τήν απεικονιστική θεωρία.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τήν απεικονιστική θεωρία, «ἡ εἰκόνα εἶναι ἓνα μοντέλο τῆς πραγματικότητας» (TLP 2.12). Ὁ Wittgenstein ἐξηγεῖ τι εἶναι ἓνα μοντέλο, καθώς καί τις ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά κάθε ἐνδεχόμενη

¹⁰⁴ Σχετικά με τήν ἐξέλιξη τῆς απεικονιστικῆς θεωρίας του Wittgenstein, με ιδιαίτερη ἐμφαση στις ἐσωτερικές σχέσεις ἀνάμεσα στα *Notes on Logic*, *Notebooks*, καί *Tractatus*, βλ. Thomas Ricketts, “Picture, Logic, and the limits of Sense”, στο: Hans Sluga and David G. Stern (eds), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 59-99, σσ. 69-79.

¹⁰⁵ Ray Monk, *Λούντβιχ Βιτγκενστάιν: Το χρέος τῆς μεγαλοφυΐας*, Μτφρ.: Γρηγόρης Κονδύλης, Επιμ.: Κωστής Κωβαῖος, Αθήνα: Ἐκδόσεις Scripta, 1998, σ. 121.

¹⁰⁶ «Ἦταν φθινόπωρο, τό 1914, στο ἀνατολικό μέτωπο. Ὁ Wittgenstein εἶχε διαβάσει σε ἓνα περιοδικό γιά μίαν ἀγωγή στο Παρίσι, σχετικά με ἓνα αὐτοκινητικό ἀτύχημα. Στο δικαστήριό, κατά τή διάρκεια τῆς δίκης, παρουσιάστηκε ἓνα μοντέλο μινιατούρα του αὐτυχήματος. Το μοντέλο ἐδῶ ἐξυπηρέτησε ὡς μιά πρόταση, δηλαδή ὡς μιά περιγραφή μίας δυνατῆς κατάστασης πραγμάτων. Εἶχε αὐτήν τή λειτουργία, ἡ ὁποία οφειλόταν σε μίαν ἀντιστοιχία μεταξύ των μερῶν του μοντέλου (οι μινιατούρες σπίτια, αὐτοκίνητα, ἀνθρώποι) καί πραγμάτων (σπίτια, αὐτοκίνητα, ἀνθρώποι) στην πραγματικότητα. Ἔτσι, ὁ Wittgenstein σκέφτηκε ὅτι κάποιος μπορεῖ νά ἀντιστρέψει τήν ἀναλογία καί νά πει ὅτι μιά πρόταση ἐξυπηρετεῖ ὡς ἓνα μοντέλο ἢ ὡς μιά εἰκόνα ἐν δυνάμει μίας παρόμοιας ἀντιστοιχίας μεταξύ των μερῶν τῆς καί του κόσμου». Georg Henrik von Wright, *Wittgenstein*, Oxford: Basil Blackwell, 1982, σσ. 7-8, στο: Α. Γεωργαλλίδης, *Από τή θεωρία στον μυστικισμό. Ἡ ἀσάφεια τῆς ἐννοίας «ἀντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, σ. 33.

αναπαράσταση. Πρώτα τονίζει ότι οι εικόνες περιλαμβάνουν τα θεμελιώδη στοιχεία που αντιστοιχούν σε αντικείμενα της πραγματικότητας: «Τά στοιχεία τῆς εἰκόνας ὑποκαθιστοῦν στήν εἰκόνα τὰ αντικείμενα» (TLP 2.131). Ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο συσχετίζονται τα στοιχεία συνιστά την εικόνα. Η συσχέτιση αυτή ονομάζεται «δομή τῆς εἰκόνας» και η δυνατότητα της δομῆς «μορφή τῆς ἀπεικόνισης» (TLP 2.14).¹⁰⁷ Αυτό είναι το κοινό στοιχείο ανάμεσα στο απεικονιζόμενο γεγονός και την εικόνα που το απεικονίζει.

Μια εικόνα, για να αποτελεί εικόνα κάποιου πράγματος, τα στοιχεία της πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικά των στοιχείων της περιγραφόμενης κατάστασης στην πραγματικότητα. Αυτό το συνταίριασμα της εικόνας με τα πράγματα είναι η «απεικονιστική σχέση». «Τά συνταιριάσματα αὐτά εἶναι, σά νά λέγαμε, οἱ κεραῖες τῶν στοιχείων τῆς εἰκόνας, μέ τίς ὁποῖες ἡ εἰκόνα ἀγγίζει τήν πραγματικότητα» (TLP 2.1515). Η δυνατότητα μιας τέτοιας απεικονιστικής σχέσης, σύμφωνα με τον Wittgenstein, βασίζεται στην απαραίτητη προϋπόθεση ότι πρέπει να υπάρχει κάτι ταυτόσημο σε μια εικόνα και σε αυτό που απεικονίζει, ώστε να μπορεί το ένα να είναι εικόνα του άλλου. Αυτός ο απαραίτητος κοινός παρονομαστής είναι αυτό που ο Wittgenstein αποκαλεί «λογική μορφή».

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία όσον αφορά τη φύση της πρότασης είναι ότι ενώ η ίδια αποτελεί γεγονός, διαθέτει την ικανότητα να αναπαριστά άλλα γεγονότα. «Αυτή η ικανότητα της αναπαράστασης, κατά τον Wittgenstein, είναι εσωτερική της εικόνας. Η εικόνα περιέχει και τον τρόπο με τον οποίο παραπέμπει σε ένα άλλο γεγονός, δηλαδή εμπεριέχει την *απεικονιστική μορφή της* (2.151-2.1515). Η τελευταία όμως δεν αναπαρίσταται, αλλά *δείχνεται*.»¹⁰⁸

Η εικόνα, λοιπόν, χρειάζεται να διαθέτει κάτι κοινό με εκείνο που απεικονίζει και αυτό που η εικόνα πρέπει να έχει κοινό με την πραγματικότητα, ο Wittgenstein το ονομάζει «απεικονιστική μορφή της εικόνας». Η μορφή αυτή μπορεί να είναι χωρική, χρονική κ.ά., όμως επιβάλλεται να είναι λογική. Επειδή,

¹⁰⁷ Αναφορικά με τη μορφή της απεικόνισης στο *Tractatus*, βλ. T. Ricketts, "Picture, Logic, and the limits of Sense", σσ. 78-79.

¹⁰⁸ B. Ραῖσης, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο 'πρώιμος' Βιτγκενστάιν», σ. 207.

όμως, μία εικόνα δεν μπορεί να απεικονίσει την ίδια της την απεικονιστική μορφή, αυτή δεν μπορεί να λεχθεί, αλλά να δειχθεί.¹⁰⁹

Ο Wittgenstein εισάγει εδώ την έννοια της δείξης, η οποία συνδέεται άρρηκτα με την απεικονιστική σχέση. Ο Βιεννέζος φιλόσοφος απορρίπτει την υπόθεση ότι κάποια γεγονότα παραπέμπουν σε κάποια άλλα γεγονότα ή αποτελούν μοντέλα τους λόγω κάποιας σύμβασης, κάποιας συμφωνίας για την ερμηνεία μιας πρότασης με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Η ερμηνεία που προτείνει είναι ότι ανάμεσα στα δύο γεγονότα, τουτέστιν την εικόνα και εκείνο που απεικονίζει, υπάρχει μια εσωτερική ομοιότητα, η οποία επιτρέπει στο εικονιζόμενο να προβληθεί στην εικόνα.

Στο σημείο αυτό βρίσκεται το κλειδί για την κατανόηση της απεικονιστικής θεωρίας. Η εικόνα, η οποία σε επίπεδο γλώσσας αντιστοιχεί στην πρόταση, δεν απαρτίζεται από αυθαίρετα σημεία, τα οποία μπορούν να ερμηνεύονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, ανάλογα με τη συμφωνία ή τη σύμβαση. Μια εικόνα δεν σχηματίζεται κατά συνθήκη, αλλά «επειδή ήδη αντανακλά τη δομή αυτού που απεικονίζει».¹¹⁰ «Αυτό που κάθε εικόνα, αδιάφορο ποιᾶς μορφῆς, πρέπει νά ἔχει κοινό μέ τήν πραγματικότητα γιά νά μπορεῖ γενικά νά τήν ἀπεικονίζει — σωστά ἢ λαθεμένα — εἶναι ἡ λογική μορφή, δηλαδή ἡ μορφή τῆς πραγματικότητος.» (TLP 2.18).

Για τη λογική μορφή, όμως, η οποία είναι βάση για την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στη γλώσσα και την πραγματικότητα, δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να λεχθεί. Από τη στιγμή που η πρόταση αποτελεί αναπαράσταση, στα όρια αυτού που μπορεί να λεχθεί βρίσκονται και τα όρια της αναπαράστασης. Γιατί, για να μπορέσουμε να παραστήσουμε τη λογική μορφή, «θά ἔπρεπε νά μπορούμε νά σταθοῦμε μαζί μέ τήν πρόταση ἔξω ἀπό τή λογική, δηλαδή ἔξω ἀπό τόν κόσμον»

¹⁰⁹ Η υπερβατική αυτή λογική του Wittgenstein, ομοιάζει, κατά κάποιον τρόπο, με την υπερβατολογική θεωρία για την ανθρώπινη γνώση του Kant. Η θέση του Wittgenstein ότι κάθε πρόταση με νόημα πρέπει να είναι λογικά δομημένη, αλλά ότι η ίδια η λογική δεν μπορεί να αναπαρασταθεί, είναι παρόμοια με τον ισχυρισμό του Kant ότι, παρόλο που όλα τα πιθανά αντικείμενα της εμπειρίας αναπαρίστανται κατ' ανάγκη στον χώρο και το χρόνο, ωστόσο ο ίδιος ο χώρος και ο χρόνος δεν μπορούν να αναπαρασταθούν. Σχετικά την επιρροή που άσκησε η φιλοσοφία του Kant στον Wittgenstein, βλ. G. H. von Wright, *Wittgenstein*, σ. 87, σημ. 1. Για μια καντιανή κατεύθυνση του Wittgenstein, βλ. Erik Stenius, *Wittgenstein's Tractatus: A Critical Exposition of Its Main Lines of Thought*, Oxford: Basil Blackwell, 1960· Max Black, *A Companion to Wittgenstein's "Tractatus"*, Ithaca: Cornell University Press, 1964.

¹¹⁰ Β. Ραΐσης, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο 'πρώιμος' Βιτγκενστάιν», σ. 207.

(TLP 4.12). Ασφαλώς, όμως, είναι αδύνατον να βγει κανείς έξω από τη λογική και να μιλά γι' αυτήν χωρίς να την προϋποθέτει. Πολλώ μάλλον αφού «ή πρόταση δέν μπορεί νά παριστάνει τή λογική μορφή, τούτη καθρεφτίζεται μέσα της» (TLP 4.121).

Το ζήτημα του ορίου του νοήματος των εννοιών είχε ήδη αναπτυχθεί στο έργο του Kant.¹¹¹ Ο Wittgenstein, όμως, σε αντίθεση με τον Kant, ο οποίος θεωρεί ότι τα όρια περιγράφονται μέσω των συνθετικών *a priori* προτάσεων, θεωρεί ότι αυτά επιβάλλονται από τη λογική μορφή της πραγματικότητας και από τη δυνατότητα της αναπαράστασης¹¹². Έργο της φιλοσοφίας είναι ο αναστοχασμός πάνω στη φύση και τα όρια της αναπαράστασης και ο καθορισμός των ορίων στη σκέψη και στην έκφρασή της στη γλώσσα. Για τον Βιεννέζο φιλόσοφο, μόνο τα εμπειρικά γεγονότα έχουν νόημα ως οντότητες της πραγματικότητας, αποκλείοντας τις καντιανές συνθετικές *a priori* κρίσεις.¹¹³

Για τον συγγραφέα του *Tractatus* δεν υπάρχουν ούτε *a priori* αληθείς εικόνες. «Η εικόνα απεικονίζει τήν πραγματικότητα μέ τό νά παριστάνει μιὰ δυνατότητα γιά τήν ὕπαρξη καί τή μή ὕπαρξη καταστάσεων πραγμάτων» (TLP 2.201). Αυτό που αναπαριστά η εικόνα είναι το νόημά της και η αλήθεια ή μη αλήθεια της είναι συνάρτηση της συμφωνίας του νοήματός της με την πραγματικότητα. Ως εκ τούτου, ο μόνος τρόπος να αποφανθούμε για την αλήθεια ή το ψεύδος μιας εικόνας είναι να τη συγκρίνουμε με την πραγματικότητα, γιατί από μόνη της η εικόνα δεν μας παρέχει αυτή τη δυνατότητα. Η αντιστοιχία της εικόνας με την πραγματικότητα είναι, κατά τον Wittgenstein, ουσιαστικά μια ισομορφική σχέση, σύμφωνα με την οποία οι προτάσεις αναλύονται πλήρως σε ονόματα, τα οποία αντιστοιχούν ένα προς ένα σε συγκεκριμένα αντικείμενα της πραγματικότητας.

¹¹¹ Roger Scruton, *Καντ: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Μτφρ.: Αλέξανδρος Σταμάτιος Αντωνίου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σ. 59.

¹¹² David Pears, *Wittgenstein*, London: Fontana Press, 1985 (1974¹), σσ. 25-41.

¹¹³ Η αντίληψη του Wittgenstein για τα όρια του νοήματος διαφοροποιείται από τις καντιανές ιδέες, καθώς θεωρεί ότι «η σχέση των σκέψεων με τη γλωσσική τους έκφραση είναι εσωτερική, η αναπαράσταση είναι συμβολική και προϋποθέσεις της είναι οι γλωσσικοί κανόνες της λογικής σύνταξης. Δεύτερον, τα όρια του νοήματος που καθορίζει η φιλοσοφία δεν διαχωρίζουν τη δυνατή γνώση από τη μάταιη θεωρησιακή έρευνα, αλλά τους ανόητους συνδυασμούς σημείων από αυτούς που έχουν νόημα». Βλ. Θ. Γ. Σακελλαριάδης, *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η φιλοσοφική διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, σ. 49.

Συμπερασματικά, «η κορυφαία ιδέα του Wittgenstein, στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, είναι ότι η σκέψη και η γλώσσα δεν θα μπορούσαν να “προβληθούν” στον κόσμο εάν αυτό στο οποίο προβάλλονται δεν έχει το ίδιο εγγενή “μορφή”, εάν, στη δική μας ορολογία δεν είναι εννοιολογικά δομημένο»¹¹⁴. Η απεικονιστική θεωρία στο *Tractatus* στηρίζεται σε δύο μεταφυσικές προϋποθέσεις, την ύπαρξη απλών αντικειμένων και τη λογική μορφή της πραγματικότητας, ενώ παράλληλα περιλαμβάνει τις ακόλουθες αρχές. Πρώτον, μια εικόνα συνιστά τόσο τα στοιχεία που διαμεσολαβούν για τα αντικείμενα της πραγματικότητας όσο και μια απεικονιστική μορφή που αναπαριστά πιθανές καταστάσεις στην πραγματικότητα. Δεύτερον, η εικόνα και η πραγματικότητα έχουν κοινή λογική μορφή, τη μορφή της πραγματικότητας και, έτσι, βρίσκονται σε μια ισομορφική σχέση μεταξύ τους. Τρίτον, για να καθοριστεί αν οι εικόνες είναι αληθείς ή ψευδείς, πρέπει να τις συγκρίνουμε με την πραγματικότητα.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν χρήσιμο να γίνει λόγος, σε αδρές γραμμές, για την έννοια της επαληθευσιμότητας στο έργο του Βιεννέζου φιλοσόφου. Στο *Tractatus*, η επαληθευσιμότητα επιβάλλει τις θέσεις περί της κατανόησης ή μη της έννοιας. Η αλήθεια των γεγονότων τίθεται προς επιβεβαίωση ή προς αμφισβήτηση μέσω της λογικής μορφής και της μεθόδου προβολής της έννοιας στο αντικείμενο. Στη μεταβατική περίοδο της φιλοσοφικής του δραστηριότητας, ο Wittgenstein εγκαταλείπει την έννοια του ισομορφισμού και προβαίνει στην αναζήτηση συγκρότησης νοήματος μέσω των εννοιών. Έτσι, με τη διαδικασία της επαλήθευσης συνδέεται η έννοια της «γραμματικής». Η εξέταση της γλώσσας μέσω της γραμματικής δηλώνει τη δυνατότητα γνώσης του νοήματος που προκύπτει μέσα από τη διερεύνηση των εννοιών του κόσμου της αισθητηριακής εμπειρίας.

Οι προτάσεις χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες αναλόγως με τον τρόπο επαλήθευσής τους. Η πρώτη κατηγορία είναι αυτή των προτάσεων με νόημα, προτάσεων οι οποίες επαληθεύονται ή διαψεύδονται με βάση την αντιστοίχιση με την πραγματικότητα και οι οποίες περιγράφουν τις άμεσα βιωμένες εμπειρίες. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι υποθέσεις οι οποίες δεν είναι άμεσα επαληθεύσιμες, αφού αναφέρονται σε γεγονότα νοητικής διεργασίας και, στην πραγματικότητα, δεν

¹¹⁴ Σταυρούλα Τσινόρεμα, *Γλώσσα και κριτική: Ο Wittgenstein για το νόημα, τη γνώση, τις αξίες*, σσ. 120-121.

θεωρούνται αληθείς ή ψευδείς, αλλά λιγότερο ή περισσότερο πιθανές. Τις παραπάνω προτάσεις, ο Wittgenstein τις χαρακτηρίζει ως νόμους και τις θεωρεί υπεύθυνες για τις λεγόμενες «κνητικές προτάσεις»¹¹⁵. Αν μία υπόθεση δεν επαληθευτεί οριστικά, τότε δεν μπορούμε να δεχθούμε ότι είναι αληθής ή ψευδής. Η υπόθεση λειτουργεί στη βιτγκενσταϊνική φιλοσοφία ως ένα είδος προσδοκίας και μελλοντικής επιβεβαίωσης. Τρίτη κατηγορία προτάσεων είναι οι μαθηματικές, οι οποίες δεν συμφωνούν και δεν επιβεβαιώνονται από την πραγματικότητα του εμπειρικού κόσμου. Η μαθηματική πρόταση δεν επαληθεύεται, αλλά αποδεικνύεται μέσω του μαθηματικού κανόνα. Αρχικά, ο Wittgenstein θεώρησε πως η απόδειξη αποτελεί έναν επαληθεύσιμο τρόπο διαφορετικού είδους, αλλά στο τέλος του έργου του *Φιλοσοφική Γραμματική* τονίζει πως η μαθηματική ιδέα-πρόταση δεν διασφαλίζει την αλήθεια κάποιου γεγονότος, αλλά τη δυνατότητα αποδοχής κάποιου κανόνα.¹¹⁶

Ο Wittgenstein, σε αντίθεση με τους θιασώτες του Λογικού Θετικισμού, δεν εξετάζει συστηματικά στο *Tractatus* το ζήτημα της επαληθευσιοκρατίας. Όπως υποστηρίζει, η ισχύς μίας πρότασης απορρέει από την επαλήθευσή της από ένα γεγονός, μία κατάσταση του κόσμου, και όχι μέσα από τη σύγκρισή της με μία άλλη πρόταση¹¹⁷. Ο κόσμος ορίζεται ως ένα «σύμπλεγμα γεγονότων»¹¹⁸, τα οποία με τη σειρά τους αναλύονται σε επιμέρους γεγονότα. Η γνώση των επιμέρους γεγονότων αποτελεί τη γνώση του κόσμου στο σύνολό του.¹¹⁹

Κατά τη μεταβατική περίοδο της φιλοσοφικής του πορείας, ο Wittgenstein διαφοροποιείται και επανεξετάζει την έννοια της απεικονιστικής μεθόδου,

¹¹⁵ Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφική Γραμματική*, Εισαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης, 1994, σσ. 285-295.

¹¹⁶ Σύμφωνα με τον «μαθηματικό πλατωνισμό» οι μαθηματικές έννοιες αποτελούν ένα οντολογικά αυτόνομο και ανεξάρτητο πεδίο στο οποίο οι προτάσεις δύνανται να θεωρηθούν αληθείς ή ψευδείς, σε αντίθεση με τον Wittgenstein, οποίος θεωρεί τις μαθηματικές ιδέες αποδείξιμες ή μη. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Παύλος Χριστοδουλίδης, «Ο Wittgenstein και η Φιλοσοφία των Μαθηματικών», στο: Γ. Τζαβάρας (επιμ.), *Συμπόσιο Wittgenstein*, 51-68, σσ. 62-63· Θανάσης Γ. Σακελλαριάδης, «Ο L. Wittgenstein και η Φιλοσοφία των Μαθηματικών: Η περίπτωση των M. Dummett και B. Stroud», *Δωδώνη*, 32/Γ (2003), 129-142.

¹¹⁷ Νίκος Αυγελής, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2010, σ. 27.

¹¹⁸ Θεόφιλος Βέικος, *Αναλυτική Φιλοσοφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000, σ. 101.

¹¹⁹ Παρασκευάς Ν. Μπζιώτας, «Η Ηθική Φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein: Όψεις της Επικούρειας φιλοσοφίας και των εκφραστών της Ύστερης Στοάς στο έργο του», *Μεταπτ. Διπλωματική Εργασία*, Ιωάννινα 2013, σσ. 22 -23.

εντάσσοντας στη θεωρία του τη γραμματική ως μεθοδολογικό εργαλείο έρευνας. Απομακρύνεται από την αντίληψη που εκφράζει στο *Tractatus* ότι τα αντικείμενα αποτελούν την ουσία του κόσμου και την αντικαθιστά με τη θέση ότι τα αντικείμενα αποτελούν τα στοιχεία της απεικονιστικής μεθόδου, και σταδιακά εντάσσει το προτασιακό σύστημα στο πλαίσιο αναφοράς, χωρίς, ωστόσο, αυτό να τον εμποδίζει να συνεχίσει τη σύγκριση των προτάσεων με την πραγματικότητα.

Μετά τη δεκαετία του 1930 παρατηρείται μία ριζική μεταστροφή στις αντιλήψεις της πρώιμης περιόδου όσον αφορά την απεικονιστική θεωρία, που αντιμετώπιζε τη γλώσσα ως συμπαγή, μονοδιάστατη και με οικουμενικό χαρακτήρα. «Τη θέση του προτασιακού συστήματος κατέλαβε η πολυπλοκότητα των γλωσσικών παιχνιδιών και το ενδιαφέρον του Wittgenstein μετατοπίζεται από την τοπολογία του συμβολισμού στο χώρο της ανθρώπινης ζωής, στην ανθρώπινη συμπεριφορά και στην πολυπλοκότητα των μορφών ζωής»¹²⁰. Στο ύστερο έργο του και συγκεκριμένα στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, η γλώσσα νοείται σαν ένα σύνολο από γλώσσες, όμοιες με ένα σύνολο από παιχνίδια. Τα γλωσσικά παιχνίδια, όπως τα ονομάζει ο ίδιος, έχουν τους δικούς τους κανόνες, οι οποίοι προσδιορίζουν το νόημα των λέξεων που χρησιμοποιούνται σε αυτά.

IV. Το ρητό και το άρρητο

Στο *Tractatus*, προβάλλεται η αντίληψη ότι η πρόταση είναι μια εικόνα, ένα μοντέλο της πραγματικότητας. Η άποψη αυτή προϋποθέτει ότι «κάθε σκέψη είναι λογική εικόνα τῶν γεγονότων» (*TLP* 3) και, επομένως, λειτουργεί ως ο σύνδεσμος μεταξύ των προτάσεων και των καταστάσεων πραγμάτων. Λέγοντας ότι μια κατάσταση πραγμάτων είναι νοητή, εννοούμε ότι μπορούμε να σχηματίσουμε για αυτή μια εικόνα και έτσι μια εικόνα του κόσμου είναι το σύνολο των αληθών σκέψεων.

Ο Wittgenstein θεωρεί ότι ένα νόημα μπορεί να εκφραστεί μόνο με γεγονότα και όχι από ένα σύνολο ονομάτων. Ως εκ τούτου, νόημα έχει μόνο η πρόταση, ενώ

¹²⁰ Α. Γ. Σακελλαριάδης, «Μια βιτγκενσταϊνική ανάγνωση των σοφιστικών αντιλήψεων για τη γλώσσα», σ. 79.

ένα όνομα έχει σημασία μόνο στο πλαίσιο της πρότασης. Ο Βιεννέζος φιλόσοφος εκφράζει την πεποίθηση ότι η ουσία της πρότασης γίνεται σαφέστερη όταν τη φανταζόμαστε διαρθρωμένη σε χωρικά αντικείμενα, κατ' αναλογία με το πρόπλασμα του αυτοκινητιστικού δυστυχήματος που προαναφέρθηκε, το οποίο για τον Wittgenstein λειτούργησε ως «ένας τρόπος εναργούς σύλληψης της ίδιας της ουσίας της πρότασης»¹²¹. Δεν μας παραπλανά το ότι «Μέ τήν πρώτη ματιά μιιά πρόταση — όπως είναι, γιά παράδειγμα, τυπωμένη στό χαρτί — φαίνεται νά μήν είναι εικόνα» (TLP 4.011).

Στο *Tractatus* παρατηρείται έλλειψη εξήγησης όσον αφορά τη σύνδεση των αντικειμένων με τις στοιχειώδεις προτάσεις. Σύμφωνα με τον Βιεννέζο φιλόσοφο, η παραπάνω διαπίστωση δεν αποτελεί μεθοδολογικό σφάλμα ή παρατυπία, αντιθέτως αποτελεί το όριο μεταξύ ιδεατού-υπερβατικού και εμπειρικού-πραγματικού. Στο πρώιμο έργο του, το απλό εμπειρικό αντικείμενο υπερτερεί έναντι της μεταφυσικής ιδέας, αφού, όπως τονίζει ο ίδιος, το άρρητο δεν προσεγγίζεται μέσω του λόγου, αλλά μέσω της δείξης.

Οι προτάσεις που απεικονίζουν την εμπειρική πραγματικότητα χωρίζονται σε στοιχειώδεις και σύνθετες. Οι στοιχειώδεις προτάσεις υφίστανται *a priori* και δεν επιδέχονται επαλήθευση με βάση τα αντικείμενα της απτής πραγματικότητας. Δηλώνονται ως κανόνες, οι οποίοι εκφράζουν το σύνολο των αληθοτιμών της υπάρχουσας στοιχειώδους πρότασης. Εν ολίγοις, η εμπειρική πραγματικότητα ορίζεται από την ολότητα του αντικειμένου (TLP 4.026, 5.5561).

Η απεικονιστική θεωρία του νοήματος μάς οδηγεί στο συμπέρασμα πως η χρήση σε μεμονωμένη μορφή των στοιχειωδών προτάσεων δεν αποτυπώνουν ορθώς τον εμπειρικό κόσμο. Οι προτάσεις αυτές οφείλουν να συνδυάζονται μεταξύ τους, με αρμό τη λογική μορφή της γλώσσας. Μοιάζει σαν ένα μουσικό κομμάτι, του οποίου, αν απομονωθούν οι νότες και η φωνητική σημειογραφία, δεν αποδίδεται η αξία.¹²²

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως ο Βιεννέζος φιλόσοφος κάνει διάκριση ανάμεσα σε σημείο και σύμβολο. Ως σημείο ορίζεται το προτασιακό σύνολο, το οποίο αποδίδει ήχους που συγκροτούν τις λέξεις και εκφράζουν την

¹²¹ R. Monk, *Βιτγκενστάιν*, σ. 71.

¹²² Ο.π., σσ. 68-69.

ανθρώπινη σκέψη γραπτά ή προφορικά. Έτσι, το σημείο χαρακτηρίζει την υλική υπόσταση. Αντιστοίχως, το σύμβολο αποτυπώνει τα κοινά στοιχεία μεταξύ των σημείων που χαρακτηρίζουν μια συγκεκριμένη οντότητα (π.χ. του σκύλου).

Ο Wittgenstein είχε επίγνωση του γεγονότος ότι εκ πρώτης όψεως μια πρόταση δεν φαίνεται να είναι η εικόνα της πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται. Την άποψη αυτή τη δικαιολογεί με το προαναφερθέν παράδειγμα των ιερογλυφικών, τα οποία απεικονίζουν τα γεγονότα που περιγράφουν. Ο συγγραφέας του *Tractatus* επικαλείται το γεγονός ότι «μια πρόταση πρέπει με παλιές εκφράσεις νά μεταδίνει ένα νέο νόημα» (TLP 4.03), για να αποδείξει ότι μία πρόταση είναι η εικόνα μιας πιθανής κατάστασης στην πραγματικότητα.

Η θεώρηση της πρότασης ως εικόνας μπορεί να συνοψιστεί στις εξής οκτώ θέσεις¹²³: Μια πρόταση είναι ουσιαστικά σύνθετη. Τα στοιχεία που συνθέτουν μια πρόταση συσχετίζονται με στοιχεία της πραγματικότητας. Ο συνδυασμός αυτών των συσχετιζόμενων στοιχείων σε μια πρόταση παρουσιάζει μια πιθανή κατάσταση. Μία πρόταση βρίσκεται σε μια εσωτερική σχέση με την πιθανή κατάσταση που αναπαριστά. Αυτή η εσωτερική σχέση μπορεί να δειχθεί μόνο, δεν μπορεί να δηλωθεί. Μία πρόταση καθίσταται αληθής ή ψευδής από τη σύγκρισή της με την πραγματικότητα. Μία πρόταση πρέπει να είναι ανεξάρτητη από την κατάσταση πραγμάτων που την καθιστούν αληθινή ή ψευδή. Τέλος, καμία πρόταση δεν είναι *a priori* αληθής.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Wittgenstein οι μόνες προτάσεις που έχουν νόημα είναι αυτές που μπορούν να επαληθευτούν από την αντιπαράβολή τους με την εμπειρική πραγματικότητα. Η διαπίστωση αυτή τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μόνο οι προτάσεις των φυσικών επιστημών μπορούν να γίνουν αποδεκτές. Ωστόσο, στο τελευταίο μέρος του *Tractatus* ο Βιεννέζος φιλόσοφος εισάγει μια διαφορετική έννοια του νοήματος και «με ένα κρεσέντο “μεταφυσικών” προτάσεων φαίνεται να διαφεύγει από τα όρια που είχε θέσει ο ίδιος»¹²⁴, καθώς, πέρα από τα όρια του κόσμου που μπορεί να εκφραστεί με τη γλώσσα, υπάρχει η περιοχή του μυστικού ή αρρήτου. Εκεί ανήκουν η λογική, η ηθική, η αισθητική και η θρησκεία, οι οποίες είναι, με βιτγκενσταϊνικούς όρους, υπερβατικές, αφού γι' αυτές δεν μπορεί τίποτα

¹²³ A. Kenny, *Wittgenstein*, σσ. 50-55.

¹²⁴ B. Ραΐσης, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο ‘πρώιμος’ Βιτγκενστάιν», σ. 225.

να λεχθεί, παρά μόνο να δειχθεί. Γιατί η αλήθεια τους δεν μπορεί να διατυπωθεί σε προτάσεις με νόημα, αφού αυτές απεικονίζουν καταστάσεις πραγμάτων που μπορεί να συναντήσει κάποιος στον εμπειρικό κόσμο. Οι ηθικές, αισθητικές ή θρησκευτικές αξίες δεν είναι κάτι που μπορεί να συναντήσει κανείς στον κόσμο της εμπειρικής πραγματικότητας και, συνεπώς δεν υπάρχουν ηθικά γεγονότα. Ως εκ τούτου, ηθική πρόταση δεν μπορεί να υπάρξει.

Οι απόψεις του Wittgenstein για το άρρητο συνδέονται με την ηθική στάση του και με έναν ακόμα τρόπο. Κατά τον Wittgenstein, τα εσωτερικά όρια της γλώσσας που δεν μπορούν να εκφραστούν και αποκλείουν αυτό που δεν μπορεί να λεχθεί έχουν, όχι μόνο διανοητική διάσταση, αλλά πρωτίστως ηθική, καθώς οριοθετούν το πλαίσιο του έντιμου, ειλικρινούς και ανεπιτήδευτου λόγου. Έτσι, «η βάση της ηθικής αυθεντικότητας είναι η αυθεντικότητα της γλώσσας»¹²⁵. Αυτό εννοεί ο Wittgenstein όταν αποκαλεί την ηθική υπερβατολογική παρά υπερβατική.

Η σημασία που έδινε ο ίδιος ο Wittgenstein στα υπερβατολογικά ζητήματα και κυρίως στο ζήτημα της ηθικής φαίνεται ξεκάθαρα σε μια επιστολή που απέστειλε σ' έναν υποψήφιο εκδότη του *Tractatus*, τον Ludwig von Ficker. Στην επιστολή αυτή αναγνώριζε ότι η ηθική αποτελούσε το ουσιαστικό σημείο του βιβλίου.¹²⁶

Από αυτό το σημείο ξεκινά η πραγμάτευση των προβλημάτων της φιλοσοφίας στο *Tractatus*. Θα πρέπει να αντιληφθούμε, δηλαδή, τη λογική της γλώσσας μας και να συνειδητοποιήσουμε ότι η λογική, η ηθική, η αισθητική και η θρησκεία είναι υπερβατικές. Με αυτό τον τρόπο ερμηνείας, ο Wittgenstein θεώρησε ότι βρήκε την οριστική λύση στα προβλήματα της φιλοσοφίας, καθιστώντας

¹²⁵ Jaako Hintikka, *Δύο κείμενα για τον Βίτγκενσταϊν*, Μτφρ.: Γιούλη Παπαϊωάννου, Αθήνα: Εκδ. Πλέθρον, 2017, σ. 27.

¹²⁶ «Το ουσιαστικό σημείο του βιβλίου είναι ηθικό. Κάποτε ήθελα να συμπεριλάβω στον *Πρόλογο* μίαν πρόταση, η οποία τώρα δεν είναι εκεί, αλλά την οποία θα γράψω εδώ για σένα, επειδή θα σου είναι σημαντική. Αυτό που ήθελα να γράψω ήταν ότι το έργο μου αποτελείται από δύο μέρη: το ένα παρουσιάζεται εδώ και το άλλο είναι όλα όσα δεν έχω γράψει. Και είναι ακριβώς αυτό το δεύτερο μέρος που είναι το σημαντικό. Επειδή το ηθικό παίρνει το όριο του και σχηματίζεται από μέσα, δηλαδή από το βιβλίο μου, και είμαι πεπεισμένος ότι αυτός είναι ο ΜΟΝΟΣ αυστηρός τρόπος για να σχηματίσω αυτό το όριο. Εν συντομία, πιστεύω ότι εκεί που πολλοί άλλοι σήμερα θα αερολογούσαν, εγώ έχω απλώς καταφέρει, στο βιβλίο μου, να τα θέσω όλα σταθερά στη θέση τους με το να παραμένω σιωπηρός σχετικά μ' αυτά». (BLF σ. 94-95). Πβ. Α. Γεωργαλλίδης, *Από τη θεωρία στον μυστικισμό. Η ασάφεια της έννοιας «αντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, σ. 171.

εναργές εκείνο που, κατά τον Βιεννέζο φιλόσοφο, έχουν παρανοήσει όλοι σχεδόν οι φιλόσοφοι, δηλαδή τη φύση της ίδιας της φιλοσοφίας.

«Κατά συνέπεια, το *Tractatus* δεν έχει στόχο να αποκαλύψει οποιαδήποτε φιλοσοφικά συμπεράσματα¹²⁷, αλλά να μας ενθαρρύνει να υποψιαστούμε τα όρια του κόσμου, σκεπτόμενοι τις οντότητες και, συγκεκριμένα, το τι αυτές θα μπορούσαν ή δεν θα μπορούσαν να είναι. Αποτελεί μία συνειδητότητα η γνώση των οντοτήτων του κόσμου, που θα μπορούσαν να διευθετηθούν με έναν διαφορετικό τρόπο».¹²⁸ Ο Wittgenstein θεωρεί ότι η σκέψη θέτει περιορισμούς, σε αντίθεση με το άρρητο, το οποίο υπερβαίνει τα όρια της σκέψης.

¹²⁷ Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Wittgenstein αναφέρει στον Πρόλογο του *Tractatus*, ότι αυτό δεν είναι ένα διδακτικό βιβλίο (*TLP*, σ. 49).

¹²⁸ Α. Γεωργαλλίδης, *Από τη θεωρία στον μυστικισμό. Η ασάφεια της έννοιας «αντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, σ. 171.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

WITTGENSTEIN ΚΑΙ ΠΛΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

Από την ανάλυση του *Κρατύλου* προέκυψε πως το ζήτημα της γλώσσας συνδέεται με την κριτική ανάλυση των διάφορων μορφών γνώσης. Το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στα πράγματα, τα ονόματα και τις λέξεις, ως εικόνες των πραγμάτων, είναι θέματα που απασχόλησαν ιδιαίτερος τους σοφιστές, των οποίων οι απόψεις συντείνουν στην αδυναμία τεκμηρίωσης μίας άμεσης σχέσης ανάμεσα στη γλώσσα, την πραγματικότητα και την αλήθεια. Απέναντι στον σχετικισμό των σοφιστικών αντιλήψεων, ο Πλάτων αντιπαραθέτει κάποια σταθερά και απόλυτα κριτήρια για τη θεμελίωση της επιστημονικής γνώσης, πάνω στα οποία βασίζει ένα μεγαλεπήβολο όραμα για κοινωνική και πολιτική μεταρρύθμιση.

Η γνώση δεν είναι δυνατή μέσα από την παρατήρηση του αισθητού κόσμου, γιατί δεν μπορούμε να γνωρίσουμε το τέλει με βάση τη γνώση του ατελούς. Ό,τι υπάρχει πραγματικά, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, το *ὄντως ὄν*, δεν είναι ο κόσμος της κοινής εμπειρίας, που γίνεται αντιληπτός μέσω των αισθήσεων και χαρακτηρίζεται από αδιάλειπτη κίνηση και αλλαγή, αλλά ο κόσμος των Ιδεών, ο οποίος είναι ακίνητος, άφθαρτος, αιώνιος και υπεραισθητός.¹²⁹ Ο κόσμος της αισθητηριακής εμπειρίας, λόγω της μεταβολής και της φθοράς, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της πραγματικής γνώσης, η οποία πρέπει να είναι σταθερή και αιώνια.¹³⁰ Η σταθερότητα, η αντικειμενική ύπαρξη και το αμετάβλητο του κόσμου των Ιδεών είναι αυτά που μπορούν να εξασφαλίσουν, κατά τον Πλάτωνα, τη δυνατότητα της αληθινής γνώσης.¹³¹ Τον κόσμο των Ιδεών, ο οποίος είναι

¹²⁹ Βλ. Βασιλική Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», *Δωδώνη*, 28/Γ (1999), 129-146, σ. 131.

¹³⁰ Η αντίληψη αυτή, την οποία συναντούμε στην πλατωνική φιλοσοφία, εκφράστηκε από τους Ελεάτες φιλοσόφους, με κύριο εκπρόσωπο τον Παρμενίδα, οι οποίοι θεωρούσαν πως η εμπειρία των αισθήσεων αποτελεί αβέβαιο και εσφαλμένο κριτήριο για την εξήγηση της πραγματικότητας. Η αλήθεια των πραγμάτων συλλαμβάνεται με την καθαρή σκέψη. Ο διαχωρισμός της πραγματικότητας της σκέψης από την πραγματικότητα της αίσθησης διαχωρίζει και την κρίση του φιλοσόφου από αυτή του κοινού νου των ανθρώπων.

¹³¹ Β. Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», σ. 131.

αιώνιος, άφθαρτος και αμετάβλητος, μπορεί να τον προσεγγίσει ο φιλόσοφος αποκλειστικά με τη βοήθεια της νόησης. Ο Πλάτων, λοιπόν, προβάλλει την ανωτερότητα του νοητού κόσμου απέναντι στον αισθητό.

Κεντρική θέση στη φιλοσοφία του Πλάτωνα, ως μέσο για την υλοποίηση του προγράμματός του κατέχει η θεωρία των Ιδεών, αλλά η αφετηρία του βρίσκεται στον χώρο της γλώσσας. Στη σχετικότητα κάθε σημασίας στην οποία οδηγούσε η ρητορική χρήση της γλώσσας από τους Σοφιστές, όπου οι έννοιες διαφοροποιούνταν ανάλογα με την άποψη και το συμφέρον εκείνου που τις χρησιμοποιούσε, ο Πλάτων αντιπροτείνει ένα απόλυτο κριτήριο, το οποίο εγγυάται την αλήθεια ή το ψεύδος των κρίσεων.

Έτσι, ο Πλάτων στρέφεται στην αναζήτηση «ενός “επιστημονικού” κριτηρίου και ενός αντικειμενικού θεμελίου, τα οποία θα καθιστούσαν δυνατή τη συγκρότηση ενός σταθερού συστήματος εννοιών σε έναν τόσο αποφασιστικής σημασίας χώρο, όπως ήταν αυτός των γλωσσών που εκφράζουν την ηθική και πολιτική ζωή των ανθρώπων»¹³². Η κριτική ανάλυση της γλώσσας αναδεικνύει αυτή τη σταθερότητα των εννοιών, εντός ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου εμπειρικού κόσμου. Η γλώσσα, επομένως, εκφράζει μια καθαρά οντολογική σχέση, εάν βέβαια μία κρίση είναι αληθής. Το φιλοσοφικό πρόβλημα, λοιπόν, στο οποίο πρότεινε λύση ο Πλάτων, είναι ο προσδιορισμός του τρόπου ύπαρξης των *ὄντως ὄντων*, της ουσίας και της σημασίας τους, αλλά και της σχέσης που αυτά έχουν με τα αντικείμενα της εμπειρικής πραγματικότητας.

Συμπερασματικά, αποδεικνύεται ότι, κατά τον Πλάτωνα, «υπάρχει ένα κριτήριο αλήθειας και ψεύδους για τις κρίσεις μας: ενάντια στη σοφιστική αποσύνδεση της γλώσσας από την αλήθεια, επιβεβαιώθηκε και πάλι ότι η γλώσσα εκφράζει, εάν οι κρίσεις της είναι αληθινές, πραγματικές σχέσεις, όπως εκφράζει, αντιθέτως, μη πραγματικές, εάν οι κρίσεις είναι εσφαλμένες»¹³³. Έτσι, ο Αθηναίος φιλόσοφος μετατοπίζει το επίκεντρο της έρευνάς του από τις γλωσσικές μορφές στις πραγματικές σχέσεις ανάμεσα στα ονόματα και τα πράγματα, αποσυνδέοντάς τα τόσο από την υποκειμενική γνώμη όσο και από τη γνώμη των πολλών, η οποία

¹³² Mario Vegetti, Ιστορία της Αρχαίας φιλοσοφίας, Μτφρ. – Επιστ. επιμ: Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος, Αθήνα: Εκδ. Οίκος Π. Τραυλός, 2003 (2000¹), σ. 160.

¹³³ Ο.π., σ. 161.

προκύπτει από τη ρητορική χρήση της γλώσσας. Καταλληλότερος για να εκφέρει κρίσεις είναι αυτός που κατέχει τη γνώση, δηλαδή ο φιλόσοφος.

Όπως είδαμε στο πρώτο Κεφάλαιο αυτής της εργασίας, στον *Κρατύλο* ο Πλάτων ισχυρίζεται ότι το όνομα είναι μίμηση, όπως η ζωγραφική εικόνα¹³⁴, εκφράζοντας, έτσι, την αντίληψη ότι η γλώσσα είναι ουσιαστικά μια εικόνα της πραγματικότητας. Κάτι ανάλογο υποστήριξε, αργότερα, και ο Wittgenstein, όταν, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, έγραφε στο *Tractatus* ότι η πρόταση είναι μια εικόνα, ένα μοντέλο της πραγματικότητας όπως τη φανταζόμαστε. Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται η σύγκριση των δύο αυτών θεωριών για τη γλώσσα ως εικόνα, εστιάζοντας στα δύο αντίστοιχα έργα των φιλοσόφων, καθώς αμφότερα ασχολούνται με τη φύση της γλώσσας.

Από τη μία πλευρά, στον *Κρατύλο* ελέγχεται η ορθότητα των ονομάτων και ερευνάται η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την αληθή γνώση, δηλαδή τη γνώση των πραγμάτων. Με αφορμή την ορθότητα των ονομάτων, ο Πλάτων πραγματεύεται τη λειτουργία της γλώσσας, «καθώς αντιλαμβάνεται τις λέξεις ως ὄργανα ἐπικοινωνίας, πού τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἀναζητήσῃ τὴ γνώσῃ καὶ νὰ φτάσῃ σὲ αὐτήν»¹³⁵. Ο διάλογος στηρίζεται στην οντολογική προϋπόθεση ότι τα πράγματα έχουν τη δική τους ουσία, η οποία είναι εντελώς ανεξάρτητη από εμάς. Από την άλλη, το *Tractatus* πραγματεύεται κυρίως τη φύση της γλώσσας, τη δομή και τη μορφή των προτάσεων, τη λογική σχέση μεταξύ των προτάσεων και του κόσμου, καθώς επίσης τα όρια της σκέψης και της γλώσσας. Ο Wittgenstein βασίζεται σε δύο θεμελιώδεις υποθέσεις, την υπόθεση του συσχετισμού και την υπόθεση της αντικειμενικότητας.¹³⁶ Αναμφίβολα, τα δύο έργα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές, ωστόσο, όπως θα καταστεί εμφανές, οι δύο αυτές θεωρίες για τη γλώσσα ως εικόνα έχουν και αξιοσημείωτες ομοιότητες.

¹³⁴ *Κρατ.* 430 ε: «Ἔστι δέ που καὶ τὸ ὄνομα μίμημα ὥσπερ το ζωγράφημα.

¹³⁵ Γ. Κεντρωτής, «Εισαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 43.

¹³⁶ Βλ. Michael Morris, *Ο Wittgenstein και το Tractatus*, Μτφρ.: Ανδρέας Α. Γεωργαλλίδης, Επιμ. μτφρ.: Αγγέλα Α. Κυριάκου, Αθήνα, Εκδ. Ταμβός, 2019, σ. 137: «Από τη μια, οι γλώσσες εξαρτώνται από τη νοηματοδοτικότητά τους, από τους συσχετισμούς μεταξύ κάποιων γλωσσολογικών στοιχείων και από την άλλη από κάποια επιπλέον γλωσσολογικά στοιχεία. Τα επιπλέον γλωσσολογικά στοιχεία με τα οποία πρέπει να συσχετίζονται τα γλωσσολογικά στοιχεία, έτσι ώστε οι γλώσσες να είναι νοηματοδοτημένες, είναι στοιχεία στον κόσμο (αντικείμενα).

Στα δύο κείμενα των κορυφαίων φιλοσόφων η γλώσσα παρουσιάζεται ως ένα απεικονιστικό μοντέλο. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, γνωστή ως απεικονιστική θεωρία της γλώσσας, οι σκέψεις και οι προτάσεις είναι εικόνες, οι εικόνες αποτελούνται από στοιχεία που τις συνθέτουν, ενώ κάθε στοιχείο αντιπροσωπεύει ένα αντικείμενο. Η αλήθεια συνίσταται στην ορθή σχέση γλώσσας και πραγματικότητας.¹³⁷ Αυτή η σχέση αντιστοιχίας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κόσμου αντικειμένων και ιδιοτήτων που είναι ανεξάρτητα από τις σκέψεις και τη γλώσσα μας. Ως εκ τούτου, η απεικονιστική θεωρία της γλώσσας προϋποθέτει, αφενός μεν την ύπαρξη αντικειμενικής πραγματικότητας η οποία απεικονίζεται και, αφετέρου, την αντιστοιχία μιας απεικονιστικής περιγραφής με την πραγματικότητα, η οποία είναι ουσιαστικά η απεικόνιση της πραγματικότητας. Με άλλα λόγια, η σχέση αυτή, εκτός από γλωσσική, είναι τόσο οντική όσο και γνωσιολογική.

Ο Πλάτων και ο Wittgenstein θεωρούνται συνήθως ως δύο φιλόσοφοι, οι οποίοι έχουν εντελώς διαφορετικές απόψεις όσον αφορά τη γλώσσα και τη γλωσσική ορθότητα¹³⁸, και ακολουθούν διαφορετικές μεθόδους, καθώς προέρχονται από διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις.¹³⁹ Η άποψη αυτή ενισχύεται κυρίως από τον ισχυρισμό του ύστερου Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες* ότι ο Πλάτων αντιπροσώπευε τη δική του πρώιμη φιλοσοφία, την οποία είχε πλέον ο ίδιος απορρίψει. Ωστόσο, οι ομοιότητες ανάμεσα στη σκέψη του Πλάτωνα και στην πρώιμη φιλοσοφία του Wittgenstein είχαν γίνει αντιληπτές, πριν ακόμα το αναγνωρίσει ο ίδιος ο Wittgenstein. Πιο συγκεκριμένα, ο Gilbert Ryle διέκρινε στο *Tractatus* ομοιότητες με τις ιδέες του Πλάτωνα.¹⁴⁰

Η πιο σημαντική αντίληψη, την οποία ο Wittgenstein αποδίδει στον Πλάτωνα και αποκηρύσσει στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, είναι ότι τα ονόματα αντιστοιχούν σε απλά αντικείμενα ή στοιχεία της πραγματικότητας. «Μα τί πράγμα

¹³⁷ Άλλωστε, κεντρική θέση στο *Tractatus*, όπως αναφέρθηκε, έχει η απεικονιστική θεωρία του νοήματος. Ο τρόπος που η οντολογία συνδέεται με τη γλώσσα φαίνεται να παραπέμπει στην πλατωνική θεώρηση της γλώσσας ως *ειδώλων* και στον *Σοφιστή*. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι το κεντρικό πρόβλημα των διαλόγων *Θεαίτητος* και *Σοφιστής* συμπίπτει, κατά κάποιον τρόπο, με τους κυριότερους προβληματισμούς του Wittgenstein κατά το πρώιμο έργο του. Βλ. σχετικά G. E. M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, σ. 13.

¹³⁸ David Pears, *The False Prison*, Vol. 2, Oxford: Oxford University Press, 1988, σ. 206.

¹³⁹ Gordon P. Baker and Peter M. S. Hacker, *An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*, Vol. 1: *Wittgenstein: Understanding and Meaning*, Oxford: Blackwell Publishing, 2009² (1980¹) σ. 271.

¹⁴⁰ Gilbert Ryle, "Plato's Parmenides (II)," *Mind*, 49/191 (1938), 302-325, σ. 325.

εἶναι καὶ αὐτό, τὸ ὄνομα νὰ ὑποσημαίνει στὴν πραγματικότητα τὸ ἀληθινὰ ἀπλό; — Λέει ὁ Σωκράτης (στὸν *Θεαίτητο* τοῦ Πλάτωνα)¹⁴¹: “Ἄν δὲν κάνω λάθος, ἔχω ἀκούσει μερικοὺς νὰ λένε πὼς δὲν ὑπάρχει ὀρισμὸς γιὰ τὰ *πρῶτα στοιχεῖα* — ἄς τὸ πῶ ἔτσι — τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν καὶ ἐμᾶς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα· γιατί καθετὶ πού ὑπάρχει καθαυτὸ κι ἀπὸ μόνο του μπορεῖ νὰ ὑποσημανθεῖ μονάχα μὲ ὄνομα· κάθε ἄλλος προσδιορισμὸς εἶναι ἀδύνατος, οὔτε ὅτι *εἶναι*, οὔτε ὅτι *δὲν εἶναι*..... Ἀλλὰ ὅ,τι ὑπάρχει καθαυτὸ κι ἀπὸ μόνο του πρέπει.... νὰ τὸ ὀνομάσουμε χωρὶς ὅλους τοὺς ἄλλους προσδιορισμούς. Ἀλλὰ ἔτσι, γιὰ κάθε πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε ὅ,τιδήποτε μὲ τὴ μορφή ὀρισμοῦ, γιατί γι’ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα ἡ σκέτη ὀνομασία· ἔχει, τελospάντων, μονάχα τὸ ὄνομά του. Ἀλλὰ ὅπως ἐκεῖνο πού εἶναι συνθεμένο ἀπὸ τὰ πρῶτα αὐτὰ στοιχεῖα εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο μιὰ σύμπλεκτη κατασκευή, ἔτσι καὶ οἱ ὀνομασίες του γίνονται, σ’ αὐτὴ τὴ σύμπλεξη, ἐξηγητικὸς λόγος: γιατί ἡ οὐσία του εἶναι ἡ σύμπλεξη ὀνομάτων”.

Τέτοια πρῶτα στοιχεῖα ἦταν καὶ τὰ ‘individuals’ τοῦ Russell καὶ τὰ δικά μου ‘ἀντικείμενα’. (*Λογ. - Φιλοσ. Πραγμ.*)» (PI 46).

Αὐτά τα ἀπλά ἀντικείμενα ἢ στοιχεῖα δὲν μποροῦν νὰ ἀναλυθοῦν περαιτέρω, ἀλλὰ μποροῦν μόνο νὰ ὀνομαστοῦν. Ἡ κεντρικὴ ιδέα τῆς ἀντίληψης αὐτῆς εἶναι ὅτι κάθε λέξη ἔχει μιὰ σημασία, ἡ ὁποία εἶναι συνταιριασμένη με τὴ λέξη αὐτή. Ἡ σημασία μιᾶς λέξης εἶναι «τὸ ἀντικείμενο γιὰ τὸ ὁποῖο στέκει ἡ λέξη» (PI 1). Επομένως, τὸ νόημα εἶναι συνέπεια τῆς πραγματικότητας. Τα ἀντικείμενα καθορίζουν τὸ νόημα τῶν λόγων μας, ὅπως τα ὀνόματά μας, που ἀναφέρονται σε ἀπλά ἀντικείμενα. Ἡ πραγματικότητα ἐξηγεῖ τὸ νόημα καὶ συνεπὼς τὴν ὀρθότητα τῆς γλώσσας μας. Ὁ Wittgenstein ἀποδίδει αὐτὴ τὴν ἀποψη στὸν Πλάτωνα με βάση τὸ προαναφερθέν χωρίο τοῦ *Θεαίτητου*. Ἐτσι, ἐκκινούμε ἀπὸ τὴν ἀφετηρία ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Wittgenstein ἀναγνωρίζει πὼς στὸ πρῶτο ἐργὸ του φαίνεται νὰ ἔχει ἀνάλογες ἀπόψεις ὅσον ἀφορὰ τὴ γλωσσικὴ ὀρθότητα με ἐκείνες τοῦ Πλάτωνα.

¹⁴¹ Ὁ Wittgenstein παραπέμπει στὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ Preisendanz, ἀπ’ ὅπου μεταφράζει καὶ ὁ Παῦλος Χριστοδουλίδης. Τὸ πρωτότυπο κείμενο εἶναι: «ἐγὼ γὰρ αὖ ἐδόκουν ἀκούειν τινῶν ὅτι τὰ μὲν πρῶτα οἰονπερεῖ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἡμεῖς τε συγκείμεθα καὶ τᾶλλα, λόγον οὐκ ἔχοι. αὐτὸ γὰρ καθ’ αὐτὸ ἕκαστον ὀνομάσαι μόνον εἴη, προσειπεῖν δὲ οὐδὲν ἄλλο δυνατόν, οὔθ’ ὡς ἔστιν, οὔθ’ ὡς οὐκ ἔστιν. [...] δεῖν δὲ [...] ἄνευ τῶν ἄλλων ἀπάντων λέγεσθαι. νῦν δὲ ἀδύνατον εἶναι ὅτιοῦν τῶν πρῶτων ῥηθῆναι λόγῳ· οὐ γὰρ εἶναι αὐτῶ ἄλλ’ ἢ ὀνομάζεσθαι μόνον — ὄνομα γὰρ μόνον ἔχειν — τὰ δὲ ἐκ τούτων ἤδη συγκείμενα, ὥσπερ αὐτὰ πέπλεκται, οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν συμπλεκέντα λόγον γεγονέναι· ὀνομάτων γὰρ συμπλοκὴν εἶναι λόγου οὐσίαν» (*Θεαίτ.* 201 e – 202 b).

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η εκ μέρους του Wittgenstein απόρριψη της πλατωνικής αντίληψης ότι η κατανόηση είναι σημαντική για να δοθούν χαρακτηριστικοί ορισμοί.¹⁴² Ο Πλάτων, σύμφωνα με τον Wittgenstein, πίστευε ότι η κατανόηση μιας λέξης ισοδυναμεί με την ικανότητα να δοθεί ένας ορισμός της λέξης αυτής. Ο Wittgenstein αναφέρει σχετικά με την αναζήτηση ενός ορισμού της γνώσης στο *Θεαίτητο*¹⁴³: «Πᾶρτε [...] τό ἐρώτημα τοῦ Σωκράτη “τί εἶναι γνώση;” [...] Ἡ συζήτηση ἀρχίζει μέ τό μαθητή πού δίνει ἕνα παράδειγμα ἀκριβοῦς ορισμοῦ κι ὕστερα ἀναλογικά μ’ αὐτόν τοῦ ζητεῖται ἕνας ὁρισμός τῆς λέξης “γνώση”. Μέ τόν τρόπο πού τίθεται τό πρόβλημα δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση πώς κάτι δέν πάει καλά μέ τή συνηθισμένη χρήση τῆς λέξης “γνώση”· ἡ ἐντύπωση ὅτι δέν ξέρουμε τί σημαίνει καί ὅτι ἴσως γι’ αὐτό τό λόγο δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά τή χρησιμοποιοῦμε. Ἐμεῖς θ’ ἀπαντούσαμε: “Δέν ὑπάρχει μία ἀκριβῆς χρήση τῆς λέξης ‘γνώση’· ἀλλά μποροῦμε νά ἐπινοήσουμε διάφορες τέτοιες χρήσεις, οἱ ὁποῖες λίγο-πολύ θά συμφωνοῦν μέ τούς τρόπους πού ἡ λέξη χρησιμοποιεῖται στήν πραγματικότητα”»¹⁴⁴ (*Θεαίτ.* 146 d – 147 c).

Ἡ κατανόηση και ἡ χρήση τῆς λέξης γνώση εἶναι γιὰ τόν Wittgenstein ἡ ἔλλειψη ικανότητας νά δοθεῖ μια ικανοποιητική ἀπάντηση στο ἐρώτημα τι εἶναι ἡ γνώση. Δέν χρειάζεται νά ὑπάρχει μια ἀπάντηση στο ἐρώτημα τι εἶναι ἡ γνώση, προκειμένου νά κατανοήσουμε και νά χρησιμοποιήσουμε τή λέξη. Ὁ Βιεννέζος φιλόσοφος πιστεύει ὅτι οἱ γενικοί ὅροι, ὅπως ἡ γνώση και ἡ ομορφιά, δέν ἀναφέρονται σε μια ἰδιαίτερη οὐσία τῶν πραγμάτων, ἀλλά ἐφαρμόζονται σε πολλὰ πράγματα λόγω τῶν «οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων» (*PI* 67). Ὁ Wittgenstein, συνεπώς, θεωρεῖ ὅτι οὔτε χρειαζόμαστε ἕναν ορισμό συγκεκριμένων ἐννοιῶν, ἀλλά οὔτε θά μπορούσαμε νά τόν βρούμε, ἀκόμα και ἀν τόν εἶχαμε ἀνάγκη. Δέν ὑπάρχουν ἀπόλυτοι ορισμοί τῶν ἐννοιῶν, ἀλλά ἀκόμα και ἀν υπήρχαν, θά μπορούσαμε και χωρίς αὐτούς.

¹⁴² Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τὸ ζήτημα αὐτό, βλ. G. P. Baker and P. M. S. Hacker, *An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*, Vol. 4: *Wittgenstein: Mind and Will*, Oxford: Blackwell Publishers, 1996, σ. 478.

¹⁴³ Στον *Θεαίτητο*, ὁ Πλάτων ἀσχολεῖται με τὴ φύση τῆς γνώσης· ἐξετάζονται οἱ ορισμοί γιὰ τὴ γνώση, καθὼς και ἄλλα σημαντικὰ γνωσιοθεωρητικὰ ζητήματα, ὅπως αὐτὸ τῆς ψευδοῦς πεποιθήσεως.

¹⁴⁴ L. Wittgenstein, *Τὸ μπλέ καὶ τὸ καφέ βιβλίο: Προεισαγωγικὲς Μελέτες γιὰ τίς «Φιλοσοφικὲς Ἑρευνες»*, σ. 56.

Ο Wittgenstein, λοιπόν, αποκηρύσσει την πρώιμη φιλοσοφία του, αυτή που έχει χαρακτηριστεί ως «σωκρατική» ή «πλατωνική» του φάση. Αυτή η αποκήρυξη συνιστά ταυτόχρονα και απόρριψη του *Κρατύλου* του Πλάτωνα. Στον συγκεκριμένο διάλογο του Πλάτωνα υπάρχει μόνο μία αναφορά του Wittgenstein, στο *Big Typescript*: «Σωκράτη μου, μεταξύ τοῦ νὰ δηλώνουμε ὅ, τι δηλώνουμε μὲ τὸ ὁμοίωμά του καὶ τοῦ νὰ δηλώνουμε μ' ὅ,τι μᾶς τύχει, υπάρχει χαώδης διαφορά» (*Κρατ.* 434 a).

Σύμφωνα με τον Wittgenstein, αυτό το χωρίο δείχνει μία τάση να αντιμετωπίζονται οι λέξεις σαν να αντιπροσωπεύουν πράγματα όμοιά τους.¹⁴⁵ Η άποψη αυτή αποδίδεται στον Πλάτωνα από τον ύστερο Wittgenstein, ο οποίος δεν συμφωνεί με αυτήν. Έτσι, μερικοί ερευνητές θεωρούν ότι το περιεχόμενο του *Κρατύλου* έρχεται σε αντίθεση με τη φιλοσοφία του Wittgenstein¹⁴⁶. Το ίδιο, όμως, όπως προαναφέρθηκε, συμβαίνει και ανάμεσα στην πρώιμη και την ύστερη φάση της φιλοσοφίας του Βιεννέζου φιλοσόφου. Ωστόσο, ο Wittgenstein απέρριπτε κατηγορηματικά ότι παρείχε μια θεωρία της γλώσσας¹⁴⁷. Άλλωστε, όπως είχε ήδη υπογραμμίσει στο *Tractatus*, οι προτάσεις οι οποίες εισηγείται δεν ορίζονται ως προτασιακός φιλοσοφικός λόγος, αφού στόχος του δεν ήταν η ανάπτυξη μιας επιστημονικής θεωρίας για τη γλώσσα και την πραγματικότητα (*TLP* 6.54).

Η απορριπτική αναφορά του στον *Κρατύλο* ενδέχεται να εκφράζει τη γενικότερη τάση του ύστερου Wittgenstein να είναι επικριτικός απέναντι στους διαλόγους του Πλάτωνα. «Όταν κανείς διαβάσει τους σωκρατικούς διαλόγους έχει την αίσθηση: Τι τρομακτική σπατάλη χρόνου! Προς τι όλ' αυτά τα επιχειρήματα που τίποτε δεν αποδεικνύουν και τίποτε δεν ξεκαθαρίζουν;»¹⁴⁸ Έτσι, διαπιστώνουμε ότι ο ύστερος Wittgenstein δεν αντιλαμβανόταν καμία φιλοσοφική συγγένεια με

¹⁴⁵ Ludwig Wittgenstein, *The Big Typescript: TS 213*, ed. and trans. by C. Grant Luckhardt and Maximilian A. E. Aue, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, σ. 35.

¹⁴⁶ J. N. Findlay, *Plato: The Written and Unwritten Doctrines*, σ. 218.

¹⁴⁷ *Φιλοσοφικὲς Ἑρευνες* 109: «Ἦταν σωστὸ πὼς οἱ παρατηρήσεις μας δὲνμποροῦσαν νὰ εἶναι ἐπιστημονικὲς παρατηρήσεις [...] Καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκθέσουμε κανενὸς εἶδους θεωρία. Στὶς παρατηρήσεις μας, τίποτε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ὑποθετικό. Ὅλες οἱ ἐξηγήσεις πρέπει νὰ παραμεριστοῦν, καὶ στὴ θέση τους νὰ μπεῖ μονάχα ἡ περιγραφή. Καὶ αὐτὴ ἡ περιγραφή δέχεται τὸ φῶς της, δηλαδή τὸν σκοπὸ της, ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Αὐτὰ φυσικά, δὲν εἶναι ἐμπειρικὰ προβλήματα· ἀλλὰ λύνονται ὅταν ρίξουμε μιὰ ματιά στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ ἡ γλῶσσα μας, καί, αὐτὸ, ἔτσι πὺν νὰ τὸν ἀναγνωρίζουμε : ἐνάντια στὴν παρόρμηση νὰ τὸν παρανοοῦμε [...] Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἓνας ἀγῶνας ἐνάντια στὴ γοητεία πὺν ἀσκεῖ τὸ γλωσσικὸ μέσο πάνω στὴ νόησή μας».

¹⁴⁸ L. Wittgenstein, *Πολιτισμὸς καὶ ἀξίες*, σ. 34.

τον Πλάτωνα. Το ίδιο ισχύει και για τις απόψεις του Αθηναίου φιλοσόφου για τη γλωσσική ορθότητα που εκφράζονται στον *Κρατύλο*, απόψεις οι οποίες αναφέρονται από τον Βιεννέζο φιλόσοφο απορριπτικά. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι ενώ πρόκειται για δύο αποκλίνουσες απόψεις, ωστόσο, η διαφωνία αυτή του ύστερου Wittgenstein με τον Πλάτωνα σχετικά με τη γλώσσα και τη γλωσσική ορθότητα, δείχνει ότι ο τελευταίος εξέφραζε απόψεις σύμφωνες με την πρώιμη φιλοσοφία του πρώτου.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο Πλάτων επηρέασε την πρώιμη σκέψη του Wittgenstein. Αντίθετα, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι την εποχή που γράφτηκε το *Tractatus* ο Wittgenstein είχε μελετήσει τον *Κράτυλο* του Πλάτωνα. Όλα δείχνουν, όπως προαναφέρθηκε, ότι ο Wittgenstein συνέλαβε την ιδέα για την απεικονιστική θεωρία όταν διάβασε μια εφημερίδα σχετικά με μια δίκη για ένα τροχαίο δυστύχημα και την αναπαράστασή του. Εξάλλου, ο συγγραφέας του *Tractatus* δεν φιλοδοξεί να πρωτοτυπήσει, ενώ ταυτόχρονα εκφράζει την αδιαφορία του για το ζήτημα των πηγών.¹⁴⁹

Άλλωστε, ο Wittgenstein θεωρούσε τη σχέση του με τον Πλάτωνα ως σχέση διαφοράς. Ο Πλάτων, όπως προαναφέρθηκε, συνδέθηκε, από τον ίδιο τον Wittgenstein, με την πρώιμη φιλοσοφία του, την οποία αργότερα απέρριψε. Όσον αφορά τη γλωσσική ορθότητα, ο Πλάτων θεωρήθηκε από τον Wittgenstein ως εκφραστής της ιδέας ότι οι λέξεις σχετίζονται με τον κόσμο και από εκεί αποκτούν νόημα. Ένα όνομα συνδέεται με ένα απλό αντικείμενο στην πραγματικότητα και αυτό είναι το νόημα του ονόματος και, επομένως, και ο λόγος για την ορθότητά του.

Τόσο στον *Κρατύλο* όσο και στο *Tractatus* η γλώσσα παρουσιάζεται ως ένα φαινόμενο σύνθετο. Ο Πλάτων ισχυρίζεται ότι τα ονόματα καθορίζονται με ορθότητα από τον ειδικό, ο οποίος είναι ο νομοθέτης-όνοματουργός. «Εάν, πάλι, υπάρξει νομοθέτης που δεν αποδώσει... που δεν περάσει τὸ ὄνομα στὶς ἴδιες

¹⁴⁹ *TLP*, σ. 43: «Δέν θέλω νά κρίνω κατά πόσο οἱ προσπάθειές μου συνταυτίζονται μέ τίς προσπάθειες ἄλλων φιλοσόφων. Καί μάλιστα αὐτό πού ἔχω γράψει ἐδῶ δέν ἔχει, στίς λεπτομέρειές του, ἀπαίτηση νά προσφέρει τίποτα νέο· γιά τοῦτο καί δέν ἀναφέρω πηγές, ἐπειδή μοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν αὐτό πού ἔχω σκεφτεῖ τό ἔχει κιόλας σκεφτεῖ πρὶν ἀπό μένα κάποιος ἄλλος».

συλλαβές, ή πράξη του δεν πρέπει να μάς παραξενεύει και ἄς μὴ μάς κάνει ν' αμφιβάλουμε γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἄποψής μας» (*Κρατ.* 389 e). Ομοίως, ο Wittgenstein γράφει στο *Tractatus*: «Ἡ γλῶσσα μεταμφιέζει τὴ σκέψη. Καί μάλιστα ἔτσι ὥστε ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ ντυσίματος νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ συμπεράνουμε τὴ μορφή τῆς ντυμένης σκέψης, γιατί ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ ντυσίματος εἶναι φτιαγμένη γιὰ ἐντελῶς ἄλλους σκοποὺς ἀπὸ τὸ νὰ ἀφήνει νὰ διακρίνεται ἡ μορφή τοῦ σώματος» (*TLP* 4.002). Επομένως, και στις δύο περιπτώσεις εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀποκαλύψουμε πῶς ἡ γλωσσικὴ ἐκφραση ἀπεικονίζει τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀπάντηση τῶν δύο φιλοσόφων εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ ἴδια. Τα πρῶτα ὀνόματα στὸν *Κρατύλο* και οἱ προτάσεις με νόημα στὸ *Tractatus* εἶναι στὴν οὐσία μιὰ εἰκόνα τῆς πραγματικότητας.¹⁵⁰

Για τὸ ζήτημα τῆς ἀναγκαιότητας ἢ τῆς φυσικῆς ὀρθότητας τῆς γλώσσας, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Πλάτων και ὁ Wittgenstein ἔχουν παρόμοιες ἀπόψεις. Ὅπως ἔγραψε ὁ Πλάτων, αὐτὸ που ἀποκαλούμε τώρα στρογγυλὸ μπορεῖ κάποτε νὰ το ἀποκαλούσαμε ευθύ και ἀντιστρόφως.¹⁵¹ Τίποτα στὴ φύση ἢ στὸν κόσμος δὲν καθορίζει τὴ χρῆση μιᾶς συγκεκριμένης λέξης. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἐξηγεῖ τὴ σημασία που δίνει ὁ Πλάτων στὴ γνώση στὸ τέλος τοῦ *Κρατύλου* και τὴν ἐπιδίωξη του, μέσω τῆς κριτικῆς του στὴν ἐτυμολογικὴ προσέγγιση, νὰ δείξει πῶς τὰ ὀνόματα δὲν μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν πηγὴ τῆς γνώσης, ἀφοῦ συνδέονται με τὰ αἰσθητὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα βρίσκονται σὲ συνεχὴ ροή και, ὡς ἐκ τούτου, μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν διεφθαρμένα. Οἱ λέξεις δὲν εἶναι ἡ γέφυρα γιὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὴ γνώση τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων.

Σχετικὰ με τὴ μορφή γλωσσικῆς ὀρθότητας σὲ σχέση με τὸν κόσμος, οἱ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα και τοῦ Wittgenstein φαίνεται ὅτι παρουσιάζουν ἀξιοσημεῖωτες ὁμοιότητες. Ὁ Πλάτων στὸν *Κρατύλο* ἀπορρίπτει τόσο μιὰ φυσιοκρατικὴ θεώρηση γιὰ τὴ γλωσσικὴ ὀρθότητα ὅσο και τὴ δυνατότητα ἀπόκτησης γνώσης μέσω τῆς γλώσσας. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἀπαραίτητη οὔτε ἀπὸ τὴ φύση οὔτε ἀπὸ τὸν κόσμος, οὔτε εἶναι ἡ πηγὴ τῆς γνώσης αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Παρόμοια εἶναι και ἡ ἄποψη τοῦ Wittgenstein γιὰ τὴ σχέση λεχθέντος και ἀρρήτου.

¹⁵⁰ Shlomy Muallem, "Language as Picture in Plato's *Cratylus* and Wittgenstein's *Tractatus*", *Topicos*, 33 (2007), 9-35, σ. 12.

¹⁵¹ Πβ. *Ἐπιστ.* Ζ' 343 b: *κωλύειν δ' οὐδὲν τὰ νῦν στρογγύλα καλούμενα εὐθέα κεκλῆσθαι τὰ τε εὐθέα δὴ στρογγύλα, καὶ οὐδὲν ἥττον βεβαίως ἔξειν τοῖς μεταθεμένοις καὶ ἐναντίως καλοῦσιν.*

Υπάρχει, όμως, μία ουσιαστική διαφορά, καθώς ο Wittgenstein ασχολείται λιγότερο με την επιστημολογία από ό,τι ο Πλάτων. Ένα κεντρικό ερώτημα στον *Κρατύλο* είναι αν η γνώση μπορεί ν' αποκτηθεί από τα ονόματα κι έτσι ο Πλάτων μετατοπίζεται από το αρχικό θέμα της γλώσσας, που αφορά την ορθότητα των *ονομάτων*, προς την επιστημολογία, τη γνώση των πραγμάτων. Από την άλλη πλευρά, ο Wittgenstein απορρίπτει και αυτός την υπόθεση ότι οι λέξεις είναι ορθές από τη φύση τους, δηλαδή ότι είναι αναγκαίες σε σχέση με τον κόσμο, αλλά δεν το κάνει με επιστημολογικούς σκοπούς. Η απόρριψη της φυσικής ορθότητας δεν συνδέεται με μια θεωρία της γνώσης για την πραγματικότητα, όπως στον Πλάτωνα.

Η απάντηση του Πλάτωνα στο ερώτημα εάν τα ονόματα συνιστούν την ορθή έκφραση της πραγματικότητας, είναι αρνητική. Ο Wittgenstein, στο ύστερο έργο του, ισχυρίζεται ότι «όδηγοῦμε τὶς λέξεις πίσω, ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ στὴν καθημερινή τους χρήση» (PI 116), γιατί, σε αντίθεση με τον Πλάτωνα, δεν εξυπηρετεί μεταφυσικούς ή επιστημολογικούς στόχους. Απεναντίας, η χρήση του μεταφυσικού λόγου δεν εξυπηρετεί την ανάγκη του όντος για την κατανόηση συλλήβδην της πραγματικότητας.

Όσον αφορά τη φύση της γλώσσας, ο Πλάτων συνδυάζει μία απεικονιστική θεωρία με μία εργαλειακή θεωρία. Η γλώσσα, δηλαδή, είναι ένα όργανο το οποίο δίνει μία εικόνα της πραγματικότητας. Η αντίληψη αυτή προβάλλεται και στους διαλόγους *Θεαίτητος* και *Σοφιστής*, στους οποίους μάλιστα και η νοητική λειτουργία έχει δομή παρόμοια με τη γλώσσα.¹⁵² Η γλώσσα, η πραγματικότητα και οι εικόνες παρουσιάζουν μια γενική δομή στοιχείων και μορφής. Όπως τα ονόματα σχηματίζονται από θεμελιώδη στοιχεία, δηλαδή γράμματα και συλλαβές, συνδυασμένα σε μια καθορισμένη μορφή, έτσι και τα πράγματα, στα οποία αντιστοιχούν τα ονόματα, αποτελούνται από τον συνδυασμό βασικών στοιχείων.¹⁵³

Ομοίως, ο Wittgenstein συνδυάζει την πραγματικότητα, τη γλώσσα και τις εικόνες σε μια παρόμοια δομή στοιχείων και μορφής. Τα γεγονότα, όπως προαναφέρθηκε, δείχνουν την ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων, ενώ οι

¹⁵² Esa Itkonen, *Universal Theory of Linguistics: India, China, Arabia, Europe*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, σ. 172.

¹⁵³ Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει, όπως προαναφέρθηκε, σε μία ζωγραφική εικόνα, όπου ο συνδυασμός των χρωμάτων και η μορφή του απεικονιζόμενου συνθέτουν την εικόνα του. Κατά τον ίδιο τρόπο, με τη χρήση των ονομάτων «κατορθώνουμε τὸν λόγο» (*Κρατ.* 424 d – 425 a).

καταστάσεις πραγμάτων είναι μια σύνθεση απλών, δηλαδή μη σύνθετων αντικειμένων (πραγμάτων). Η πρόταση δεν είναι συνονθύλευμα από λέξεις, αλλά διαρθρωμένη και αποτελείται από απλά σημεία, δηλαδή τα ονόματα, τα οποία βρίσκονται σε καθορισμένη σχέση μεταξύ τους. Κατά τον ίδιο τρόπο, τα στοιχεία της εικόνας υποκαθιστούν τα αντικείμενα και η εικόνα συνίσταται στο συσχετισμό των στοιχείων της με έναν ορισμένο τρόπο. Φαίνεται, λοιπόν, ότι και ο Πλάτων και ο Wittgenstein αντιλαμβάνονται τη γλώσσα, την πραγματικότητα και τις εικόνες ως μία σύνθεση απλών, θεμελιωδών στοιχείων σε καθορισμένη σχέση μεταξύ τους.

Συγκρίνοντας τη θεωρία του Πλάτωνα για την ορθότητα των ονομάτων στον *Κρατύλο* με την απεικονιστική θεωρία της πρότασης στο *Tractatus* του Wittgenstein, βλέπουμε πως υπάρχει μια σύγκλιση στις απόψεις των δύο φιλοσόφων για το ζήτημα αυτό. Ο Πλάτων υποστηρίζει ότι το *ὄνομα* είναι μίμηση ενώ ο Wittgenstein ότι η πρόταση είναι μια εικόνα της πραγματικότητας.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, τα ονόματα δεν είναι απλώς «μίμηση τῆς φωνῆς ἢ τοῦ ἤχου ἢ τοῦ χρώματος τοῦ πράγματος, ἀλλὰ μίμηση τῆς οὐσίας τοῦ πράγματος πού ἐκτελεῖται μὲ γράμματα καὶ συλλαβές»¹⁵⁴ (*Κρατ.* 423 e). Ἐτσι, στον *Κρατύλο* διατυπώνεται μία ολοκληρωμένη θεωρία ότι τα ονόματα ουσιαστικά είναι *μιμήματα*, αποκτούν νόημα με τη διαπίστωση της δύναμης των συλλαβών, και ότι αυτό που καθιστά ένα ὄνομα ορθό είναι η ομοιότητα.¹⁵⁵ Ἐτσι, η ορθότητα κάθε ονόματος συνίσταται στο να εκφράζει τη φύση κάθε ὄντος.¹⁵⁶ Ο ὅρος *μίμησις* σημαίνει ότι «τὸ ὄνομα, πού ἐπιλέγεται γιὰ τὸ κάθε πράγμα χωριστά, εἶναι ὅ,τι καὶ ἡ ζωγραφικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ πράγμα πού ἀναπαριστά: τὸ ὄνομα ἀποτελεῖ ἀπομίμηση τοῦ πράγματος»¹⁵⁷.

Ενώ ο Πλάτων κάνει λόγο γενικά για μια μιμητική σχέση, ο Wittgenstein, από την πλευρά του, περιγράφει μία συγκεκριμένη ισομορφική σχέση. Ισχυρίζεται ότι «ένα ὄνομα παίρνει τή θέση ενός πράγματος, ἓνα ἄλλο τή θέση ενός ἄλλου πράγματος, καί μεταξύ τους εἶναι συνδεδεμένα, καί μέ αὐτόν τόν τρόπο τό σύνολο

¹⁵⁴ Γ. Κεντρωτής, «Εισαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 34.

¹⁵⁵ Rachel Barney, *Names and Nature in Plato's Cratylus*, New York & London, Routledge, 2001, σ. 87.

¹⁵⁶ Η ορθότητα των πρώτων ονομάτων ἐγκτεται στην αντιστοιχία των στοιχείων του ονόματος με τα στοιχεία του πράγματος. Η αντιστοιχία αυτή μπορεί να είναι απλή, δηλαδή ένα στοιχείο να αναφέρεται σε ένα πράγμα, ή σύνθετη, τουτέστιν ένας συνδυασμός στοιχείων να εφαρμόζεται σε ένα πράγμα.

¹⁵⁷ Γ. Κεντρωτής, «Εισαγωγή», στο: Πλάτων, *Κρατύλος*, σ. 36.

παρουσιάζει — σά μιά ζωντανή εικόνα — τήν κατάσταση τῶν πραγμάτων» (TLP 4.0311). Αυτή η ισομορφική σχέση ανάμεσα στην πρόταση και την κατάσταση των πραγμάτων προϋποθέτει μια λογική (μαθηματική) αντιστοιχία, δηλαδή μια κοινή λογική μορφή. Ωστόσο, Πλάτων και Wittgensten θεωρούν ότι η γλώσσα πρέπει να αντιστοιχεί στην πραγματικότητα.

Όσον αφορά την *ὀρθότητα* των *πρώτων ὀνομάτων* στον Κρατύλο, ο Πλάτων γράφει ότι «τὸ “ὄνομα” ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ μιὰν ὁλόκληρη πρόταση ποὺ μᾶς λέει ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι τὸ ὄν ποὺ τὸ ζητοῦμε» (Κρατ. 421 a-b), αναφέρεται δηλαδή στα ονόματα ως συμπιεσμένες μορφές προτάσεων. Στον ισχυρισμό του Κρατύλου ότι όλα τα ονόματα είναι σωστά και ότι το να μιλά κάποιος ψευδώς δεν είναι τίποτα περισσότερο από το να κάνει φασαρία μάταια, ο Πλάτων αντιτείνει το ενδεχόμενο εσφαλμένης ονομασίας, αφού οι άνθρωποι συχνά εκφράζονται ψευδώς. Η ορθή απόδοση των ονομάτων είναι και αληθής, ενώ η λανθασμένη ψευδής, κατά τον ίδιο τρόπο που είναι δυνατή η ορθή ή εσφαλμένη αντιστοίχιση μιας ζωγραφικής εικόνας.

Συναφώς, κατά τον Wittgenstein, μία πρόταση είναι δυνατό να είναι αληθής ή ψευδής μόνο με το να είναι εικόνα της πραγματικότητας, ωστόσο αυτό δεν μπορούμε να το γνωρίσουμε μόνο από την ίδια την εικόνα, γιατί δεν υπάρχει *a priori* αληθής εικόνα, άρα ούτε *a priori* αληθής πρόταση. Όπως η εικόνα παριστάνει μια δυνατή κατάσταση στο λογικό χώρο, έτσι και η πρόταση είναι η περιγραφή μιας κατάστασης πραγμάτων.¹⁵⁸ Η κατανόηση μιας πρότασης σημαίνει πως γνωρίζουμε τι συμβαίνει όταν η πρόταση είναι αληθής, ωστόσο συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε και από μια ψευδή πρόταση, εφόσον μπορούμε να την καταλάβουμε και χωρίς να ξέρουμε αν είναι αληθής. Αληθής πρόταση είναι αυτή που αντιπροσωπεύει ένα θετικό γεγονός, δηλαδή την ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων, ενώ ψευδής πρόταση εκείνη που παριστάνει ένα αρνητικό γεγονός, δηλαδή τη μη ύπαρξη καταστάσεων πραγμάτων.¹⁵⁹ Συμπερασματικά, τόσο ο Πλάτων όσο και ο Wittgenstein αποδέχονται τη δυνατότητα ψευδούς έκφρασης, ο μὲν Πλάτων

¹⁵⁸ Hans Johann Glock, “Truth in the Tractatus”, *Synthese*, 148/2 (2006), 345-368, σ. 347.

¹⁵⁹ Fred Wilson, *Acquaintance, Ontology, and Knowledge: Collected Essays in Ontology*, Frankfurt: Ontos Verlag, 2007, σ. 402.

κάνοντας λόγο για δυνατότητα απόδοσης ενός ψευδούς ονόματος, ο δε Wittgenstein επισημαίνοντας ότι κάθε πρόταση είναι ουσιαστικά αληθής ή ψευδής.

Η πιθανότητα ψευδούς έκφρασης, από την πλευρά της, καθιστά απαραίτητη κάποια μέθοδο επαλήθευσης. Ο Πλάτων τονίζει την αναγκαιότητα μιας τέτοιας επαλήθευσης, υποστηρίζοντας ότι η δουλειά του νομοθέτη-όνοματοποιού, που είναι να φτιάχνει ονόματα, πρέπει να γίνεται «μὲ τὴν ἐπιστάσια τοῦ διαλεκτικοῦ ἀνδρός»,¹⁶⁰ ο οποίος είναι ο κατάλληλος να επιβλέπει το έργο του νομοθέτη. Για να επαληθεύσουμε αν τα ονόματα είναι καλά βαλμένα, δηλαδή αν έχουν δοθεί σύμφωνα με τη φύση τους, είναι αναγκαία η αναλυτική εξέταση της αντιστοιχίας των στοιχείων των ονομάτων με τα στοιχεία του αντικειμένου. Σε αντίθετη περίπτωση, οποιοσδήποτε άλλος τρόπος συνδυασμού θα ήταν ελαττωματικός και στερημένος μεθόδου. Ο Πλάτων αναδεικνύει αυτή τη μέθοδο, χρησιμοποιώντας την προαναφερθείσα αναλογία της ζωγραφικής τέχνης. Μπορεί κάποιος να πλησιάσει έναν άνδρα και να του πει «αὐτὸ ποῦ σοῦ δείχνω τώρα εἶναι τὸ γράμμα σου, θέλω νὰ πῶ ἢ εἰκόνα σου» ενώ ταυτόχρονα να του δείξει στην τύχη είτε τη δική του εικόνα είτε την εικόνα μιας γυναίκας» (*Κρατ.* 430 e). Κατά τον ίδιο τρόπο, συνεχίζει ο Πλάτων, μπορεί κανείς να τον ξαναπλησιάσει και να του πει «αὐτὸ ποῦ σοῦ λέω τώρα εἶναι τ' ὄνομα σου» (*Κρατ.* 431 a). Έτσι, ενώ ο Αθηναίος φιλόσοφος πραγματεύεται την επαλήθευση των πρώτων ονομάτων, στην ουσία προχωρά στη σύγκριση του ονόματος με την πραγματικότητα.¹⁶¹

Για τη μέθοδο της επαλήθευσης, σύμφωνα με το *Tractatus*, η αλήθεια ή το ψεύδος μίας εικόνας έγκειται στη συμφωνία ή στη μη συμφωνία του νοήματός της με την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, η εικόνα, όταν συμφωνεί με την πραγματικότητα είναι σωστή και αληθής, ενώ όταν δεν συμφωνεί με την πραγματικότητα δεν είναι σωστή, αλλά ψευδής. Κατ' αναλογία η αλήθεια ή το ψεύδος μίας πρότασης μπορεί να προσδιοριστεί με τρόπο αδιαμφισβήτητο μόνο σε σύγκριση με την πραγματικότητα. Μία ψευδής πρόταση δεν απεικονίζει ένα πραγματικό γεγονός ή την ύπαρξη μίας κατάστασης πραγμάτων, αλλά μόνο μία πιθανή κατάσταση πραγμάτων. Εφόσον η κατάσταση πραγμάτων είναι μία σύνδεση

¹⁶⁰ Η διαλεκτική, όπως αναφέρθηκε, αποτελεί κατά τον Πλάτωνα την κορωνίδα των επιστημών, καθώς είναι η ύψιστη επιστημονική μέθοδος ζήτησης.

¹⁶¹ S. Mualem, "Language as Picture in Plato's *Cratylus* and Wittgenstein's *Tractatus*", σ. 32.

αντικειμένων (πραγμάτων), μία ψευδής πρόταση αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο συνδυασμό αντικειμένων, ο οποίος, ωστόσο, δεν υφίσταται.¹⁶² Η σύγκριση μιας πρότασης με την πραγματικότητα μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της ανάλυσης των προτάσεων, η οποία πρέπει να μας οδηγήσει σε στοιχειώδεις προτάσεις, αποτελούμενες από ονόματα συνδεδεμένα άμεσα και μέσω της εξέτασης των στοιχειωδών προτάσεων, με τη χρήση σχημάτων δυνατότητας αλήθειας. Καθίσταται εμφανές ότι τόσο ο Πλάτων όσο και ο Wittgenstein θεωρούν αναγκαία μία αναλυτική μέθοδο επαλήθευσης που να ελέγχει την αντιστοιχία των στοιχείων της γλώσσας με τα στοιχεία της πραγματικότητας.

Καταλήγοντας, διαπιστώνεται ότι και για τους δύο κορυφαίους φιλοσόφους, στις προτάσεις που έχουν νόημα, το όνομα πρέπει να διατηρεί αμετάβλητη τη σημασία του και να βασίζεται σε κάτι σταθερό, στην ουσιαστική σημασία του. Είναι απαραίτητο, δηλαδή, το όνομα να αναφέρεται σε ένα μη γλωσσικό, οντολογικά αυτόνομο αντικείμενο, εκφράζοντας αυτή τη σταθερή και αμετάβλητη σημασία. Ο Πλάτων έλυσε αυτό το πρόβλημα διατυπώνοντας τη θεωρία των Ιδεών. Αντιθέτως, ο Wittgenstein δεν ενδιαφέρθηκε να διαμορφώσει ανάλογη θεωρία. Αυτό υποδηλώνει ότι ο Βιεννέζος φιλόσοφος δεν ενδιαφερόταν για τις προϋπάρχουσες φιλοσοφικές διαμάχες ούτε για τα επιχειρήματα της κάθε άποψης. Αυτό που προσπάθησε ήταν να εντοπίσει τα σημεία στα οποία συγκλίνουν τα αντιτιθέμενα μέρη, με σκοπό να τα θέσει υπό αμφισβήτηση. Ο Wittgenstein αμφισβήτησε ότι η φιλοσοφία είναι ένας επιστημονικός κλάδος που έχει ως έργο την έρευνα της γνώσης, τη σύνθεση θεωριών και τη συμβολή στην πρόοδο μέσω της συσσώρευσης γνώσεων και της συγκρότησης σταθερών και επιβεβαιωμένων θεωριών, και πίστευε ότι «η επί δύομισι χιλιετίες προσπάθεια κατάληξης σε έναν αποδεκτό νομοκανόνα φιλοσοφικής γνώσης δεν έχει φέρει αποτελέσματα»¹⁶³.

Εξάλλου, θεωρούσε πως όποιος λέει κάτι μεταφυσικό αφήνει ορισμένα σημεία στις προτάσεις του χωρίς να τους προσδώσει μια σημασία. Για τον

¹⁶² Paul Livingston, "Naturalism, Conventionalism and Forms of Life: Wittgenstein and the 'Cratylus'", *Nordic Wittgenstein Review*, 4/2 (2015), 7-38, σ. 21.

¹⁶³ «Είναι πολλοί αυτοί που ισχυρίζονται ότι η φιλοσοφία δεν έχει κάνει καμία πρόοδο και ότι τα φιλοσοφικά προβλήματα που απασχολούσαν τους αρχαίους Έλληνες εξακολουθούν να αποτελούν την κύρια φιλοσοφική μας έγνοια. Ο λόγος είναι ότι η γλώσσα έχει παραμείνει ίδια και συνεπώς μας εισάγει πάντα στις ίδιες ερωτήσεις.» (*The Big Typescript*, 414). Βλ. σχετικά Peter M. S. Hacker, *Βίτγκενστάιν. Για την ανθρώπινη φύση*, Μτφρ.: Αφροδίτη Κοσμά, Αθήνα: Εκδ. Ενάλιος, 2002, σσ. 11-12.

συγγραφέα του *Tractatus*, η σωστή φιλοσοφική μέθοδος στην πραγματικότητα θα ήταν ο περιορισμός σε κάτι που μπορεί να ειπωθεί, δηλαδή προτάσεις των φυσικών επιστημών. Κάτι που, όπως ο ίδιος ομολογεί, δεν έχει να κάνει τίποτα με τη φιλοσοφία.¹⁶⁴ Ο Βιεννέζος φιλόσοφος κλείνει τη συγγραφή του *Tractatus* με την περίφημη πρόταση ότι «για όσα δεν μπορεί να μιλάει κανείς, για αυτά πρέπει να σιωπάει» (*TLP* 7).

Ο Wittgenstein αντιλαμβανόταν τις προτάσεις του απλώς ως διευκρινίσεις στερούμενες νοήματος και εκφράζει την επιθυμία όποιος τις καταλάβει να προχωρήσει πέρα από αυτές, χρησιμοποιώντας τις σαν μια ανεμόσκαλα, την οποία θα πετάξει μακριά, αφού πρώτα ανέβει με αυτή. Μόνο με τον τρόπο αυτό θα μπορέσει να δει σωστά τον κόσμο.

¹⁶⁴ Οι καταληκτικές προτάσεις του *Tractatus* προκαλεί δυσφορία στους μελετητές του Wittgenstein και έχει προκαλέσει διαμάχες για τον τρόπο ερμηνείας του. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που έχουν διαμορφωθεί δύο αντιτιθέμενες προσεγγίσεις στην ανάγνωση της φιλοσοφίας του Wittgenstein, η παραδοσιακή (ή ορθόδοξη) και η νέα (ή τολμηρή) ερμηνεία. Η παρουσίαση των χαρακτηριστικών αυτών των προσεγγίσεων θα υπερέβαινε το πλαίσιο της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Για μία εμβριθή κριτική αποτίμησή τους, αλλά και για μία εναλλακτική ερμηνεία, βλ. Μιλτιάδης Ν. Θεοδοσίου, *Η φιλοσοφία του Wittgenstein: Η στροφή στην ερμηνεία της και η αποτίμησή της*, Πρόλ. & Επιμ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Εκδ. Ευρασία, 2007.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Πλάτων και ο Wittgenstein αντιμετωπίζονται ως δύο φιλόσοφοι, οι οποίοι προέρχονται από διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις και ακολουθούν εντελώς διαφορετικές μεθόδους. Οι διαφορές αυτές, αντικατοπτρίζονται, μεταξύ άλλων, στις αντιλήψεις τους για το θέμα της γλώσσας και της γλωσσικής ορθότητας. Στον πλατωνικό *Κρατύλο* αντιμετωπίζεται, για πρώτη φορά στην ιστορία της δυτικής σκέψης, φιλοσοφικά η προβληματική της γλώσσας, ενώ με το *Tractatus*, έργο που συγκεφαλαιώνει τις θέσεις της πρώιμης φιλοσοφικής περιόδου του Wittgenstein, πραγματοποιείται μία γλωσσική στροφή στη φιλοσοφική έρευνα.

Στον *Κρατύλο* εξετάζονται η ορθότητα των ονομάτων, η γλώσσα και η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την αληθινή γνώση. Παρουσιάζονται κριτικά δύο απόψεις, η μία για τη φυσική και η άλλη για τη συμβατική *ορθότητα τῶν ὀνομάτων*. Η συμβασιοκρατική αντίληψη πρεσβεύει ότι η γλώσσα είναι αυθαίρετη και ότι τα ονόματα τα καθιέρωσαν η σύμβαση και η συνήθεια και, ως εκ τούτου, η ορθότητα του ονόματος είναι προϊόν κοινής συμφωνίας ή γενικής συναίνεσης. Από την άλλη πλευρά, η φυσιοκρατική αντίληψη υποστηρίζει ότι υπάρχει μια *ἐκ φύσεως* ορθότητα των ονομάτων, η οποία συνίσταται στο να φανερώνει αυτήν ακριβώς τη φύση του πράγματος.

Η κριτική στη συμβασιοκρατική άποψη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα ονόματα δεν συνδέονται αυθαίρετα με κάτι, αλλά διαθέτουν κάποια φυσική ορθότητα. Κατά συνέπεια, τα κριτήρια για την επάρκεια της γλώσσας δεν τα παρέχει η συνήθεια ή η σύμβαση, αλλά η ικανότητα της γλώσσας να εκφράζει την αλήθεια με πληρότητα και ακρίβεια. Επιπλέον, απαιτείται η γνώση της «τέχνης» της ονοματοθεσίας. Απορρίπτεται, επίσης, κάθε απόπειρα προσέγγισης της φυσικής ορθότητας των ονομάτων μέσω της ετυμολογίας τους, γιατί ότι οι εκφράσεις έχουν μεταβληθεί με τέτοιο τρόπο, που αποκρύπτεται η προέλευσή τους. Το συμπέρασμα που προκύπτει, ωστόσο, είναι ότι η ορθότητα των ονομάτων συνίσταται στην κατ' απομίμηση σύνθεσή τους

Από τη συζήτηση για τη φυσιοκρατική θεωρία, συνάγεται ότι η γνώση πρέπει βρίσκεται στα ίδια τα πράγματα και όχι στα ονόματα που συνδέονται με αυτά, αφού τα ονόματα δεν αποτελούν ασφαλή βάση. Με τον τρόπο αυτό, αποδίδεται στα πράγματα επιστημολογική προτεραιότητα έναντι των ονομάτων. Ο Πλάτων, αφού αντιπαρατίθεται τόσο στη συμβασιοκρατική όσο και στη φυσιοκρατική θεώρηση, δίνει τη δική του άποψη, η οποία είναι διακριτή και από τις δύο προηγούμενες, καθώς δεν είναι ούτε αυστηρά συμβασιοκρατική ούτε αυστηρά φυσιοκρατική. Για τον Πλάτωνα, η πηγή της γνώσης δεν βρίσκεται στη γλώσσα, αλλά στα ίδια τα πράγματα. Έτσι, το επίκεντρο του διαλόγου φαίνεται να μετατοπίζεται από τη γλώσσα στη γνώση.

Από την άλλη πλευρά, ο Wittgenstein, με το *Tractatus* επιδιώκει την ανάδειξη των φιλοσοφικών προβλημάτων, τα οποία μπορούν να επιλυθούν μόνο μέσω της κατανόησης της γλωσσικής λειτουργίας. Οι βασικές του θέσεις επικεντρώνονται στις έννοιες του κόσμου, της γλώσσας και της μεταξύ τους σχέσης. Η σχέση αυτή απεικονίζεται ως λογική δομή του κόσμου, ως γλωσσική απεικόνιση της εμπειρικής πραγματικότητας, ως αποτύπωση της λογικής μορφής της υπερβατολογικής πραγματικότητας σε σχέση με την εμπειρική με μέσο σύνδεσης τη γλώσσα, ως γλωσσοαναλυτική μέθοδος και ως φιλοσοφική προτροπή για διασαφήνιση της σκέψης μέσω της γλώσσας.

Κεντρικό δόγμα του *Tractatus* είναι η απεικονιστική θεωρία, η οποία θεμελιώνεται στο δόγμα του λογικού ατομισμού. Η κορυφαία ιδέα του Wittgenstein είναι ότι η σκέψη και η γλώσσα δεν θα μπορούσαν να προβληθούν στον κόσμο εάν αυτό στο οποίο προβάλλονται δεν είναι εννοιολογικά δομημένο. Η απεικονιστική θεωρία στο *Tractatus* στηρίζεται στην ύπαρξη απλών αντικειμένων από τη μια μεριά και στη λογική μορφή της πραγματικότητας από την άλλη. Παράλληλα, μια εικόνα συνιστά τόσο τα στοιχεία που διαμεσολαβούν για τα αντικείμενα της πραγματικότητας όσο και μια απεικονιστική μορφή που αναπαριστά πιθανές καταστάσεις. Η εικόνα και η πραγματικότητα έχουν κοινή λογική μορφή και, έτσι, βρίσκονται σε μια ισομορφική σχέση μεταξύ τους, ενώ για τον καθορισμό της αλήθειας ή του ψεύδους της εικόνας, πρέπει αυτή να συγκριθεί με την πραγματικότητα.

Η θεώρηση της πρότασης ως εικόνας μπορεί να συνοψιστεί σε οκτώ θέσεις: Μία πρόταση είναι ουσιαστικά σύνθετη. Τα στοιχεία που συνθέτουν μια πρόταση συσχετίζονται με στοιχεία της πραγματικότητας. Ο συνδυασμός αυτών των συσχετιζόμενων στοιχείων σε μια πρόταση παρουσιάζει μια πιθανή κατάσταση. Μία πρόταση βρίσκεται σε μια εσωτερική σχέση με την πιθανή κατάσταση που αναπαριστά. Αυτή η εσωτερική σχέση δεν μπορεί να λεχθεί, αλλά μόνο να δειχθεί. Μία πρόταση καθίσταται αληθής ή ψευδής μέσω της σύγκρισής της με την πραγματικότητα. Μία πρόταση πρέπει να είναι ανεξάρτητη από την κατάσταση πραγμάτων που την καθιστούν αληθινή ή ψευδή. Τέλος, καμία πρόταση δεν είναι *a priori* αληθής.

Πέρα από τα όρια του κόσμου που μπορεί να εκφραστεί με τη γλώσσα, υπάρχει η περιοχή του μυστικού ή αρρήτου, όπου ανήκουν η λογική, η ηθική, η αισθητική και η θρησκεία, οι οποίες είναι, με βιτγκενσταϊνικούς όρους, υπερβατικές, καθώς γι' αυτές τίποτα δεν μπορεί να λεχθεί, παρά μόνο να δειχθεί. Ο Wittgenstein θεωρεί ότι η σκέψη θέτει περιορισμούς, σε αντίθεση με το άρρητο, το οποίο υπερβαίνει τα όρια της σκέψης.

Από τη σύγκριση του πλατωνικού *Κρατύλου* με το βιτγκενσταϊνικό *Tractatus* προκύπτει ότι οι δύο κορυφαίοι φιλόσοφοι παρουσιάζουν τη γλώσσα ως μία εικόνα που αντιστοιχεί σε ένα αντικείμενο, θεωρία που είναι γνωστή ως απεικονιστική θεωρία της γλώσσας. Ταυτόχρονα, εκφράζεται η αντίληψη ότι η αλήθεια συνίσταται στην ορθή σχέση γλώσσας και πραγματικότητας. Ως εκ τούτου, η απεικονιστική θεωρία της γλώσσας προϋποθέτει, αφενός μεν την ύπαρξη αντικειμενικής πραγματικότητας που απεικονίζεται και, αφετέρου, την αντιστοιχία μιας απεικονιστικής περιγραφής με την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια, η σχέση αυτή, εκτός από γλωσσική, είναι τόσο οντική όσο και γνωσιολογική.

Μια τέτοια σχέση αντιστοιχίας προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κόσμου ανεξάρτητου από τις σκέψεις και τη γλώσσα μας. Ο Πλάτων απαντά στο ζήτημα αυτό διατυπώνοντας τη θεωρία των ιδεών, με την οποία συνδέει τη γνώση. Ο Wittgenstein, από την άλλη πλευρά δεν ενδιαφέρεται να διαμορφώσει ανάλογη θεωρία, γιατί πιστεύει ότι η σωστή φιλοσοφική μέθοδος είναι ο περιορισμός σε κάτι που μπορεί να ειπωθεί, δηλαδή σε προτάσεις των φυσικών επιστημών. Ο Βιεννέζος

φιλόσοφος κλείνει τη συγγραφή του *Tractatus* με την περίφημη πρόταση ότι «γιά όσα δέν μπορεῖ νά μιλάει κανείς, γιά αὐτά πρέπει νά σωπαίνει».

Συνοψίζοντας, παρά τις διαφορές, που ενισχύονται κυρίως από τον ισχυρισμό του ύστερου Wittgenstein ότι ο Πλάτων αντιπροσώπευε τη δική του πρώιμη φιλοσοφία την οποία είχε πλέον ο ίδιος απορρίψει, η σχέση των δύο φιλοσόφων δεν περιορίζεται στις αναφορές του πρώτου στο έργο του δεύτερου. Άλλωστε, οι ομοιότητες ανάμεσα στη σκέψη του Πλάτωνα και στην πρώιμη φιλοσοφία του Wittgenstein είχαν γίνει αντιληπτές, πριν ακόμα το αναγνωρίσει ο ίδιος ο συγγραφέας του *Tractatus*. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο Αθηναίος φιλόσοφος επηρέασε άμεσα ή έμμεσα την πρώιμη σκέψη του Βιεννέζου, καθώς δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ο νεαρός Wittgenstein είχε μελετήσει την πλατωνική σκέψη. Ωστόσο διαφαίνεται μια συγγένεια στο όλο πνεύμα που διέπει τη φιλοσοφία τους, η οποία καθίσταται εμφανής ιδιαίτερα από την απεικονιστική θεωρία και τα υπόλοιπα θέματα φιλοσοφίας της γλώσσας που αναπτύσσονται στον *Κρατύλο* και το *Tractatus*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πηγές (Εκδόσεις – Μεταφράσεις)

Πλάτων

Platonis Opera (Oxford Classical Texts), Tomi I-V, recognovit brevisque adnotatione critica instruxit I. Burnet, Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1900-1907.

Ευθύφρων, Μτφρ. – Σχόλ. – Εισαγ.: Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Ίνστιτούτο του Βιβλίου – Καρδαμίτσα, 1982.

Επιστολή Ζ΄, Εισαγ. – Μτφρ. – Σημειώσεις: Ήρώ Ε. Κορμπέτη, Αθήνα: Έκδ. Στιγμή, 2007.

Θεαίτητος, Εισαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Βασίλειος Ν. Τατάκης, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Αθήνα: Έκδ. Δαίδαλος – Ι. Ζαχαρόπουλος, χ.χ. [1955].

Κρατύλος, Εισαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Ήλίας Λάγιος, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Αθήνα: Έκδ. Δαίδαλος – Ι. Ζαχαρόπουλος, 1990 [1955].

Κρατύλος (ἡ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων), Εισαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Φιλολογική ομάδα Κάκτου, Αθήνα, Εκδ. Κάκτος, 1992.

Κρατύλος ἡ περὶ ὀρθότητος ὀνομάτων, λογικός, Εισαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Γιώργος Κεντρωτής, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2001.

Πολιτικός, Μτφρ., ανάλυση: Θεόδωρος Μαυρόπουλος, Εισαγ., φιλοσοφική ερμηνεία, σχόλ.: Ηλίας Βαβούρας, Πρόλ.: Κώστας Ζουράρις, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Ζήτρος, 2010.

Wittgenstein, Ludwig

Notebooks 1914-1916, ed. by Georg Henrik von Wright and Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe, trans. by G. E. M. Anscombe, Oxford: Basil Blackwell, 1961.

- Tractatus Logico-Philosophicus*, Μτφρ.: Θανάσης Κιτσόπουλος, Παρουσίαση: Ζήσιμος Λορεντζάτος, Εισαγ.: Bertrand Russel Ἀθήνα: Ἐκδ. Παπαζήση, 1978.
- Τό μπλέ καί Τό καφέ βιβλίο: Προεισαγωγικές μελέτες γιά τίς «Φιλοσοφικές Ἔρευνες»*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Πίνακες: Κωστής Κωβαῖος, Ἀθήνα: Ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1984.
- Φιλοσοφική Γραμματική*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Κωστής Μ. Κωβαῖος, Ἀθήνα: Μορφωτικό Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζίης, 1994.
- Πολιτισμός και ἀξίες*, Μτφρ.: Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου – Κωστής Μ. Κωβαῖος, Σχόλ.: Κωστής Μ. Κωβαῖος, Ἀθήνα: Ἰνστιτούτο του Βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, 2000² (1986¹).
- Φιλοσοφικές ἐρευνες*, Εἰσαγ. – Μτφρ. – Σχόλ.: Παῦλος Χριστοδουλίδης, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Παπαζήση, 1977.
- The Big Typescript: TS 213*, ed. and trans. by C. Grant Luckhardt and Maximilian A. E. Aue, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- “Letters to Ludwig von Ficker”, ed. by Allan Janik, trans. by Bruce Gillette, στο: *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, ed. by C. G. Luckhardt, Sussex: The Harvester Press, 1979, σσ. 82-98.
- Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle: Conversations Recorded by Friedrich Waismann*, ed. by Brian McGuinness, trans. by Joachim Schulte and Brian McGuinness, Oxford: Blackwell, 1979.
- The Voices of Wittgenstein, The Vienna Circle: Ludwig Wittgenstein and Friedrich Weismann*, ed. by Gordon Baker, trans. by Gordon Baker, Michael Mackert, John Connolly and Vasilis Politis, London: Routledge, 2003.

Β. Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία

- Ademollo, Francesco**, *The Cratylus of Plato: A Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Ἀνδρόνικος, Μανώλης**, *Παιδεία ἢ ὑπνοπαιδεία*, Ἀθήναι: Ἐκδ. Ἴκαρος, 1975.

- Annas, Julia**, *Πλάτων: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Μτφρ.: Ελένη Γ. Λεοντσίνη, Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- , “Knowledge and Language: The *Theaetetus* and the *Cratylus*”, στο: M. Schofield and M. C. Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, 2006 (1982¹), σσ. 95-114.
- Anscombe, Gertrude Elizabeth Margaret**, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Second Edition, Revised, New York: Harper & Row, 1965 (1959¹).
- Αυγελής, Νίκος**, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Επιστήμης*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2010.
- Baker, Gordon P. and Hacker, Peter M. S.**, *An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*, Vols. 1-4, Oxford: Blackwell, 1980-1996. Vol. 1: *Wittgenstein: Understanding and Meaning*, 2009² (1980¹); Vol. 4: *Wittgenstein: Mind and Will*, 1996.
- Barney, Rachel**, *Names and Nature in Plato's Cratylus*, New York & London, Routledge, 2001.
- Baxter, Timothy**, *The Cratylus of Plato: Plato's Critique of Naming*, Leiden: Brill, 1992.
- Βέικος, Θεόφιλος**, *Αναλυτική Φιλοσοφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- Βενιέρη, Μαρία**, «Το πρόβλημα των αντικειμένων στο *Tractatus*», στο: Γ. Τζαβάρας (επιμ.), *Συμπόσιο Wittgenstein*, 1991, σσ. 16-26.
- Berman, David, Fitzgerald, Michael and Hayes, John (eds.)**, *The Danger of Words and Writings on Wittgenstein*, Bristol: Thoemmes, 1996.
- Black, Max**, *A Companion to Wittgenstein's "Tractatus"*, Ithaca: Cornell University Press, 1964.
- Blits, Jan H.**, “The Holy and the Human: An Interpretation of Plato's *Euthyphro*”, *Apeiron*, 14/1 (1980), σσ. 19-40.
- Βουδούρης, Κωνσταντίνος Ι.**, *Η θεωρία του νοήματος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ludwig Wittgenstein*, Βιβλιοθήκη Σαριπόλου, Ἐν Ἀθήναις: 1972.
- , «Πλάτων καί Wittgenstein: Ἰδιαίτερη ἀναφορά στό πρόβλημα περί τῶν καθόλου ὄντων», *Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση*, 1 (1984), σσ. 27-38.

- Γεωργαλλίδης, Ανδρέας Α.**, *Από τη θεωρία στον μυστικισμό. Η ασάφεια της έννοιας «αντικείμενο» στο Tractatus του Wittgenstein*, Αθήνα: Εκδ. Ταμβός, 2018.
- Cámara, Begoña Ramón**, “The World Seen Sub Specie Aeternitatis: Wittgenstein’s Platonism Wittgenstein and Plato”, στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato Connections, Comparisons and Contrasts*, 2013, σσ. 160-182.
- Demand, Nancy**, “The Nomothetes of the Cratylus”, *Phronesis* 20 (1975), σσ. 106-109.
- Δημητρίου, Στέφανος**, *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης, 2016.
- Driscoll, Sean**, “Linguistic Mimēsis in Plato’s *Cratylus*”, στο: H. L. Reid and J. C. DeLong (eds.), *The Many Faces of Mimesis*, 2018, σσ. 113-125.
- Findlay, John Niemeyer**, *Plato: The Written and Unwritten Doctrines*, London: Routledge & Kegan Paul; New York: Humanities Press, 1974.
- Glock, Hans Johann**, “Truth in the Tractatus”, *Synthese*, 148/2 (2006), σσ. 345-368.
- Hacker, Peter M. S.**, *Βίτγκενστάιν. Για την ανθρώπινη φύση*, Μτφρ.: Αφροδίτη Κοσμά, Αθήνα: Εκδ. Ενάλιος, 2002.
- Hintikka, Jaako**, *Δύο κείμενα για τον Βίτγκενσταϊν*, Μτφρ.: Γιούλη Παπαϊωάννου, Αθήνα: Εκδ. Πλέθρον, 2017.
- Θεοδοσίου, Μιλτιάδης Ν.**, *Η φιλοσοφία του Wittgenstein: Η στροφή στην ερμηνεία της και η αποτίμησή της*, Πρόλ. & Επιμ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Εκδ. Ευρασία, 2007.
- Itkonen, Esa**, *Universal Theory of Linguistics: India, China, Arabia, Europe*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Keller, Simon**, “An Interpretation of Plato’s *Cratylus*,” *Phronesis*, 45/4 (2000), σσ. 285-304.
- Kienzler, Wolfgang**, “Wittgenstein Reads Plato”, στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 2013, σσ. 25-47.

- Kretzmann, Norman**, “Plato on the Correctness of Names,” *American Philosophical Quarterly*, 8/2 (1971), σσ. 126-138.
- Λάζου, Άννα & Πατιός, Γιώργος (επιμ.)**, *Τέχνη, Φιλοσοφία, Θεραπεία*, Τόμ. Α-Β΄, Αθήνα, Εκδ. Αρναούτη, 2016-2017. Τόμ. Α: *Άρθρα & Εφαρμογές*, 2016.
- Lesky, Albin**, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Μτφρ.: Αγαπητός Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κυριακίδη, 1981.
- Livingston, Paul**, “Naturalism, Conventionalism and Forms of Life: Wittgenstein and the ‘Cratylus’”, *Nordic Wittgenstein Review*, 4/2 (2015), 7-38.
- MacKenzie, Mary Margaret**, “Putting the Cratylus in Its Place”, *The Classical Quarterly*, 36/1 (1986), 124-150.
- Monk, Ray**, *Λούντβιχ Βιτγκενστάιν: Το χρέος της μεγαλοφυΐας*, Μτφρ.: Γρηγόρης Κονδύλης, Επιμ.: Κωστής Κωβαίος, Αθήνα: Εκδόσεις Scripta, 1998.
- , *Βιτγκενστάιν*, Μτφρ.: Δημήτρης Φιλιππουπολίτης, Επιμ.: Κωστής Μ. Κωβαίος, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2006.
- Moore, George Edward**, *Philosophical Papers*, London: George Allen & Unwin, 1959.
- , “Wittgenstein’s Lectures in 1930-1933”, στο: G. E. Moore, *Philosophical Papers*, 1959, σσ. 252-324.
- Morris, Michael**, *Ο Wittgenstein και το Tractatus*, Μτφρ.: Ανδρέας Α. Γεωργαλλίδης, Επιμ. μτφρ.: Αγγέλα Α. Κυριάκου, Αθήνα, Εκδ. Ίαμβος, 2019.
- Μπαλτάς, Αριστείδης – Στεργιόπουλος, Κώστας (επιμ.)**, *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.
- Μπζιώτας, Παρασκευάς Ν.**, «Η Ηθική Φιλοσοφία του Ludwig Wittgenstein: Όψεις της Επικούρειας φιλοσοφίας και των εκφραστών της Ύστερης Στοάς στο έργο του», Μεταπτ. Διπλωματική Εργασία, Ιωάννινα 2013.
- Mualem, Shlomy**, “Language as Picture in Plato’s *Cratylus* and Wittgenstein’s *Tractatus*”, *Topicos*, 33 (2007), σσ. 9-35.
- O’Connor Drury, Maurice**, “Conversations with Wittgenstein”, στο: D. Berman, M. Fitzgerald and J. Hayes (eds.), *The Danger of Words and Writings on Wittgenstein*, 1996, σσ. 97-171.
- Pears, David**, *Wittgenstein*, London: Fontana Press, 1985 (1974¹).

- , *The False Prison*, Vols. 1-2, Oxford: Oxford University Press, 1987-1988.
- Πελεgrίνης, Θεοδόσης**, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2004.
- Perissinotto, Luigi**, “‘The Socratic Method!’: Wittgenstein and Plato”, στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 2013, σσ. 48-71.
- Perissinotto, Luigi and Cámara, Begoña Ramón (eds.)**, *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- Ραΐσης, Βασίλης**, «Το *Tractatus Logico-Philosophicus* και ο ‘πρώιμος’ Βιτγκενστάιν», στο: Α. Μπαλτάς – Κ. Στεργιόπουλος (επιμ.), *Φιλοσοφία και επιστήμες στον εικοστό αιώνα*, 2013, σσ. 189-228.
- Reid, Heather L. and DeLong, Jeremy C. (eds.)**, *The Many Faces of Mimesis*, Selected Essays from the 2017 Symposium on the Hellenic Heritage of Western Greece, Sioux City, IA: Parnassos Press – Fonte Aretusa, 2018.
- Ricketts, Thomas**, “Picture, Logic, and the limits of Sense”, στο: H. Sluga and D. G. Stern (eds.), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, 1996, σσ. 59-99.
- Robinson, Richard**, “A Criticism of Plato’s *Cratylus*,” *The Philosophical Review*, 65/3 (1956), σσ. 324-341.
- Rowe, M. W.**, “Knowing Where to Turn: Analogy, Method and Literary Form”, στο: L. Perissinotto and B. R. Cámara (eds.), *Wittgenstein and Plato: Connections, Comparisons and Contrasts*, 2013, σσ. 100-125.
- Ryle, Gilbert**, “Plato’s *Parmenides* (II),” *Mind*, 49/191 (1938), σσ. 302-325.
- Σακελλαριάδης, Αθανάσιος Γ.**, «Μια βιτγκενσταϊνική ανάγνωση των σοφιστικών αντιλήψεων για τη γλώσσα», *Δωδώνη*, 26/Γ (1997), σσ. 77-85.
- , «Ο L. Wittgenstein και η Φιλοσοφία των Μαθηματικών: Η περίπτωση των M. Dummett και B. Stroud», *Δωδώνη*, 32/Γ (2003), σσ. 129-142.
- , *Από το Tractatus στις Έρευνες: Η Φιλοσοφική Διαδρομή του Ludwig Wittgenstein*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- , «Σχόλια στις αναγνώσεις του Βιτγκενσταϊνικού έργου», στο: Α. Λάζου & Γ. Πατιός (επιμ.), *Τέχνη, Φιλοσοφία, Θεραπεία*, Τόμ. Α: *Άρθρα & Εφαρμογές*, Αθήνα, Εκδ. Αρναούτη, 2016, 37-52.

- Schofield, Malcolm**, “The *dénouement* of the *Cratylus*”, στο: M. Schofield and M. C. Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, 2006 (1982¹), σσ. 61-81.
- Schofield, Malcolm and Nussbaum, Martha Craven (eds.)**, *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006 (1982¹).
- Scruton, Roger**, *Καντ: Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Μτφρ.: Αλέξανδρος Σταμάτιος Αντωνίου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
- Sedley, David**, “The Etymologies in Plato’s *Cratylus*”, *Journal of Hellenic Studies*, 118 (1998), σσ. 140-154.
- , *Plato’s Cratylus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- , *The Midwife of Platonism: Text and Subtext in Plato’s Theaetetus*, Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Sluga, Hans and Stern, David G. (eds.)**, *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Σολωμού-Παπανικολάου, Βασιλική Π.**, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», *Δωδώνη*, 28/Γ (1999), σσ. 129-146.
- Stenius, Erik**, *Wittgenstein’s Tractatus: A Critical Exposition of Its Main Lines of Thought*, Oxford: Basil Blackwell, 1960.
- Taylor, Alfred Edward**, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Μτφρ.: Ίορδάνης Αρζόγλου, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, 2000³.
- Τζαβάρας, Γιάννης (επιμ.)**, *Συμπόσιο Wittgenstein*, Αθήνα-Γιάννινα: Εκδ. Δωδώνη, 1991.
- Τσινόρεμα, Σταυρούλα**, *Γλώσσα και κριτική. Ο Wittgenstein για το νόημα, τη γνώση, τις αξίες*, Αθήνα: Liberal Books, 2014.
- Vegetti, Mario**, *Ιστορία της Αρχαίας φιλοσοφίας*, Μτφρ. – Επιστ. επιμ: Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος, Αθήνα: Εκδ. Οίκος Π. Τραυλός, 2003 (2000¹).
- Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von**, *Πλάτων: Η ζωή και το έργο του*, Μτφρ.: Ξενοφών Αρμυρός, Αθήνα: Εκδ. Κάκτος, 2005.
- White, Nicholas P.**, *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, Επιμ.: Γιώργος Καραμανώλης, Μτφρ.: Χρυσούλα Γραμμένου, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg, 2012.

- Williams, Bernard**, “Cratylus’ Theory of Names and Its Refutation”, στο: M. Schofield and M. C. Nussbaum (eds.), *Language and Logos: Studies in Ancient Greek Philosophy Presented to G. E. L. Owen*, 2006 (1982¹), σσ. 83-93.
- Wilson, Fred**, *Acquaintance, Ontology, and Knowledge: Collected Essays in Ontology*, Frankfurt: Ontos Verlag, 2007.
- Wright, Georg Henrik von**, *Wittgenstein*, Oxford: Basil Blackwell, 1982.
- Χριστοδουλίδης, Παύλος**, «Ο Wittgenstein και η Φιλοσοφία των Μαθηματικών», στο: Γ. Τζαβάρας, *Συμπόσιο Wittgenstein*, 1991, σσ. 51-68.